

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

**«Мовно-правописні дискусії як чинник національної самоідентифікації
українців Галичини в 1830–1850-х рр.»**

Студента 2 курсу, групи СОІ-2м
напряму підготовки (спеціальності)
014.03 «Середня освіта (Історія)»

Остащук Романа Васильовича

Керівник:

завідувач кафедри історії України і
методики викладання історії,

доктор історичних наук, професор

Райківський Ігор Ярославович

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент

Міщук Андрій Іванович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Анотація

Остащук Р. В. Мовно-правописні дискусії як чинник національної самоідентифікації українців Галичини в 1830–1850-х рр. Івано-Франківськ, 2024. 147 с.

У дипломній роботі на основі першоджерел (особового походження – споминів, листування учасників подій, опублікованих збірників документів та матеріалів, періодичних видань досліджуваного періоду), фахової літератури з історії та філології, нормативно-правових документів у галузі освіти України тощо) проаналізовано мовно-правописні суперечки в австрійській Галичині в 1830–1850-х роках, визначено їх вплив на формування української національної самосвідомості в ХІХ ст.

У п'яти розділах роботи автор розкрив історичні передумови суперечок щодо використання латинського алфавіту в українському письмі; першу «азбучну війну» в краї середини 1830-х рр., що активізувалася з виступу священника, автора праць у галузях фольклористики і мовознавства Йосипа Лозинського 1834 р. з аргументами на користь латинізації правопису галицьких русинів, реакцію місцевої інтелігенції на виступ (Маркіяна Шашкевича, Йосифа Левицького, Дениса Зубрицького та ін.); другу «азбучну війну» в Галичині 1859 р., викликану спробами австрійських властей і польського намісника Агенора Голуховського запровадити латинку для українського письма в 1850-х рр., критику ідеї впровадження латинки, наслідки «азбучних війн» для національного руху. Окремо висвітлюються історіографія і джерельна база дослідження, методичні аспекти використання матеріалів дослідження в шкільній освіті. У кінці дипломної роботи вміщено цікаві та інформативні додатки.

Ключові слова: «азбучна війна», Галичина, українська мова, правопис, русини (українці), транслітерація, кирилиця, латинка, етимологія, «Руська трійця», русофіли, граматики, Австрійська імперія, греко-католики, «азбучна комісія»

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ I. Історіографія і джерельна база дослідження	7
1.1. Висвітлення мовно-правописних дискусій у Галичині в науковій літературі	7
1.2. Джерела до вивчення теми	14
Розділ II. Історичні передумови суперечок щодо використання латинського алфавіту в українському письмі	22
2.1. Національне відродження XIX століття та його вплив на розвиток української мови і літератури в Галичині	22
2.2. Ставлення до української мови австрійських урядовців і поляків	35
Розділ III. Перша «азбучна війна» в Галичині середини 1830-х рр.	47
3.1. Виступ Й. Лозинського 1834 р. з аргументами на користь латинізації письма галицьких русинів	47
3.2. Реакція української інтелігенції на виступ (М.Шашкевича, Й.Левицького, Д.Зубрицького та ін.)	54
Розділ IV. Друга «азбучна війна» в Галичині 1859 року	70
4.1. Спроби австрійських властей і польського намісника Галичини запровадити латинку для українського письма в 1850-х рр.	70
4.2. Критика українських діячів ідеї впровадження латинки. Наслідки «азбучної війни»	86
Розділ V. Методичні аспекти використання матеріалів дослідження в шкільній освіті	98
Висновки	107
Список використаних джерел	110
Додатки	121

ВСТУП

Проблема захисту та збереження української мови впродовж «довгого» XIX ст. на теренах як австрійської Галичини, так і підросійської України, піддавалася різноманітним зовнішнім впливам та внутрішнім чинникам трактування. Як правило, інструментом у цій мовно-азбучній війні був правопис – сукупність правил, що встановлюють способи відтворення мовлення та прийоми передачі звуків на письмі. Коли говоримо про Наддніпрянщину середини XIX ст, де лінгвістичні процеси були, здебільшого, плавними та рівномірними і києво-полтавський говір взято за основу літературної мови та побудови єдиної граматики, то на західноукраїнських землях ці процеси були строкатішими та більш неоднорідними. Насамперед, це пояснюється перебуванням їх у складі різних державних утворень Центрально-Східної Європи, ізольованістю українських етнічних груп – бойків, гуцулів, покутян, лемків та ін., які зберігали первісну мовну традицію своїх предків та через мовні метаморфози підлаштовували чужоземну лексику під український колорит.

Усе це впливало на спроби зійтися на одному з багатьох говорів та наріч української мови для формування еталону мови в даному регіоні. Утвердження наддністрянського говору, що ліг в основу південно-західного варіанту української літературної мови, в основному, відбувається в другій половині XIX ст., а до цього часу в Галичині теж намагалися сформувати систему написання звуків та букв етимологічного і морфологічного принципів для кращої комунікації, показати свою окремішність від сусідніх мов – польської, чеської, німецької та ін. Ключовим етапом у розвитку сучасної української літературної мови, як і в цілому національної ідеї (бо питання мови і літератури перебували в центрі модерного націотворення українців у XIX – на початку XX ст.), були мовно-правописні дискусії в 1830–1850-х рр. Вони призвели до двох «азбучних війн»: у середині 1830-х рр. та в 1859 р., сприяли

кристалізації української національної самосвідомості та стали одним із чинників українського національно-культурного відродження.

Актуальність теми дослідження мовно-правописних дискусій у Галичині окресленого періоду пов'язана з науковою складовою, оскільки дозволяє глибше зрозуміти процеси національного відродження на західноукраїнських землях, є малодослідженою проблемою в сучасній історіографії. Крім наукової актуальності, існує й суспільно-політична – в сучасних умовах російської збройної агресії проти України пропонуване дослідження має важливе значення для збереження та розвитку української мови і культури, усвідомлення органічних витоків модерного українства, особливостей формування єдиного стандарту орфографії на галицькому ґрунті.

Об'єкт дослідження – мовні та правописні суперечки в Галичині у 1830–1850-ті рр., протистояння між прихильниками кирилиці та латинки.

Предмет дослідження – передумови і причини «азбучних війни», хід мовно-правописних суперечок та аргументів прихильників латинізації українського письма та збереження кирилиці, а також їхній вплив на розвиток національного руху.

Мета дипломної роботи – проаналізувати дискусії, пов'язані з першою та другою «азбучними війнами» в Галичині, визначити вплив цих подій на розвиток української мови та національного руху того часу.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- з'ясувати історіографію і джерельну базу пропонованого дослідження;
- розкрити становище «руської», української мови в Галичині в окреслений період;
- охарактеризувати історичні передумови суперечок щодо використання латинського алфавіту в українському письмі, суспільно-політичний та культурний контекст досліджуваного питання;
- розглянути основні положення мовно-правописних дискусій на галицькому ґрунті в 1830–1850-х рр.;

- проаналізувати позиції безпосередніх учасників двох «азбучних війн» – середини 1830-х рр. та 1859 р.;

- визначити місце і роль суперечок навколо шляхів формування української літературної мови в Галичині в загальноукраїнському національному відродженні XIX – початку XX ст.;

- розкрити методичні аспекти використання матеріалів дослідження в шкільній освіті.

Хронологічні рамки дипломної роботи охоплюють 1830–1850-ті рр. *Нижньою межею* дослідження є 1834 р., коли галицький мовознавець та священник Йосип Лозинський опублікував статтю «O wprowadzeniu abecadła polskiego do pismienictwa ruskiego», де запропонував формувати українську літературну мову на основі латинського алфавіту (абетка) замість «мертвої» кирилиці. Це дало поштовх до першої «азбучної війни» в 1834–1836 рр. *Верхня межа* – 1859 р., кінець другої «азбучної війни», спровокованої спробою тодішнього губернатора Галичини запровадити латинку в руському письмі, що спровокувало бурхливу мовно-правописну дискусію.

Територіальні межі дипломної роботи охоплюють історико-географічний регіон на заході України – Галичину – колишню провінцію Австрійської імперії, коронний край Королівства Галичини та Володимирії.

Наукова новизна наукової роботи. Через специфіку та вузькопрофільність пропонована робота детально аналізує мовно-правописні дискусії в Галичині як вияв національної свідомості українців у середині XIX століття. Дослідження підкреслює важливість «азбучних війн» для розвитку української літературної мови та формування національної ідентифікації. На основі аналізу наукових праць та джерел виявляються нові аспекти дискусій довкола українського правопису та граматики. Робота демонструє, що мовні питання відігравали ключову роль у процесі консолідації українського суспільства в Галичині. Вивчення мовно-правописних суперечок сприяє глибшому розумінню дискусійності та неоднозначності процесів національного відродження українського народу в XIX столітті.

Практичне значення отриманих результатів може слугувати вихідною базою для подальшого вивчення досліджуваної проблеми. Результати магістерської роботи можуть бути використані в навчально-виховній роботі – для поглиблення знань про процеси національного відродження в Україні, розвитку української мови та культури, підготовки навчальних курсів в закладах освіти різних рівнів, зокрема в ЗЗСО. Досі залишається чимало документів, якими варто заповнити прогалини в усвідомленні історичного минулого української нації, зокрема в мовно-літературній галузі, що може мати застосування в культурній і громадсько-політичній діяльності.

Апробація результатів дослідження здійснена на студентській звітно-науковій конференції в Прикарпатському національному університеті 4 квітня 2024 р., а також у трьох публікаціях. Зокрема, результати дослідження третього розділу знайшли своє відображення у статті «Перша «азбучна війна» в Галичині середини 1830-х рр.», опублікованій у журналі «Студентські історичні зошити» № 16 (2024 р.) [68, с. 51–58]. Питання сучасної реформи правопису, переходу на латиницю розглянуто у статті «Реформа правопису: доцільність заміни кирилиці на латиницю для України (міжнародний досвід)» у збірнику статей VII Міжнародної наукової студентської конференції «Глобалізація наукових знань: міжнародна співпраця та інтеграція галузей наук» №10 (2024 р.) [69, с. 672–674]. Вплив південнослов'янських мовних рухів на розвиток українського правопису проаналізовано у статті «Історія формування південнослов'янських абеток (вуковиця, гаєвиця, метельчиця)» у збірнику матеріалів III Міжнародної наукової конференції «Інноваційна наука: пошук відповідей на виклики сучасності» (2024 р.) [70, с. 540–544].

Структура та обсяг дослідження зумовлені його метою та завданнями. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків (17 найменувань). Основний обсяг викладений на 109 сторінках, загальний обсяг дипломної роботи – 147 сторінок.

Розділ I. ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Висвітлення мовно-правописних дискусій у Галичині в науковій літературі

Досліджувана тема знайшла відображення в науковій літературі, причому існують різні погляди та інтерпретації подій більше як півторастолітньої давнини. Зростання національної самосвідомості українців у «довгому» ХІХ столітті значною мірою стимулювалося подіями, що відбувалися в Європі: впливом ідей Великої французької революції, Просвітництва і романтизму. Натхненні успіхами національно-визвольних рухів інших народів, українські діячі прагнули до відродження власної мови, культури та ідентичності. Періодизацію українського національного відродження ХІХ – початку ХХ ст., її відмінність на етнічних землях у складі двох імперій досліджували в різний час М. Грушевський, В. Дорошенко, І. Лисяк-Рудницький, Ф. Стеблій, Р. Шпорлюк, Г. Касьянов, І. Райківський та ін. [42; 64; 84; 94; 48; 79]. Їх праці дають загальне уявлення про місце і роль мовно-правописних дискусій у розвитку українського національного руху в Галичині.

Перші праці, що безпосередньо стосувалися досліджуваної теми, вийшли друком у другій половині ХІХ ст. І. Франко свого часу детально описував суспільно-політичні дискусії та мовні війни в Галичині ХІХ ст. «Азбучну війну» 1859 р. він проаналізував у своїй однойменній публікації [90] про перебіг подій, позиції сторін – прихильників кириличного шрифту та латинки – і значення мовно-правописних дискусій для розвитку української літератури та культури. У своїй статті «Літературна мова і діалекти» І. Франко писав про необхідність вводити народнорозмовну мову в літературу: «Живий язик можна і треба студіювати як живу рослину...» [91, с. 225]. Праці І. Франка як історика і громадського діяча в Галичині останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. дають уявлення про місце і роль мовно-правописних

дискусій, «азбучних війн» у розвитку українського національного руху в краї та становленні української національної самосвідомості.

Значний вклад у вивчення українського руху в Галичині під австрійською владою зробив Кирило Студинський. Протягом десятиліть він збирав та публікував джерела для аналітичної частини своєї роботи, зокрема листування між галицькими та наддніпрянськими діячами в 1840–1860-х рр. Важливим у питанні мовних дискусій було дослідження К. Студинським кореспонденції Я. Головацького [2; 3]. Це дозволило авторові краще зрозуміти його вплив як колишнього члена «Руської трійці» на суспільні процеси в краї та роль у становленні національної ідеї, формуванні української граматики та правопису. К. Студинський аналізував стиль спілкування Я. Головацького, коло кореспондентів, з якими він мав листовні контакти.

Михайло Тершаковець та Василь Щурат зробили значний внесок у вивчення національно-культурного відродження в Галичині першої половини XIX століття. Михайло Тершаковець висвітлював діяльність «Руської трійці», розвиток галицько-руського літературного життя в 1830–1840-х рр., роль Д. Зубрицького як духовного батька галицьких мовкофілів та зв'язки В. Копітара з українською галицькою інтелігенцією [89]. Василь Щурат досліджував аспекти національного руху галичан перших десятиліть XIX ст., діяльність Товариства греко-католицьких священників у Перемишлі, а також анонімні відповіді на ідеї Й. Лозинського [95], де він дійшов висновку, що Микола Кмицикевич ніяк не міг негативно відреагувати на ідеї реформування української мови.

У міжвоєнний період історію української мови та процеси національного відродження українців в Австрійській імперії досліджував відомий український науковець Михайло Возняк. Його праці з літературознавства, фольклористики, мовознавства та історії мають вагомий цінність. Він здійснив розвідку щодо авторства анонімної статті про українську абетку, опублікованої в 1834 р. [34]. Науковець доводить, що автором статті був український письменник та мовознавець Михайло Лучкай. Серед досліджень

М. Возняка був нарис про діяльність історика Дениса Зубрицького щодо збереження кирилиці [35], опрацювання його листувань та аналіз праці Й. Лозинського «Руське весілля» з погляду граматики [36]. Зокрема, М. Возняк описує аргументи Д. Зубрицького на захист кирилиці та їх значення для розвитку української мови та культури.

Євстахія Тишинська була однією з перших дослідниць, що цікавилися розвитком русофільських ідей у південно-західній Галичині, висвітлювали «москвофільство» крізь призму діяльності відомих русофілів, відповідно І. Гушалевича та Д. Зубрицького в середині XIX ст. [5].

Відомий філолог та культурний діяч Василь Сімович у своїй праці «Латинка для нашої бібліографії» [81] обстоював думку, що латинський алфавіт є більш зручним для запису українських звуків. Він наводив історичні приклади використання латинського алфавіту в Україні. У праці, присвяченій ролі Й. Їречека [80] в мовно-правописних питаннях русинів-українців Галичини, та про латинку загалом, автор аналізує роботи чеського урядовця, які стосуються української фонетики, морфології та синтаксису, а також його погляди на українську літературну мову. В. Сімович показує, що Й. Їречек був одним з найвпливовіших зарубіжних мовознавців, які вплинули на становлення української літературної мови.

Наприкінці 1940-х рр. у діаспорі вийшла друком фундаментальна праця українського політика та митрополита Івана Огієнка «Історія української літературної мови» [65]. Автор кинув виклик теоріям про споконвічну єдність «руських нарідів», доводить, що шукати «спільну колыску» для української, білоруської та російської мов не лише безпідставно, але й шкідливо. Натомість І. Огієнко зосереджується на виникненні української літературної мови на основі входження простонародної мови в письменство. Книга дає історичний огляд розвитку української літературної мови від IX–XIV ст. до радянської доби. Окремі розділи присвячені українському правопису: від доісторичного «руського письма» та церковнослов'янського до академічного правопису 1945 р. і того, яким користувалися українці в еміграції.

У 1950-ті роки про спроби латинізації української абетки писав Ярослав Рудницький. Він був автором першого друкованого українського етимологічного словника («An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language»), підручника української мови для німців, скриптів зі «старих» церковнослов'янських граматик і вступу до слов'янознавства, нарису української діалектології, правопису і популярно-нормативних статей, бібліографії тощо. В енциклопедичній статті про «азбучні війни» 1956 р. [106] стверджує, що вона хоча й не призвела до остаточної перемоги латиниці, але сприяла зростанню української національної ідентичності.

Історію українського правопису досліджував мовознавець та педагог Кость Кисілевський, пропонуючи власний синтез різних правописних систем. Він аналізує еволюцію українського письма від давнини до ХХ ст., звертаючи увагу на вплив різних факторів, таких як мовна політика, літературні традиції і політичні події. Автор висвітлював різні системи орфографії, які використовувалися в українській мові протягом століть, включаючи історико-етимологічний та фонетичний правопис. Він оцінює переваги та недоліки кожної системи, а також пояснює, чому та як вони використовувалися в різні періоди історії України.

Здобуття Україною незалежності в 1991 р. стало каталізатором для активного дослідження історії української мови, її граматичної структури та особливостей розвитку. Дослідники отримали доступ до раніше засекречених архівних матеріалів, зокрема й тих, що стосувалися австрійського періоду. Це дало поштовх до фахових досліджень у галузі гуманітарних наук, у т. ч. в історико-філологічній сфері. Важливий внесок у цю сферу зробили науковці Прикарпатського університету. Зокрема, мовознавець, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янських мов факультету філології Микола Лесюк у своїй праці «Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині» [62] описує історію української літературної мови в Галичині, спираючись на різні першоджерела: граматики галицьких

мовознавців, тогочасні часописи, окремі публікації вчених, що стосувалися мовно-правописної проблематики.

Коротку історію про австрійську політику щодо українців та їхньої мови впродовж XIX ст., характеристику граматик М. Осадци, О. Огоновського, С. Смаль-Стоцького та ін., контакти з культурно-освітніми діячами Наддніпрянщини, боротьбу між москвофілами та народовцями тощо висвітлено у монографії М. Лесюка «Формування української літературної мови в Галичині в умовах австрійського режиму» [63]. М. Лесюк робить висновок, що «якщо українська літературна мова в Галичині ще на кінець XIX ст., на думку східноукраїнських письменників, ... не досягла високих кондицій, вона все ж послужила ... фундаментом ... стабілізації сучасної літературної мови» [63, с. 153]. У статті про азбучні дискусії 30–40-х років XIX ст. в Галичині [60] автор аналізує боротьбу різних поглядів на мову та граматичні концепції, а також приділяє значну увагу «азбучним баталіям» та становленню правописних норм і лінгвістичної термінології. Він вдало поєднує широкий контекст історичних подій з наведенням мовних фактів, правил та прикладів. Наскрізною думкою твору є твердження про те, що галицьке літературне наріччя виступало як різновид загальноукраїнської мови.

Комплекс проблем, пов'язаних з розвитком української літературної мови в Галичині середини XIX століття, вплив різних факторів, таких як політична ситуація, культурні впливи, мовні дискусії та ін., на формування мовно-правописних норм та становлення літературної мови українців аналізує В. Грещук. Зокрема, у вступній статті «Відомість о руському язичі» І. Могильницького – перша українознавча лінгвістична розвідка в Галичині» [41] автор надає цінний контекст для розуміння історичного значення цього твору. Він підкреслює, що твір І. Могильницького є першою спробою наукового дослідження української мови в Галичині, а граматик у своїх дослідженнях спирався на народнорозмовну мову, що стало важливим кроком у формуванні сучасної української літературної мови. В. Грещук зазначає, що

значення цієї праці досить довго недооцінювалося. Однак згодом її визнали важливим внеском у розвиток українського мовознавства.

Про вплив мовно-правописного фактору на формування модерної національної ідентичності русинів-українців Галичини в австрійський період писав історик Ігор Райківський. У монографії «Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття» [74] він ґрунтовно досліджує розвиток української національної єдності, соборності в австрійській Галичині, розкриваючи її прояви в різних сферах суспільного життя, зокрема в літературі, що формувалася на народномовній основі. Автор звернув увагу на мовно-правописні дискусії в краї, їх значення в національно-визвольному русі.

Національне і державно-політичне відродження українців Галичини протягом ХІХ століття і до 1939 р. досліджував в узагальнюючій праці «Галичина: сторінки історії» Микола Кугутяк [50]. Автор детально описує національно-культурне становище і соціально-економічні умови, в яких жили українці Галичини, зробивши цю книгу цінним посібником для розуміння складної історії цього регіону. Водночас про «азбучні війни» в Галичині писали в різний час В. Мойсеєнко [56], А. Середяк [107], Ф. Сербей [77], О. Сухий [86] та ін.

Життя і творчість діячів мовних полемік, зокрема погляди Й. Лозинського на латинізацію досліджував М. Худаш [92]. У монографії «Українці: звідки ми і наша мова» [71] Г. Півторак дослідив мовний генезис українського народу. Автор аналізує мовні та історичні джерела, щоб розкрити питання походження слов'ян, впливу різних культур на формування національної ідентичності, а також причини сучасного діалектного розмаїття української літературної мови. У ній пояснюються причини виникнення діалектів української мови та сучасного її поділу. Окремо розглядається поява двох писемно-літературних мов у Київській Русі – церковнослов'янської та давньоруської. Літературне відродження на західноукраїнських землях в середині ХІХ ст., особливо у період «Весни народів», діяльність Собору руських вчених, роздуми щодо

становища українців у Австрійській імперії та українських правопис досліджував І. Пільгук [72]. Місце і роль М. Шашкевича у становленні сучасного українського правопису знайшло відображення в статті мовознавиці, доктора славістики Українського вільного університету Іраїди-Ірени Герус-Тарнавецької [40].

Названі вчені здійснили детальний опис історії не тільки політичного життя Східної Галичини, становлення національної самосвідомості, але й мовної самостійності, ставлення лідерів галицької інтелігенції до утисків з боку польської та австрійської влади і способів протидії цьому. Фрагментарно про діяльність польських діячів у мовно-літературній сфері, зокрема Вацлава Залеського, знаходимо інформацію в працях Ксенії Бородіної [29; 30].

Лінгвістичні дискусії в австрійській Галичині в середині ХІХ століття – у 1830–1850-х рр. – знайшли відображення не лише в працях українських науковців, але й зарубіжних авторів та діаспори. Серед дослідників, які звернули свою увагу на цю тему, можна виділити кілька прізвищ з різних країн: Каміл Дворнік, Дагмара Новацька і Станіслав Стемпень (Польща) [96; 100; 101], Кай Штруве, Анна Вендланд (Німеччина) [32; 102], Міхаель Мозер (Австрія) [55], Ян Феллерер (Велика Британія) [97], Пол-Роберт Магочий (Канада) [51; 52; 99] та ін. Про боротьбу за українську літературну мову в Галичині можна ознайомитися в роботі В. Лева, виданій в 1970-ті роки [59]. У своїх роботах вони висвітлювали різні аспекти мовної ситуації в Галичині австрійського періоду, мовно-правописні дебати, що розгорнулися між прихильниками кирилиці та латинки в українському письмі, оцінювали вплив цих дискусій на розвиток літературної української мови та національної самосвідомості тощо.

Таким чином, мовно-правописні дискусії в Галичині в 1830–1850-х рр. викликали науковий інтерес у літературі, особливо після 1991 р., насамперед, у працях І. Франка, М. Лесюка, В. Грещука, А. Середяка, Я.-Б. Рудницького, В. Мойсеєнко, М. Худаша, К. Дворніка, Д. Новацької та ін., але досі не стали предметом окремого узагальнюючого дослідження.

1.2. Джерела до вивчення теми

Для вивчення мовно-правописних дискусій у Галичині середини ХІХ ст. була використана різноманітна джерельна база, яку можна умовно поділити на кілька груп:

1) збірники документів та матеріалів про розгортання мовно-правописних полемік у середовищі галицької інтелігенції. Зокрема, свідчення про спроби запровадження латинського шрифту в українську мову можна знайти у збірнику, підготовленому Ф. Стеблієм та виданому в Києві 1989 р. [7];

2) роботи відомих наукових, літературних і громадських діячів того часу, які брали безпосередню участь у мовно-правописних дискусіях, насамперед, Й. Лозинського [14; 21], М. Шашкевича [23], Я. Головацького [1], Й. Левицького [19; 20], Д. Зубрицького [3], Б. Дідицького [12; 13; 17] тощо. Їхні праці дають змогу безпосередньо ознайомитися з аргументами та позиціями учасників дискусій. Для дослідження пропонованої теми використовувалися граматики І. Могильницького [15], Й. Лозинського [21], Й. Левицького [19] та ін., де автори наводили докази про окремішність та самостійний розвиток української мови, вивчали її історію – фонетику, морфологію тощо, розмірковували над майбутнім правопису та вимови;

3) джерела особового походження: спогади та листування, зокрема Я. Головацького [1; 2; 3], Д. Зубрицького [34] та ін. Цей вид першоджерел дозволяє краще зрозуміти контекст дискусій, особисті мотиви та погляди їхніх учасників.

Хотілося б більш детально проаналізувати джерельну базу, використану в пропонованому дослідженні. Збічник документів та матеріалів «Русалка Дністрова» Ф. Стебля є фундаментальним дослідженням, присвяченим діяльності українських письменників-просвітителів: М. Шашкевича, І. Вагилевича та Я. Головацького [7]. Це ретельне дослідження діяльності «Руської трійці», яке проливає світло на формування української національної свідомості в ХІХ столітті. У роботі було опрацьовано відозви та доручення управління міністерства внутрішніх справ у Відні щодо видання творів у збірці

«Зоря» [7, с. 51, 52], альманаху «Русалка Дністровая» [7, с. 50–86], доносів на львівських студентів, опис дій влади щодо молодіжних організацій [7, с. 55, 87], роль В. Копітара в цензуруванні творів «Руської трійці» [7, с. 53, 54], листування І. Вагилевича із чеськими, польськими письменниками та культурними діячами [7, с. 69–71,], епістолярії братів І. та Я. Головацьких стосовно публікування матеріалів усної творчості латинськими буквами [7, с. 161–169].

Особлива цінність – праці тодішніх учасників мовно-культурного життя регіону. Отець Йосип Лозинський, український етнограф, мовознавець і публіцист, залишив чимало творів народознавчого характеру, а його внесок у розвиток прогресивної думки того часу високо оцінили Іван Франко, Кирило Студинський, Осип Маковей та ін. Він послідовно відстоював мовну реформу та прагнув унормувати українське письменство, написавши «Граматику руської (малоруської) мови» (1845 р.) [54]. Одним із перших у Галичині Й. Лозинський порушив питання про використання живої народної мови в літературі, що робить його одним з основоположників українського національного відродження. 1834 року Й. Лозинський опублікував свою статтю «Про запровадження польської азбуки до руської писемності» [21], де обґрунтовував необхідність запровадження латинки для письма галицьких русинів-українців. Осип Маковей писав, що «реформа розворушила галицьких русинів подібно як азбучний рух – південних слов'ян» [54, с. 13]. Й. Лозинський же був настільки переконаний у своєму азбучному проєкті, що навіть відстоював думку, що було б доцільно завести на весь світ одну азбуку до письма і це сприяло б полегшенню взаєморозуміння між людьми різних націй на різних континентах. У «Відповідях» до М. Шашкевича та Й. Левицького Й. Лозинський вказував, що не пропонує повністю відмовитися від кирилиці, але латинізувати українську абетку врешті-решт потрібно.

Ключовою працею Й. Лозинського стала фольклорна збірка «Руське весілля», видана у Перемишлі в 1835 р. Опублікував її автор латинським шрифтом, щоб підкреслили свої ідеї щодо переведення української мови на

латинську транслітерацію [14]. У ній автор провів велику і вдумливу роботу щодо систематизації та розміщення пісень, відповідно до того, як і де вони виконуються у весільному обряді. Вона стала неоціненним джерелом знань про весільні традиції українців XIX ст. Й. Лозинський детально описав усі етапи весілля, від сватання до зустрічі молодої зі свекрухою, рятуючи від забуття зразки народної творчості. Його записи мають особливу цінність завдяки достовірності та походженню з першоджерела – від людей, безпосередньо залучених до весільних обрядів. У цій фундаментальній роботі збереглося багато унікальних прикладів народних звичаїв і традицій, які вже давно забуті й втрачені, ба навіть залишилися поза увагою інших дослідників. Тільки 1992 року «Руське весілля» перевидали сучасним українським алфавітом (Додаток Е), але під назвою «Українське весілля» [14].

Насамперед, Й. Лозинський вважав, що хранителями української мови були селяни, причому не тільки через говір, а й через свої традиції, побут. Загалом, вчений називав фольклор «філософією народу». У своїх публікаціях «Відки взялися пани і пані» та «З Явора» Й. Лозинський яскраво демонструє свої антикріпосницькі настрої та таврує всіх тих, хто зневажливо й з презирством ставиться до селян та їхньої мови [92].

Водночас у роботі використано праці Йосифа Левицького – священника, письменника, фольклориста і громадського діяча, що відіграв значну роль у становленні української мови та літератури в Галичині першої половини XIX ст. Він був автором першої друкованої граматики української мови в Галичині («ГраMATика руської, або малоросійської мови в Галичині»), виданої у Перемишлі в 1834 р. [20]. Й. Левицький також писав вірші та публікував статті, де відстоював цінність української мови та писемності, називаючи їх «дорогим скарбом» та «священним обов'язком» для народу. Й. Левицький закликав до використання української мови в освіті та літературі, вважаючи, «що саме мова є ключем до збереження національної ідентичності та культурної спадщини» [92, с. 34]. Щодо впровадження латинки в українську мову Й. Левицький вступає в полеміку з Й. Лозинським. У статті «Odpowiedź

na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego» [19] він послідовно спростовує аргументи Й. Лозинського про переваги латиниці, зокрема про відповідність букв і звуків та про можливість наближення до європейської літератури. Автор відстоює традиційність кириличного письма, посиляючись на багатовікові здобутки руської літератури та на позицію Й. Левицького, який вважав, що русини-українці мають писати мовою своїх предків.

У своїй праці «Азбука і Abecadło» (1836 р.) лідер «Руської трійці» Маркіян Шашкевич рішуче виступив проти пропозиції Й. Лозинського замінити кирилицю на латиницю в українській мові. Він підкреслював важливість кирилиці як писемності, з якою протягом століть була пов'язана українська культура та література [23]. М. Шашкевич вважав, що кирилиця є невід'ємною частиною української культурної ідентичності, і її скасування завдало б шкоди національній самосвідомості. Про недоцільність вживання латиниці він відводить окрему відповідь наприкінці альманаху «Русалка Дністровая», де виступив на захист кирилиці [16, с. 131, 132]. Він підтримав Й. Лозинського як збирача усної творчості. Однак ця збірка була надрукована латинкою (абецадлом), що викликало протест М. Шашкевича. «Найбільшою обманою, ба неспрощеним гріхом в сем ділі є, що писатель, відвергши азбуку питомо руську, прийняв букви ляцкії, котрі ціло не пристають к нашому языкові» [16, с. 133]. У цьому рецензент побачив серйозний прояв асиміляторства, зазіхання на історичні права українського народу та самобутній розвиток його культури.

Відомості про мовно-правописні процеси в Галичині можна знайти в мемуаристиці та листуванні галицьких інтелектуалів промосковської орієнтації. Галицька інтелігенція прагнула до глибшого пізнання слов'янського світу та особливостей життя в сусідній Російській імперії, не розмежовуючи українську та російську культури. Богдан Дідицький, русофіл з Галичини, написав мемуари, де виклав своє бачення українського національного руху з позицій єднання з «всем русским миром». Зокрема, в

«Автобіографическихъ записяхъ» Б. Дідицький писав яким було становище «руської», тобто української мови в Галичині, про наміри Й. Лозинського впровадити латинський шрифт, як на українську писемність впливали іноземні культурні діячі тощо. Б. Дідицький пізніше видав брошуру «В один час научиться малорусину по-великорусски» [13], де обстоював єдність «руської мови» з двома вимовами. Він гостро виступав проти спроби нав'язати українській мові латинську абетку («О неудобности латинской азбуки в письменности русской») [12]. Напередодні другої хвилі мовних дискусій у кінці 1850-х рр. Б. Дідицький написав статтю «Споръ о рускую азбуку», де спростовує аргументи Є. Черкавського, який критикував етимологічний правопис та кирилицю. Сама брошура Б. Дідицького – це контрудари, у яких «з великою упертістю захищає етимологічний правопис і кирилицю, виставляючи як її особливу цінність те, що насправді було її недоліком, зокрема наявність кількох літер для позначення одної і тої ж фонемі» [62, с. 482]. З одного боку, Б. Дідицький зробив значний внесок у розвиток української літератури та журналістики в Галичині. З іншого боку, його русофільські погляди негативно вплинули на український національний рух.

Цінним для дослідження є листування колишнього члена «Руської трійці» Якова Головацького. Кирило Студинський упорядкував і опублікував епістолярій Я. Головацького у двох томах (XI та XII) збірника «Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–1849» [2; 3] На думку К. Студинського, листи Я. Головацького є важливим джерелом інформації про культурне життя Західної України, особливо до 1848 року. Вони розкривають зусилля Я. Головацького, М. Шашкевича та їхніх однодумців щодо національного відродження в Галичині, а також перешкоди, з якими їм довелося зіткнутися, зокрема з боку власних співвітчизників. Збірка містить листи Я. Головацького до О. Бодянського, Д. Зубрицького, редакції газети «Зорі Галицкої», а також листа П. Шафарика до Я. Головацького. Ці листи також є цінними пам'ятками писемно-літературної мови України середини XIX століття.

Щодо мовно-правописних реформ, важливим є листування Я. Головацького із своїм братом Іваном у 1840 р. Зокрема, І. Головацький писав, що тепер йому «не виглядає гідним засудження крок священника Лозинського при виданні весільних пісень латинськими літерами» [62, с. 450]. Як пізніше заявляв Я. Головацький, він не хоче «видаватися за законодавця, апостола щодо нормування мови, але хоче йти дорогою давною, колись убитою, а нині морогом прирослою», він не хоче поновлювати «сварнів, колотні, та ще гірше, що за так благу причину як азбука» [2, с. 166]. Будучи вже в поважному віці, Я. Головацький написав «Воспомінання» [1], де зазначав про недоцільність переходу з кирилиці на латиницю для української мови і що такі ідеї мали іноземний вплив.

Інформативними залишаються листи головних осіб «азбучних війн» 1830-х років, які збереглися у книзі українського поета, прозаїка, публіциста, критика Осипа Маковея «З історії нашої філології. Три галицькі граматики» (1903). Книга Осипа Маковея присвячена трьом видатним граматакам: Івану Могильницькому, Йосифу Левицькому та Йосипу Лозинському. Автор досліджує історичний контекст, в якому з'явилися їх праці, та їхній вплив на розвиток української мови та літератури. Він звертає увагу на те, як політичні та соціальні фактори вплинули на мовознавчі дослідження того часу [54]. У передмові О. Маковей писав: «Всі досліди крутилися головно коло «Руської трійці»; історія відродження галицької Руси починалася роком видання «Русалки Дністрової». Тим часом, коли ми придивимося діяльності названих граматиків, то побачимо поважну наукову роботу, що почалася ще перед 1837 роком» [54, с. 1]. У книзі автор аналізує особливості розвитку української мови у першій половині ХІХ ст., перші граматики галицьких українців, передумови та причини розгортання першої «азбучної» війни у 1830-ті рр. У «Додатках» [54, с. 77–95]. О. Маковей вперше публікує відповіді Й. Лозинського на критику його поглядів щодо латинізації української абетки, що допомогло сучасним історикам-мовознавцям довершити загальну характеристику галицьких культурно-освітніх діячів.

Про погляди на українську мову та як вони співіснували з москвофільськими ідеями можна ознайомитися в листах галицького історика Дениса Зубрицького [4]. В українській історіографії Д. Зубрицький відомий, насамперед, як автор фундаментальних синтетично-узагальнюючих монографій з історії Галичини. Саме у львівських часописах «Rozmaitości» і «Pielgrzym Lwowski» з'явилися перші публікації Дениса Зубрицького. У 1834 році Д. Зубрицький з утилітарною метою написав працю «Апологія кирилиці, тобто руської азбуки», у якій виступив проти впровадження латинського алфавіту в тогочасному правописі «руської» (української) мови [35].

Ознайомлення з листуванням та мемуарами дає можливість відчутти дух історичної епохи через сприйняття й переживання людей, які жили в той час. Проте, незважаючи на цінність цих джерел, вони не позбавлені суб'єктивізму та емоційності, тому важливо співставляти їх з іншими історичними матеріалами, щоб отримати більш повне та об'єктивне уявлення про події мовних дискусій.

Цінним джерелом інформації для дослідників мовних суперечок стали періодичні та неперіодичні видання кінця XIX – початку XX ст. Зокрема, часописи та журнали тих часів містять багато відомостей про розвиток українського національного руху та складні стосунки між українцями та поляками в Галичині в питанні мови. Чимало матеріалів про дискусії впровадження латинки в українське письмо ми знаходимо на сторінка одного з найстарших видань столиці Галичини – «Gazeta Lwowska» («Львівська газета»), що виходила польською мовою та була офіційним органом австрійських властей краю. У різні часи редакційне керівництво складалося, здебільшого, з українців-русинів. Вже з 1812 року статті виходили німецькою мовою. Найбільше нас цікавить її додатки «Rozmaitości» («Розмаїтості»), що стали основним «полем бою» між прихильниками та противниками кирилиці в 1830-ті роки [10]. Саме тут опубліковано аргументи Й. Лозинського щодо латинізації української мови та відповіді на захист кирилиці збоку

Й. Левицького, М. Шашкевича. Також основну увагу звернуто на галицьку пресу, яка розпочала свій шлях з видання першої української газети «Зоря Галицка» у Львові 1848 р., після революційних подій в Європі. Проте, впродовж свого існування (до 1857 р.) газета неодноразово потрапляла в руки то українофілів, то москвофілів, змінювала склад редакції, назву, друкувалась і українською, «язичієм» та російською мову, відображаючи суспільно-політичні та культурні події того часу [9].

Мовно-правописні дискусії середини ХІХ століття в Галичині були складним і багатограним явищем, яке відображало політичні, соціальні та культурні процеси того часу. Учасники дискусій – діячі науки, культури, релігії – висували різні аргументи щодо майбутнього української мови, її писемності та місця в суспільстві. Важливу роль у вивченні цих дискусій відіграють різноманітні джерела: праці тогочасних авторів, спогади та листування, періодика, граматики та інші публікації. Серед ключових постатей дискусій слід виділити Йосипа Лозинського, який обстоював латинізацію української мови, Якова Головацького та Маркіяна Шашкевича, які захищали кирилицю, а також Дениса Зубрицького, Богдана Дідицького та ряду інших діячів, які висловлювали різні думки щодо мовного питання. Важливим джерелом інформації про дискусії є також періодичні видання того часу, такі як «Зоря Галицка», «Gazeta Lwowska», «Галичо-руський вістник» та ін. Ці видання публікували статті, листи, полемічні матеріали, які дають можливість простежити динаміку розвитку дискусій та побачити їхнє відображення в суспільстві. Аналіз цих джерел дозволяє зрозуміти позиції учасників дискусій, їхні мотиви та цілі, а також оцінити вплив цих дискусій на розвиток української мови та національної самосвідомості.

Розділ II. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СУПЕРЕЧОК ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ЛАТИНСЬКОГО АЛФАВІТУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПИСЬМІ

2.1. Національне відродження XIX століття та його вплив на розвиток української мови і літератури в Галичині

XIX століття трактується у сучасній українській історіографії як доба «національного відродження». У науковий обіг це поняття ввели представники вітчизняної історичної науки XX ст. (М. Грушевський, Д. Дорошенко, І. Крип'якевич та ін.), розуміючи під ним комплекс подій і явищ, «пов'язаних із поширенням масового національного самоусвідомлення, пошвавленням і піднесенням українського руху, розвитком усіх галузей національно-культурного життя» [77, с. 121]. Концепція «національного відродження» чи «національного пробудження» увійшла в нормативну європейську історіографію XIX ст. і стала досить поширеною у світовому суспільствознавстві, особливо в останні десятиліття» [48, с. 70].

У сучасній історіографії загальноприйнятими є три етапи національного відродження: академічний (або фольклорно-етнографічний, «збирання спадщини»), культурницький (організаційний) та політичний. Узагальнюючі схеми національних рухів серед «недержавних», «неісторичних» народів у XIX ст. запропонували історики Мирослав Грох, Юзеф Хлєбовчик, Еміль Нідергаузер та ін. Найбільш популярною стала схема відродження М. Гроха [98], що складається з трьох частин: 1) період наукових інтересів «збирання спадщини»: інтелектуальне середовище починає вивчати мову, історію, культуру та фольклор свого народу, що формує підґрунтя для національної самоідентифікації серед інтелігенції. Зокрема, осмислюються концепції про етнічну єдність та історичне право на самовизначення. Письменники використовують мову як знаряддя для вираження національних ідей та почуттів, утворюючи національну літературну традицію; 2) культурно-просвітницький або організаційний період, коли інтелігенція розгорнула просвітницьку роботу з метою поширення національної ідеї серед простого

народу. Народні маси усвідомлюють свою мовно-культурну та історичну спільність та прагнуть до національного єднання. Це вдається завдяки відкриттю культурних, освітніх та інших організацій, що утверджують кристалізацію національної самосвідомості; 3) період масової політизації національного руху з політичними течіями, коли народ висуває політичні вимоги щодо автономії, самовизначення або державної незалежності. Успішна боротьба призводить до створення власної національної держави, що гарантує збереження та розвиток національної ідентичності [49, с. 6, 7].

Українське національне відродження XIX – початку XX ст. – частина більш загального процесу, що характеризувався поступовим переходом від «середньовічного, аграрно-ремісничого до індустріального, освіченого і мобільного суспільства, з широкими політичними правами та економічною свободою для всього населення (а не лише для панівної верстви)» [49, с. 14, 15]. Початком національного відродження умовно прийнято вважати появу «Енеїди» І. Котляревського (1798 р.), що започаткувала нову українську літературу, входження народнорозмовної мови в письменство. Українське національне відродження почалося на руїнах Гетьманської держави, що була остаточно знищена російським царизмом у 1760–1780-х рр., але історична пам'ять про Гетьманщину живила формування модерної національної самосвідомості.

Перша половина XIX ст. на сході Європи була «епохою кризи абсолютизму і початком формування буржуазно-демократичних суспільств» [50, с. 20]. Першочерговим завданням для демократичного розвитку суспільства стало національне визволення і скасування кріпаччини. Демократизація та права людини, рівність націй та виборення їхньої свободи знайшли підтримку серед передової молоді. На Заході Європи виникають організації «Молода Швейцарія», «Молода Італія», «Молода Польща» і т. п., що прагнули об'єднати свої землі, звільнитися з-під панування сильніших країн-імперій. Національно-визвольний рух знайшов відголос серед уярмлених слов'янських народів. Розгортається національне відродження в

Чехії, Словаччині, Сербії та ін. Сподіваючись перебудувати самодержавство на конституційний лад, у Росії починається декабристське повстання.

Національне пробудження було властиво для всіх східно-, південно- і західнослов'янських народів. Національні рухи, що охопили Східну Європу на початку ХІХ ст., мали як спільні риси, так і унікальні особливості для кожного народу. Спільними рисами були: 1) боротьба за національну мову. «Будителі», як їх називали, намагалися створити або відродити літературну форму національної мови та вивести з ужитку мову окупаційних еліт. Для цього засновувалися товариства, так звані «сволока» (наприклад, «Матиця Сербська» в 1825 р., «Матиця Чеська» в 1830 р., «Хорватська» – в 1842 р., «Галицько-Руська Матиця» – в 1848 р., «Далматинська» – в 1862 р., «Словацька» – в 1863 р., «Словенська» – в 1864 р. та ін.), які друкували книги, словники та граматики рідними мовами [119]; 2) розвиток національної літератури. Письменники-романтики шукали натхнення в народній творчості, історії свого народу, створюючи твори, що оспівували національну культуру та самобутність; 3) збирання та дослідження фольклору, діячі записували народні пісні, казки та легенди, видаючи їх у збірниках. «Це допомогло зберегти культурну спадщину кожного народу» [49, с. 7].

Особливістю ж, наприклад, болгарського національного відродження, була боротьба за незалежність Церкви. Провідники прагнули звільнити Церкву від грецького контролю та зробити її центром болгарської національної ідентичності [119; с. 451]. У свою чергу, південнослов'янський національний рух став результатом послаблення Османської імперії, під чиєю владою перебувала більшість сучасних балканських країн (Сербія, Болгарія, Македонія, Чорногорія) зі строкатою та релігійною структурою. Західнослов'янські народи ставили собі за мету отримати права широкої автономії від Австрійської імперії (пізніше – Австро-Угорщини), під владою якої перебували Чехія, Польща, Славонська Військова границя, Словаччина тощо (Додаток А). Передусім, національному відродженню поневолених Австрійською імперією народів посприяли реформи австрійського імператора

Йосифа II та його матері Марії-Терези в останній третині XVIII ст. У ході національного відродження слов'янських народів склалися течії панславізму (ідея об'єднання всіх слов'ян), ілліризму (об'єднання південних слов'ян) та австрославізму (автономія в рамках імперії) [119].

Будителі, шановані в слов'янських країнах, відіграли значну роль у пробудженні національної свідомості та культурному розвитку своїх народів. Деякі з них навчалися в Україні і здобули світове визнання. До національних справ тою чи іншою мірою прислужилися: Вук Караджич (Сербія), Петро Негош (Чорногорія), Станко Враз, Матія Маяр, Людевіт Гай (Словенія, Хорватія), Янко Драшкович (Хорватія), Софроній Врачанський, Юрій Венелін, Любен Каравелов, Петро Берон, Неофіт Бозвелі (Болгарія), Ян Коллар, Людовит Штур (Словаччина), Райко Жінзіфов (Македонія), Павло Шафарик, Йозеф Добровський, Францішек Палацький (Чехія) [119].

Зародження українського національного руху в Галичині почалося в кінці XVIII ст. у руслі реформ освіченого абсолютизму Марії-Терезії та Йосифа II, що мали значний вплив на західноукраїнське відродження. Звільнення греко-католицького духовенства від польського тиску (бо австрійський цісар зрівняв у правах усі віросповідання) та доступ до більш якісної як на той час освіти стимулювали їхню активну діяльність у національно-культурній сфері. Духовенство було єдиною освіченою верствою тогочасного українського населення аж до середини XIX ст., що зумовило «консервативний характер національного руху на західноукраїнських землях у порівнянні з підросійською Україною» [39, с. 34].

Відновлення українського народництва на західноукраїнських землях відбувалося інакше, ніж на території Наддніпрянської України і мало свою специфіку формування. По-перше, ця територія тісно межувала та співіснувала багато століть з іншими слов'янськими народами (чехами, поляками, сербами, хорватами, словаками), у яких спостерігалися такі ж національно-культурні зрушення та доведення свого права на визнання окремішності та автономії; по-друге, тут була відсутня еліта на кшталт

козацьких родів, наступні покоління яких досліджували історію, щоб знайти інформацію про власну державність, як це було в українських губернаторствах ліквідованої Гетьманщини; по-третє, роль просвітників взяли на себе представники Греко-католицької церкви, а не світські особи, які вивчали просвітницькі ідеї ранньомодерного часу [114, с. 250, 251].

Центром першої хвилі українського національного відродження у Східній Галичині став Перемишль, що був «осередком греко-католицької єпархії в краї. Тут діяла семінарія, велика бібліотека, а також гуртувалися освічені представники греко-католицького духовенства, серед яких вирізнялися Іван Могильницький, Йосиф Левицький, Іван Снігурський, Йосип Лозинський та ін.» [112, с. 33]. Надихав їх перемишльський єпископ Михайло Левицький. У 1816 р. за підтримки єпископа Іван Могильницький (Додаток В.1) заснував у Перемишлі «Товариство галицьких греко-католицьких священників», яке ставило за мету поширення освіти й культури серед українського населення на основі християнської віри. Товариство друкувало книжки народною мовою, а також організовувало початкові школи при церквах. З метою підготовки вчителів для цих шкіл у 1817 р. було засновано дяко-вчительський інститут. Завдяки активній діяльності товариства до 1832 р. «на території Перемишльської єпархії діяло вже 383 школи. Крім того, було видано декілька підручників та молитовників українською мовою» [112, с. 36].

Діячі гуртка вірили, що русини (українці) становлять окремий народ, адже їхня мова відрізняється від інших слов'янських мов і не є їхньою сумішшю. Саме ця мова, якою розмовляє простий народ, і мала стати основою для культурного та національного відродження, що в розумінні діячів товариства «базувалося все-таки на старій книжній мові давньоруського періоду, церковнослов'янщині» [112, с. 40]. Товариством були опубліковані в 1829 р. наукові розвідки І. Могильницького, 1833 р. – граматику Й. Лозинського, 1834 р. – граматику Й. Левицького [54, с. 12].

Переломну роль у розвитку українського національного відродження в Галичині відіграла діяльність «Руської трійці» – гуртка львівських студентів

та семінаристів-романтиків, заснованого у Львові в 30-х рр. ХІХ ст. Від цього часу «роль центру українського відродження у Східній Галичині набув Львів» [114, с. 251]. Гуртком керували троє друзів, об'єднаних спільними інтересами, – Маркіян Шашкевич (Додаток Ж.1), Іван Вагилевич (Додаток Ж.2) та Яків Головацький (Додаток Ж.3). Натхненником і душею «Руської трійці» став М. Шашкевич. Поступово навколо них об'єднався гурт однодумців.

Під впливом ідей романтизму, національних слов'янських рухів у різних країнах Європи гуртківці воліли прилучитися до справи відродження національного життя українського суспільства загалом і галицьких русинів-українців зокрема. Вони розгорнули активну збиральницьку, дослідницьку і видавничу діяльність у галузях збирання фольклору, дослідження народних звичаїв і вивчення джерел минулого рідного народу. Водночас вони займалися літературною і перекладацькою творчістю. Учасники угруповання твердили, що русини Галичини, Буковини і Закарпатської Русі є частиною українського народу, який має власну історію, мову й культуру. Гуртківці бачили свою мету в збиранні фольклору, «ходінні в народ» для поширення освіти, науково-популярних праць, щоб писати та друкувати близькі народові твори. Усе це діялося задля високої ідеї національного пробудження в краї. Так, цікаву подорож Галичиною та Буковиною здійснив Яків Головацький. Закарпаттям подорожував І. Вагилевич, який «проводив агітаційну роботу серед селян, закликаючи їх боротися за свої права» [76].

Члени «Руської трійці» підтримували тісні контакти з лідерами українського національного руху в підросійській Україні – Ізмаїлом Срезневським, Михайлом Максимовичем, Осипом Бодянським. Захоплені народною творчістю та героїчним минулим українського народу, до того ж перебуваючи під впливом творів прогресивних слов'янських діячів, «трійчани» упорядковують першу рукописну поетичну збірку «Син Русі» (1833 р.). У 1835 р. «Руська трійця» вирішує опублікувати фольклорно-літературну збірку «Зоря», в якій «збиралися надрукувати народні пісні, твори

членів гурту, матеріали, що засуджували чужоземне гноблення й оспівували героїчну боротьбу українців за своє звільнення» [76]. Але цензор відхиляє публікацію, а укладачів збірки поліція взяла під пильний контроль.

Важливою заслугою «Руської трійці» було видання альманаху «Русалка Дністровая» (Додаток Ж.4), в обхід львівської цензури, у Будапешті (1837 р.), що замість штучного «язичія» запровадила в Галичині живу народну мову, розпочавши там нову українську літературу, услід за «Енеїдою» Івана Котляревського на підросійській Україні. Вступне слово М. Шашкевича до альманаху було своєрідним маніфестом культурного відродження західноукраїнських земель. Ідея слов'янської взаємності, якою пройнята збірка, споріднює її з Колларовою поемою «Slavudcera» (1824 р.), що в значній мірі інспірувала діяльність «Руської трійці». Вплив на заснування гуртка мав, між іншими, і чеський славіст Ян Ковбик [7, с. 68, 69].

Однак цісарський уряд заборонив «Русалку Дністровую», «з 1000 опублікованих екземлярів встигли продати чи подарувати тільки 250, решту було конфісковано, а самі члени гуртка опинилися під наглядом поліції. Це позначилося на подальшій діяльності гуртків, що занепала» [118, с. 57]. Остаточно, на думку дослідників, свою діяльність гурток припинив у 1843 р. після смерті Маркіяна Шашкевича. Інші трійчани «втопилися в морі» опонентів українства: Яків Головацький пізніше перейшов у москвофільство, а Іван Вагилевич – до полонофілів.

Діяльність «Руської трійці» була викликана, з одного боку, соціальним і національним поневоленням русинів-українців в Австрійській імперії, а з другого – пробудженням інших слов'янських народів. Породжений в добу романтизму, гурток мав яскраво виражений слов'янофільський і просвітницько-демократичний характер.

Особливий вплив на національний рух у Галичині справила революційна хвиля 1848–1849 рр., що охопила майже всю Європу. У світовій історіографії її назвали «Весною народів», позаяк справа національної свободи і незалежності постала як головна політична проблема. У лютому 1848 р.

вибухнула революція у Франції, а в березні повстання поглинули Пруссію, Австро-Угорщину та інші європейські країни. У березні 1848 р. під впливом народних повстань у Відні та Будапешті австрійський імператор Фердинанд I змушений був пообіцяти введення конституції та демократичних свобод, була скасована цензура. Учасники масштабної демонстрації у Львові того ж місяця склали петицію до імператора, вимагаючи перетворення Галичини на автономну провінцію. Ця «петиція стала основою програми польської Центральної Ради Народової, заснованої 13 квітня. Вона нехтувала інтересами українського населення, вважала Східну Галичину виключно польською територією» [114, с. 253, 254].

У відповідь на великодержавні плани поляків 2 травня 1848 р. українська інтелігенція, переважно представники греко-католицького духовенства, створила у Львові Головну руську раду (далі – ГРР). Це була перша українська громадсько-політична організація, що мала на меті представляти інтереси українського населення Галичини перед центральною владою та польською громадою Королівства Галичини і Лодомерії. «Раду очолював єпископ Г. Яхимович, його заступниками були член капітули М. Куземський і правник І. Борискевич. До складу ради входило 66 членів, 30 з яких працювали на постійній основі. У містах і селах Східної Галичини було створено 50 місцевих осередків ГРР» [114, с. 254].

10 травня 1848 р. ГРР виступила з «Відозвою до українського народу», що була опублікована в першому номері газети «Зоря Галицка» (Додаток Л), стала знаковою для українського національного руху в Галичині. У відозві стверджувалося: «Ми, русини галицькі, належимо до великого руського (українського) народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільйонів виносить (і складає), з котрого півтретя мільйона землю Галицьку замешкує...» [8]. Свідчення того, що населення Галичини та Наддніпрянщини – це один народ, на відміну від росіян та поляків, підтверджує політичний характер заяви. Також у відозві зазначалося, що український народ колись мав власну державу, культуру та право. Українські політики, об'єднані навколо ГРР,

домагалися введення української мови в народні школи та інститути, урядові та громадські установи, аргументуючи ці справи правом, записаним у Конституції 25 квітня 1848 р. [87, с. 58].

Революція загострила протистояння між русинами-українцями та поляками. Останні надрукували чимало памфлетів, у яких називали галицьких русинів-українців «поляками уніатської віри», а мову – «польським нарiччям». Для протидії більш радикальному руху поляків, що ставили національно-державницькі вимоги, «ГРР надавав деяку підтримку австрійській державній діяч, губернатор Галичини Франц Стадіон» [114, с. 255]. Спираючись на український рух, влада сподівалась використати його проти поляків, яких Відень боявся більше і які в листопаді 1848 р. організували повстання у Львові. Польські письменники та журналісти звинуватили Ф. Стадіона і династію Габсбургів у «винайденні русинів», твердячи, що вони є австрійськими маріонетками в політиці, а не дійсно окремішньою від поляків нацією.

На противагу Головній руській раді, польські діячі створюють 23 травня 1848 р. «Руський собор», сформований із полонізованих українських інтелектуалів, польських підпільників та опозиційних священників, якими керував князь Лев Сапега. Цей комітет друкував у Львові свою газету в двох варіаціях: «Dnewnyk ruskij» (1848 р.) – виходив українською мовою, але польською латинкою; другий – кириличною азбукою під назвою «Дневнік Рускій». Обидва видання редагував колишній член «Руської трійці» І. Вагилевич [104; с. 159, 160].

ГРР невтомно пропонувала Відню відокремити Східну Галичину від Західної та перетворити її на окремий коронний край, тобто надати русинам-українцям національно-територіальну автономію на етнічних землях, включаючи також Буковину і Закарпаття, в межах Австрії. Натомість поляки сподівалися відновити Польську державу, Річ Посполиту в старих кордонах, із прилученням до неї Східної Галичини. Це підсилило антипольські настрої серед русинів-українців, особливо селянської маси, під час революції.

Селяни західноукраїнських земель прагнули позбутися дармової панщини, що гнітила їх ще з часів реформ Йосифа II. Щоб переманити українських селян на свій бік, австрійська влада, за проханням губернатора Ф. Стадіона, «офіційно звільнила селянство від кріпосних повинностей. Це сталося в квітні 1848 р., на п'ять місяців раніше, ніж в інших частинах Австрійської імперії» [114, с. 257]. Болючим залишалося питання про так звані сервітути. Селяни здобули свободу, але їм все ще доводилося домовлятися з поміщиками про доступ до лісів та пасовищ. Скасування панщини мало величезний вплив на українське селянство, що стало більш політично активним завдяки новоотриманим свободам та правам.

У контексті «Весни народів» 1848 року українське питання стало одним із ключових на Слов'янському конгресі, що відбувся в Празі. Ініціаторами конгресу виступили чеські діячі (наприклад, історик та один з «будителів» Ф. Палацький), прагнучи перетворити Австрійську імперію на федерацію слов'янських народів. З'їзд засудив угорський гніт та поділи Польщі, відстоюючи єдність слов'янства під Габсбурзькою короною. Конгрес фактично знаменував оформлення своєрідної суспільно-політичної доктрини— австрославізму. Його родоначальниками були тогочасні чеські діячі К. Гавлічек-Боровський та Ф. Палацький. За політичну мету австрославізм ставив «здобуття рівноправності й автономії слов'янських народів та об'єднання їх на федеративних засадах у межах монархії Габсбургів» [85].

Своїх делегатів на Празький конгрес відрядила і ГРР (І. Борискевич, Г. Гинилевич, О. Заклинський та А. Добрянський із Закарпаття), і пропольський Руський собор (князь Ю. Любомирський, Л. Сапега, К. Ценглевіч, Л. Стецький). Одна з трьох секцій Конгресу була присвячена польсько-українським відносинам. 7 червня 1848 р. була досягнута польсько-українська угода під назвою «Переговори русинів з поляками в Галичині» про політичну, культурно-національну й мовну рівноправність галицьких українців з поляками. Прийнята більшістю комісії вимога представників ГРР поділу Галичини на східну, українську і західну, польську, була під тиском

поляків змінена в тому напрямі, щоб її остаточно вирішили Крайовий сейм і Державна рада» [83]. Конгрес закликав до перебудови імперії на федеративних засадах та виступив проти зазіхань німців та угорців на слов'янські землі. Учасники з'їзду очікували від цісаря Фердинанда I рівних прав для всіх слов'ян, включаючи й русинів-українців у Галичині. Польська мова мала вживатися у школах тих регіонів, «у яких переважало польське населення, а «руська», тобто українська там, де більшість була за русинами-українцями» [114, с. 258, 259].

Хоча Слов'янський конгрес у Празі 1848 року тривав два тижні, його амбітні плани були перервані придушенням антиурядових заворушень у місті імперськими військами. Для русинів-українців головним здобутком конгресу стало визнання їх окремою нацією, що мало значні соціально-психологічні та політичні наслідки. Водночас революція 1848 р. дала русинам-українцям можливість вперше виступити на політичній арені імперії. 25 квітня 1848 р. під тиском знизу Фердинанд I видав першу конституцію, що передбачала створення двопалатного парламенту – Державної ради (рейхстагу). Галичина (за винятком Буковини) обрала 100 депутатів, з яких 25 були русинами-українцями: 15 селян, вісім греко-католицьких священників і два представника світської інтелігенції.

Попри мовні бар'єри, українські делегати активно брали участь у дебатах на парламентській арені. Селянські представники, зокрема буковинець Лук'ян Кобилиця, рішуче виступали проти будь-яких виплат поміщикам за скасування панщини. Окрім земельного питання, русини-українці домагалися федеративного устрою імперії, який би надавав їм більшу автономію. Однак після придушення повстання у Відні 1848 р. імператор розпустив парламент і запровадив нову конституцію, що ігнорувала більшість революційних здобутків та не діяла на практиці. Урешті-решт у грудні 1851 р. конституцію 1849 р. було скасовано, а режим абсолютної монархії відновлено. Разом з ГРР, що «в умовах поразки революції в 1851 р. саморозпустилася, самоврядні інституції інших народів імперії також перестали існувати» [112, с. 60].

Незважаючи на поразку, революція 1848 р. стала значним кроком на шляху до українського національного самоусвідомлення та політичного захисту в представницьких органах влади Габсбурзької монархії.

У постреволуційний період неоабсолютизму в 1850-х рр. панівна верхівка на чолі з новим імператором Францем Йосифом I мала опору, за словами сучасників, на чотири армії: «армію солдатів, які стояли, армію бюрократів, які сиділи, армію священників, які стояли навколішки та армію донощиків, які плазували» [114, с. 260]. Однак політичний досвід, здобутий суспільством у період революції, не знецінився, особливо це стосувалося української спільноти. 1848 рік став для західноукраїнських земель періодом виходу з ізоляції та активізації в політичному та культурному житті. Це стало можливим завдяки революційним подіям, які охопили європейські країни з монархічними органами влади. «Русини-українці чітко заявили про себе як про окрему націю, прагнучи отримати власну освіту, пресу, культурні та політичні інституції» [114, с. 261].

Натхненна революційним духом, нечисленна українська інтелігенція в 1848 р. почала активно відстоювати свою мовну ідентичність. Каталізатором узгодження норм української мови послужило скликання у жовтні 1848 р. у Львові Собору руських учених. Важливим був виступ на з'їзді Я. Головацького, який у своїй доповіді «Розправа о язиці южноруським і его наричіях», порушив питання історичної самобутності «руської» (української) мови та її стосунки з іншими слов'янськими мовами» [72, с. 24]. Промова була спрямована, в першу чергу, проти польських шовіністів, які твердили, нібито «руська» мова є говіркою польської. Також, він говорить про існування трьох окремих «руських» мов: «великоруської, южноруської (тобто української), білоруської» [72, с. 24]. При цьому він наголошував на народній основі української літературної мови: «В піснях, яко в ізустній народній словесності, утворився язик одностайний, пісенний» [72, с. 25].

У секції мови і літератури на Соборі руських учених 1848 р. виникла гостра суперечка щодо мови письменства. Більшість висловилося за

літературну мову, близьку до народної, «гражданський» шрифт і фонетичний правопис. На думку історика Василя Вериги, на з'їзді було прийнято етимологічний правопис за зразком творів Михайла Максимовича, так звана «максимовичівка» з деякими незначними змінами. «Максимовичівку» вживали в Галичині до початку 1890-х рр., «коли замінили фонетичним правописом, що був офіційно визнаний австрійським урядом» [72, с. 23]. Ревнителю церковнослов'янщини, які були в меншості, залишили свободу використання в наукових працях церковнослов'янської мови і етимологічного правопису. Згодом це негативно позначилося на книговидавничій справі.

Важливим здобутком у національному житті стало заснування в 1848 р. першої на українських землях кафедри «руської» мови і літератури у Львівському університеті. Її очолив відомий український діяч Яків Головацький. Окрім цього, за зразком чеської «Матиці» у Львові була створена «Галицько-руська матиця». Будучи протягом двадцяти років після заснування єдиною українською інституцією культурно-освітнього характеру, «це товариство на початку своєї діяльності значну увагу приділяло виданню шкільних підручників і посібників, книг загальноосвітнього змісту» [72, с. 26].

Духовне життя Галичини збагатилася нова культурна інституція – «Народний дім», заснована 1849 р. Спочатку, до 1851 року, вона орендувала приміщення, надане австрійським урядом. 1864 р. українська громада завершила будівництво власного будинку для «Народного дому», де розмістилися музей, бібліотека та друкарня. 1848 р. став рекордним за кількістю видань українською мовою в Галичині: вийшло 156 книг та газет. Цей рекорд не було перевершено протягом наступних майже тридцяти років. Важливою подією стало також заснування у Відні офіційного урядового журналу «Галичо-руський вісник», що друкувався кирилицею за підтримки уряду і містив переклади державних актів українською мовою.

Під час революції 1848–1849 рр. відбулися суттєві зрушення в національно-культурному та економічному житті західноукраїнського суспільства, що характеризувалося початком політизації. За словами докторки

політичних наук, професорки Ірини Дудко, «українці заявили про себе як про самостійний народ з власним історичним минулим, мовою та культурою, який у межах Австрії має право на територіально-адміністративну автономію» [114, с. 262]. Скасування панщини дало селянам – найчисленнішій верстві тогочасного українського суспільства – свободу і політичну активність. Це призвело до бурхливого розвитку українського життя в Галичині: з'явилися українські політичні та культурні інституції, друкувалися україномовні газети, було відкрито перші українські кафедри в університетах.

Таким чином, у першій половині XIX ст. українське національне відродження в Галичині, як і на всіх етнічних українських землях, пройшло науковий етап, «збирання спадщини», суть якого полягала в обґрунтуванні вченими та ентузіастами мовної, фольклорно-етнографічної та історичної самобутності українського народу обабіч Російської та Австрійської імперій. Паралельно жива народна мова почала входити в письменство, в руслі творчості І. Котляревського, діячів «Руської трійці» та ін. У той час закладається основа для національно-культурних і політичних рухів, які в другій половині XIX ст. визначали характерні форми діяльності української інтелігенції в напрямку зближення з простим народом, утвердження національної самосвідомості в масах. Європейська демократична революція 1848–1849 рр. стала каталізатором для подальшої боротьби галицьких русинів-українців за національне самовизначення, культурну та мовну ідентичність. Питання збереження живої народної мови, її входження в літературу було в центрі українського національного відродження в XIX ст.

2.2. Ставлення до української мови австрійських урядовців і поляків

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. українська мова переживала важку соціально-політичну і культурно-освітню ситуацію в Галичині. Нестача стабільних зв'язків з рештою України, довге перебування у складі Речі Посполитої, брак національних прав та інтересів галицьких русинів-українців породили духовно-культурний занепад у Галичині. «Байдужість та втрата

своєї мови вели до втрати національної свідомості», – писав дослідник історії та діалектології української мови Степан Бевзенко [28, с. 231]. Зокрема, частина священнослужителів – єдиної освіченої верстви українського населення – не вміли писати, були не в силі вчити дітей катехизму, «бо знали лише польську читанку, часом до встановлення австрійської влади нічим не відрізнялися від кріпаків та на рівні з ними відробляли панщину» [37, с. 4].

Як відомо, після першого поділу Речі Посполитої до складу Австрійської імперії було прилучено Галичину та частину польських територій (символічним кордоном між ними слугувала р. Сян), з яких нова влада сформувала окремий коронний край – Королівство Галичини і Лодомерії. Адміністративно землі королівства ділили на округи й дистрикти. Імперію Габсбургів глузливо називали «клаптиковою», адже вона складалася з різних народів, які не мали абсолютної більшості. Тож австрійський уряд не поспішав накидати своїм підданам єдину загальноімперську культуру, але набули поширення процеси онімечення місцевої інтелігенції. «У державних установах вживалася німецька мова, що значно посилило загрозу денационалізації русинів-українців» [112, с. 56].

Інтеграція колишніх земель Польщі співпала в часі з епохою освіченого абсолютизму, реалізації політичної влади на засадах філософії Просвітництва». «Освічені» монархи Марія-Терезія (1740–1780 рр.) та її син Йосиф II (1780–1790 рр.) вважали, що керують задля добробуту своїх підданих, а нововедення є корисними для держави та простолюду. Освічений абсолютизм австрійських правителів можна описати фразою «Усе для народу, нічого від народу» [28, с. 23]. Реформи мали йти на народне благо. Владна верхівка за допомогою деякого покращення культурного та соціально-економічного становища хотіла заручитися підтримкою місцевого населення, прихильністю до Австрії. Політика австрійських імператорів зачепила дві соціальні верстви, що зберігали свою українську ідентичність: селянство та греко-католицьке духовенство. Упродовж 1772–1790 рр. на користь селян було проведено ряд реформ: скорочення днів панщини – до трьох на тиждень,

заборона додаткових повинностей, введення книг земельного обліку та метрик, надано певні особисті права тощо [90, с. 70].

Важливими австрійськими реформами в останній третині XVIII ст. були церковна і культурно-освітня. Урядові закони обмежили вплив Римокатолицької церкви (далі – РКЦ), поставивши її на службу державі та зрівнявши в правах з Греко-католицькою (далі – ГКЦ). Це супроводжувалося «покращенням становища греко-католицького духовенства, відкриттям для нього духовних семінарій та доступу до вищої освіти» [37, с. 42]. Мовою викладання у семінаріях стала книжна «руська» (українська) мова, за церковнослов'янським зразком, що не була схожа з народною мовою, до якої додавалися слова з народної говірки, а також польські, німецькі, латинські, т. зв. «язичіє».

У 1787 р. при Львівському університеті Йосиф II заснував Руський інститут («*Studium ruthenum*») з двома факультетами – богословським та філософським, що були призначені для підготовки кандидатів на посади греко-католицьких священників. Студенти «*Studium ruthenum*» через незнання латинської і німецької мов не могли навчатися на теологічному факультеті Львівського університету. Викладання у «*Studium ruthenum*» проводилось книжною «руською», тобто українською мовою, «язичієм» [111, с. 241]. За ідеєю влади, освічені священники мали перетворитися в категорію державних чиновників, що оголошували і пояснювали населенню законодавчі й розпорядчі акти, фактично ставши посередниками між владою та українським населенням. Це зміцнило авторитет греко-католицького духовництва і створило передумови для його лідерства в національному русі в Галичині у XIX ст.

У рамках реформ «освіченого абсолютизму» в Австрії була започаткована система загальної шкільної освіти з мережею початкових і середніх шкіл. Для широких верств населення запроваджено різні типи шкіл, а на рівні початкової освіти навчання велося рідною мовою. Однак знову-таки це не була жива народна мова, а суміш церковнослов'янської та народних висловів, до того ж

єдиного мовного загальника не існувало. Реформи Габсбурзької монархії «не ставили за мету створити рівноправне демократичне суспільство. Головним було підтягнути старі та нові землі під один щабель розвитку, імперія мала залишатися ієрархічним становим суспільством» [58, с. 187].

Емоційне протиставлення австрійських часів старим польським дало поштовх до формування такого явища, як австрорусинство – «сукупність поглядів, які відображали позитивне ставлення української галицької інтелігенції та селянства Галичини до Габсбурзького двору й австрійської державності загалом» [58, с. 110]. Як наслідок, формувалася думка про «милосердного цісаря», якого оточує зажерлива шляхта. Такий світогляд чудово узагальнив пізніше авторитетний народовський діяч О. Барвінський: «Загал наш у значній частині був тої думки, що монарх має все згори задекретувати, що правительство повинно все для нас зробити, а ми маємо тільки готове прийняти» [74, с. 299]. Греко-католицькі священники, чий суспільний авторитет та матеріальне благополуччя дещо піднялися, схилилися до лоялізму новій адміністрації, що водночас живило наївний селянський монархізм. «Психологія рутенства, характерна для першої третини ХІХ ст., загальмувала на деякий час формування української національної самосвідомості» [114, с. 232].

Попри позитивні моменти релігійної та освітньої реформ австрійських монархів, ситуація у сфері мовної ідентифікації протягом першої третини ХІХ ст. виглядала жалюгідно. Про факт тотального ополячення українського греко-католицького духовенства, інтелігенції писав у своїй праці «Як пробудилося народне життя в Галичині за Австрії» (Львів, 1924 р.) М. Возняк: «Духовенство звичайно відбилося від народу, говорило по-польськи...» [37, с. 40, 41]. Священники ГКЦ нерідко говорили ламаною мовою, котру ледве розуміли прості люди. Щоб усвідомити, наскільки критичним було становище значної частини греко-католицьких священників, можна послужитися, наприклад, подіями в Галичині 1830 р., коли виникла потреба словника, що пояснював церковнослов'янські терміни виключно польськими буквами [37, с. 40, 41].

Польська мова охопила тотально всі сфери життєдіяльності галицько-українського суспільства, домінувала в будинках еліт, церквах, університетах, семінаріях, школах, медицині тощо. Русини-українці були кинутими напризволяще навколо оборони та захисту своїх прав за окремішність мови та віросповідання. Український філолог та педагог Остап Макарушка писав, що «в домі уніятського духовного всевладно панували польсько-шляхетські звичаї, польська мова, а навіть подекуди і польська ноша» [53, с. 41].

Коли в 1816 р. митрополит М. Левицький (Додаток Г) попросив президію королівства впровадити у сільських школах навчання «руською», тобто українською мовою, то отримав таку відповідь: «Руська мова то наріччя, котрим не пишуть зовсім нічого або дуже мало ..., воно ще зовсім невироблене і не може бути предметом шкільної науки ..., до того й кирилиця, котрої уживають тільки в руських церковних книжках, стоїть на перешкоді ..., митрополит ... нехай скаже свою гадку, чи не можна б руської народної мови писати латинськими буквами і так учити нарід; кирилиці в нашім краю в щоденнім ужитку ... не знають, та й знане її принесло би народові що найбільше таку користь, що вмів би читати деякі молитвослови» [54, с. 7].

Оплотом захисту і збереження «руської», тобто української мови потенційно могла б стати робота Руського інституту, але він проіснував до 1809 р. і був закритий. І. Франко у статті «Южнорусская литература» писав, що «причинами ліквідації установи були проведення навчального процесу суржиком і схоластика, що виглядала відірваною від народномовної основи» [62, с. 448]. Австрійський уряд сам не мав чіткого уявлення про русинів, що проживали в Галичині, називаючи їх то Russen, то Ruthenen. Ситуацію погіршила смерть цісаря Йосифа II (1790 р.), після чого польський вплив у краї знову посилювався [54, с. 11].

Греко-католицьке духовенство на ранньому етапі національного відродження проявляло себе досить слабо в питанні унормування української літературної мови. Так, за правління митрополита Антіна Ангеловича (1806–1814 рр.) «зовсім завмерла «руська» мова в літературі в Галичині, про науку

релігії по селах не було вже й мови» [54, с. 6]. Темні часи настали і для шкільництва краю. На початок правління митрополією Михайла Левицького, яку він обійняв у 1813 р., «руської» мови в Галичині «не уживали тоді навіть освічені галицькі русини», бо розмовляли польською [54, с. 7].

У 1816 р. в Перемишлі виникло «Товариство галицьких уніятських священників для поширення освіти й культури серед вірних на підставі християнської релігії». Митрополит М. Левицький зробив «правою рукою» в мовних справах священника Івана Могильницького, якого призначив референтом із шкільних справ у консисторії через нагальну потребу в організації друку підручників і підготовки учителів «руською» мовою. Для реалізації цих завдань, власне, І. Могильницький згуртує українських священників у просвітнє товариство, яке сам і очолив [41, с. 6].

Діячі товариства не були одностайними щодо статусу народної мови та літератури. Наприклад, вони не вважали, що «народна мова здатна бути літературною, допускали, що нею можна писати хіба що книжки для неграмотних людей» [112, с. 65]. Стандартизовану мову вони бачили із синтезу місцевих говорів та церковнослов'янської мови, з домішками деяких інших мов. Через свою нерішучість щодо мовно-літературних правил, консерватизм перемишльський гурток не став новатором у питаннях чіткої української національної орієнтації в мовному питанні, не наважився ввести народнорозмовну мову в літературу. Тому не виглядає дивною позиція Михайла Левицького: спочатку він підтримував просту «руську» мову і захищав Товариство греко-католицьких священників, а через 15 років став організатором заборони видань, написаних живою народною українською мовою. Митрополит М. Левицький був «досить консервативною людиною і вважав, що галицькі українці мають бути вдячними австрійським Габсбургам за те, що від них отримали» [112, с. 66].

Критика австрійською владою зусиль нечисленної галицько-руської інтелігенції навколо мовно-правописних питань змусила Й. Левицького та І. Могильницького надіслати до столиці протест з доказами історичних прав

«руської» мови. Їхній голос почули, в 1818 р. цісар надав галичанам дозвіл у сфері шкільництва вживати «руську» мову там, де переважає українське населення в громадах. Однак на практиці це рішення не виконувалося через спротив з боку поляків, «які всіляко лобіювали використання в освіті, місцевих органах державної влади, поряд із німецькою, польською мови» [54, с. 13].

У 1821 р. віденська цензура заборонила друк україномовного пастирського листа М. Левицького. Цей інцидент спонукав І. Могильницького виступити з рішучим протестом, який вважають першим науковим обґрунтуванням самостійності «руської», тобто української мови та її абетки. Він написав першу в Галичині мовознавчу «Розвідку про руську мову» (1822 р.). Ця робота побачила світ тільки через сім років у польському перекладі. У 1823 р. І. Могильницький став автором знаменитого трактату «Відомість о руськім язиці» (Додаток В.2). У ньому, зокрема, автор аргументує положення, що «руська» мова є окремою слов'янською мовою і знаходиться нарівні з іншими – польською, чеською тощо. З цього впливає, що українці як окремий народ мають і власну мову. Найбільшою заслугою І. Могильницького є саме формулювання тези про самобутність української мови, що в його розумінні заслуговує на визнання і широке впровадження у всі сфери життя русинів-українців: побут, літературу, освіту, науку тощо. Це була, «по суті, перша українознавча лінгвістична розвідка в Галичині. Своєю місією робота виконала – пробудила зацікавленість до проблем української мови» [43].

Під назвою «Rozprawa o języku ruskim» в 1829 р. (Додаток В.3) вийшла польськомовна стаття І. Могильницького, в якій автор описує природність «руської», тобто української мови та її право на самостійне існування. Ця праця могла слугувати передмовою для граматики, де подано дослідження про історію рідної мови. У ній автор, зокрема, доводить, що «руська» мова не є відгалуженням польської, а, навпаки, польська мова «за теперішню свою чистоту і своє багатство, а навіть і за свій склад має в більшій частині дякувати руській мові» [22, с. 5]. І. Могильницький обґрунтував відмінність «руської» мови від великоросійської, тобто російської, хоч і вказує, що походження ряду

слів близьке до церковнослов'янської, навіть більше, ніж до польської. Заслугою І. Могильницького було обґрунтування права «руської» мови на самостійний розвиток, проте він робить чимало поступок церковнослов'янській, помилково вважає, що вони не мають принципової різниці між собою. До 1829 р. для більшості освічених галицьких русинів-українців такі думки про рішучу оборону самобутності рідної, «руської» мови, її права на самостійне існування, поряд із сусідньою польською, була незвичною, мала новизну [54, с. 25, 26].

Автором першої друкованої граматики «руської» мови в Галичині був Йосиф Левицький, що вийшла в Перемишлі 1834 р. під назвою «Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien» (написана ще в 1831 р.). У ній, зокрема, йшлося про історичні події часів давньої Русі, співставлення «руської» мови із старослов'янською і російською, а також про джерела живої народної української словесності. На початку Й. Левицький прагне усунути неточності щодо самоназви галичан, радить уживати назви «русин», «руський» і похідні («Russine», «russinisch», «ruthenisch» та ін.), обурюється вживанням таких назв, як «руснак» або «русняк», що вважає зневажливими: «слово руснак немило слухати» [54, с. 18]. Згадує автор про спольщену українську шляхту, що відвернулася від «руської» мови, в його розумінні до XVII ст. «руською» говорили всі князі й панство у Литві, Волині, Поділлі, Україні (має на увазі Київщину) й Галичині, «її уживали в судах і нею писали привілеї» [54, с. 69].

Й. Левицький намагався поєднати в одній граматиці мовні закони церковнослов'янської, живої «руської» мови і ще деяких сусідніх мов, зокрема польської та російської. Вірогідно, він хотів зберегти церковнослов'янську мову в світській літературі галицьких русинів-українців. Спроба сполучити теперішнє і минуле – для зразків у своїй граматиці Й. Левицький використовує рукописи XIII ст., грамоти Льва Даниловича, уривки з Біблії Скорини, граматику М. Смотрицького, пісні Т. Падури, народні уповідки та приказки тощо – практично не вдалася. По суті, в галицького автора вийшла строката

мішанина різних мов. Й. Левицький поставив собі за мету поєднати дві різні мови – давньої літератури, тобто церковнослов'янську, та живу розмовну. Й. Левицькому не судилося стати українським В. Караджичем. За словами Я. Головацького, «вийшла граматика, з якої, може, й справді галицькі Русини навчилися скорописи», але в ній не було змістовного пояснення для використання живої народної мови [54, с. 25]. Водночас не сподобалася граматика Й. Левицького цензору В. Копітару, що «вніс чимало правок до роботи, в якій побачив макаронічну мову» [54, с. 22].

Переломним моментом у питанні мовного відродження стала поява яскравої особистості – поета, романтика та патріота Маркіяна Шашкевича, що навчався у Львівській духовній семінарії. Від природи в нього був літературний дар. Він став першим, хто почав писати поезії чистою і простою народною мовою, що раніше офіційно вважалася недостойною для вживання в літературі. Його авторитет притягував однодумців та змушував наслідувати. Немалий вплив на творчість Маркіяна Шашкевича мали «Енеїда» Івана Котляревського 1798 р. та збірник «Малоросійські пісні» Михайла Максимовича 1827 р. М. Шашкевич став лідером літературного гуртка «Руська трійця», що остаточно сформувався в 1833 р., до якого увійшли також Іван Вагилевич і Яків Головацький. Водночас доля «трійчан» була прикладом неготовності до мовних перетворень серед значної частини тодішньої галицької інтелігенції. Літературне угруповання виникло і діяло в середині 1830-х рр. у розпал полеміки про те, якими мають бути мова і шрифт цивільного книговидання.

Серед освіченої верстви тогочасного українського суспільства набули поширення польська і німецька мови, якими послуговувалися світські вчені, історики, краєзнавці та ін. Церковнослов'янська була, по суті, нездатна для творення нової літератури, проголошення світських переконань, наукових і політичних теорій тощо. Однак нечисленна галицько-руська інтелігенція довгий час не наважувалася на радикальний крок – ввести живу народну мову в літературу. Актуальною проблемою в Галичині було і питання мовної

графіки: увести в ужиток для руського письма латинський шрифт і алфавіт, чи перейняти з Російської імперії реформовану кирилицю, так звану «гражданку», що мала глибоке історичне коріння. Щоб підсилити свої позиції, два «мовні табори» видають власні граматики з коментарями щодо правильності їхнього письма. Суперечки навколо мовних запитів були надзвичайно гострими, отримали назву в літературі – «азбучна війна», що тривала в ХІХ столітті, двічі набирала крайньої гостроти: в середині 1830-х рр. і в 1859 р. [43].

Діячі «Руської трійці» першими виступили за формування літератури народно-розмовною мовою, щоб використовувати її в церковній літургії, поширювати шкільні посібники і т. п. 1836 рік назавжди знаковим знаковим в історії Галичини: М. Шашкевич виголосив привітальну промову українською народною мовою в музеї семінарії перед духовенством і гостями з нагоди дня народження цісаря. Цим він «засвідчив її рівність з іншими слов'янськими мовами, що лунали на святі, та довів, що нею можна виголошувати не лише богословські ідеї» [118, с. 68]. Промова сподобався присутнім і з того часу використання української народної мови поступово почало збирати все більше прихильників серед місцевої української інтелігенції. Щоправда, такі ініціативи не викликали захоплення серед представників сполонізованої частини консервативного греко-католицького духовенства, що «не вірили в можливість входження живої народної мови, яким говорило неграмотне селянство, в літературу, побоювалися, що це може підірвати довіру центру до коронного краю» [112, с. 68].

Водночас діяльністю «Руської трійці» та її прихильників у Галичині переймалися в урядових кабінетах австрійської адміністрації, що здійснювала політику онімечення поневолених народів. Офіційний Відень боявся піднесення національної свідомості поневолених народів в імперії, яке надихали революційні події у Франції кінця ХVІІІ ст., Великої французької революції, а також популярність ідей громадянських прав і свобод, що поширювалися в Європі, включаючи Галичину, під час правління Наполеона

та його закордонних походів на початку XIX ст. «Це особливо підживлювало польський національний рух в австрійській Галичині, що мав безпосередній вплив на український» [50, с. 59].

Отже, проти реформаторських спроб сформувати нову українську літературу на народномовній основі в австрійській Галичині виступили австрійський уряд і місцеві вищі церковні ієрархи, які «не бажали через мовні перипетії дискредитації своєї лояльності до нової влади» [114, с. 252]. Реакція після виходу альманаху «Русалка Дністровая» не забарилася: було проведено допит членів «Трійці», яких звинуватили в обході цензури. Очевидно, не перекладені пісні сербів та чехів з колядками русинів-українців були причиною урядових переслідувань, а кирилична азбука на фонетичних принципах правопису, якою їх записано і опубліковано. Відхід від старих правил правопису і використання простонародної української мови спонукали І. Франка назвати «Русалку Дністрову» «явищем наскрізь революційним» [114, с. 253]. Авторів збірника не засудили, але їхня робота не минула без наслідків: отримавши сан, М. Шашкевича відрядили у глухі, далекі приходи, де через бідність та замученість він помер у 32 роки, тоді як Я. Головацькому довго затримували висвячення, а І. Вагилевич пізніше перейшов у протестантизм, щоб відвернути від себе увагу.

Таким чином, у першій половині XIX ст. «руська» мова в Галичині переживала складний період, опинилася «між двох вогнів», під тиском як польської шляхти, так і австрійської влади. Реформи Марії-Терезії і Йосифа II в останній третині XVIII ст. мали суттєвий вплив на мовно-культурну ситуацію в регіоні. Зрівняння в правах Греко-католицької церкви з Римокатолицькою призвело до покращення становища уніатського духовенства, що відіграло важливу роль у збереженні української мови та культури, крім того, завдяки політиці австрійської влади отримало доступ до духовної освіти старію книжною українською мовою (бо німецької і польської прості священники ГКЦ, в більшості, не знали в той час).

Однак австрійська влада не мала чіткої програми щодо розвитку «руської» мови, не було навіть цензора для руських книжок до діяльності «Руської трійці» в середині 1830-х рр., що на практиці призводило до поступового онімечення і полонізації. Австрійські власті не спромоглися обмежити домінування польської шляхти в адміністрації та освіті Галичини, поряд з німецькими чиновниками, що негативно впливало на стан української мови.

Заборона кирилиці та тиск з боку польської адміністрації створили значні перешкоди для розвитку української мови в Галичині. Незважаючи на це, галицька інтелігенція активно боролася за її збереження. Були засновані різноманітні товариства та гуртки, які займалися просвітницькою діяльністю серед населення. Одночасно з цим, мовознавці розпочали роботу над створенням літературних норм української мови. Проте, відсутність єдиної думки щодо вибору базового наріччя та алфавіту призвела до тривалих правописних дискусій в майбутньому.

Розділ III. ПЕРША «АЗБУЧНА ВІЙНА» В ГАЛИЧИНІ СЕРЕДИНИ 1830-Х РР

3.1. Виступ Й. Лозинського 1834 р. з аргументами на користь латинізації письма галицьких русинів-українців

«Азбучні війни» – це термін, що характеризує суперечки в середовищі галицької інтелігенції впродовж XIX ст. щодо спроб латинізації української абетки. Загалом, виділяють два етапи «воєн» за абетку: перший тривав впродовж 1834–1836 рр., другий – в 1859 р. Уперше його вжив словенський мовознавець та історик літератури Мотій Чоп (Додаток Д.1) в однойменній статті, яку видав 27 липня 1833 р. в німецькому журналі «Illyrisches Blatt» (Додаток Д.2), де описує боротьбу словенських мовних «будителів» із консервативною місцевою владою у 1825 р. Вчені-мовознавці донині не можуть з'ясувати хто, де і коли першим використав цей термін щодо подій в Галичині.

Перші ознаки «азбучної війни» проявилися ще на початку XIX ст. Вже 1816 р. з ініціативи латинського архієпископа Анджея Анквича у Львові галицький губернатор Франц фон Гауер пише листа до львівського митрополита Михайла Левицького, в якому виступає проти впровадження народнорозмовної «руської» мови в народних школах, вважаючи її нерозвиненою «говіркою», що не придатна для письма. Він також стверджував, що русинам, які володіють польською, не потрібна окрема мова, адже це може призвести до «сепаратизму». Проти такої дискримінації «руської» мови виступив тоді український освітній і церковний діяч Іван Могильницький. Він доводить, що український народ – «найчисленніший у Галичині, а його мова не є тотожною з польською, а, тим паче, не є мішаниною інших слов'янських мов (польської та російської)» [15, с. 75].

Передмовою до «азбучної» війни можна вважати книгу поляка Вацлава Залеського «Пісні польські й руські люду галицького» («Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego»), видану у Львові в 1833 р. Це була збірка польських та українських пісень, надрукована вперемішку і повністю польськими літерами.

Вона стала першим друкованим фольклорним збірником на Західній Україні. В. Залеський сподівався, що скоро всі слов'яни перейдуть на латиницю, об'єднавшись у єдиній європейській культурній сім'ї. Для нього кирилиця була мовним кордоном, що відокремлював європейську культуру від неєвропейської. Відповідно, «польська латинка була літературою європейською, а українська мова, на його думку, – невід'ємною частиною польської і стане європейською тільки після переходу на латиницю» [24, с. 122].

У 1834 р. у львівському тижневику «*Rozmaitości Lwowskie*» з'явилася публікація Йосипа Лозинського «Про впровадження польської азбуки в руську писемність» («*O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego*»). На той час Й. Лозинський (Додаток Е.1) вже був знаним у лінгвістичній сфері за роботу, що мала назву «*Gramatyka języka ruskiego (mało-ruskiego)*», та великої кількості статей у галицькій пресі, де він відстоював, удосконалював, кодифікував українську літературну мову. Ще за рік до виходу статті він укладає свою «Граматику», однак із незнаних причин тоді не надрукував (зробить це аж у 1846 році!), хоч друк йому дозволила австрійська цензура. Він був серед тих осіб, які «запропонували виробляти українську літературу і стандартизовану мову на засаді народної мови; постійно акцентував на різниці між українською та староцерковнослов'янською» [62, с. 417].

Попри весь його поважний доробок на ниві української мовознавчої науки він удостоївся не тільки похвали, але й гострої критики за свою статтю від церковних діячів та світської громади. Що ж спонукало Й. Лозинського написати та, зрештою, опублікувати таку роботу, розуміючи незворотні наслідки для себе та мови? На це було кілька вагомих причин. По-перше, Й. Лозинський як чоловік розумний та творчий не міг не зважати на проблеми зовнішнього, графічного оформлення української літератури та її письма. Він розумів, що кирилиця (Додаток Б.1) надто груба та має чимало зайвих знаків, які погано впливають на відображення на письмі специфіки «руської» мови. Якщо проаналізувати його доробки щодо граматики, то там він формує тезу,

що письмо є відбитком мови, а отже і народної думки; щоб слова, їхню вимову можна було сприймати правильно, потрібно правильно позначати їх на папері. У письмі «ми хочемо бачити те очима, що в мові чуємо вухами» [54, с. 36].

По-друге, на Й. Лозинського значний вплив мав авторитет словенського філолога Варфоломія Копітара, у його працях галичанин відшукав підтвердження своїх думок. В. Копітар, був знайомий із українським мовознавчим середовищем: читав рукопис граматики Й. Лозинського, писав відгуки на роботи Й. Левицького, вивчав книжку В. Залеського із записаними українськими піснями по-латинськи. Цим трьом творам була присвячена публікація В. Копітара в німецькомовному журналі «Oesterreichischer Beobachter», в якій він пропонував орієнтуватися на простонародну мову, взяти її за основу нової літератури, але синхронно ставив у приклад В. Залеського й використовувати латинський шрифт (Додаток Б.2). Кирилицю він іменував «варварсько-грецькою» та складав оди на хвалу латиниці. Автор висловлює надію, щоб скоріше б знайшлась людина, яка розпочне рух до орфографічної революції в руському письмі.

По-третє, на початку ХІХ ст. поживався правописний рух серед балканських слов'ян, про який Й. Лозинський був поінформований. Йому були відомі роботи і міркування щодо орфографії та алфавіту славистів А. Пухмаєра, В. Караджича, Ф. Метелька, П. Шафарика тощо, а також полеміка між ними могла стати каталізатором щодо модернізації «русської» графічної системи. Не стояли осторонь мовних змін і західноєвропейські просвітники. Наприклад, у 1802 р. Август фон Шлецер у другій частині своєї праці про ченця Нестора подає пропозиції писати руські слова латинським шрифтом. У 1803 р. у Відні виходить «Словник іллірійської, італійської та німецької мов із граматиною та орфографією» венеціанського філолога Йосипа Волтича, де «захвалював також латинську азбуку задля її кращого вигляду і для того, що ліпше впадає в очі» [54, с. 29].

Об'єднати одним алфавітом всіх слов'ян хотів і Антін Пухмаєр, створивши власну латинську азбуку, проте Йосеф Добровський піддав її

критиці через низку неточностей. Водночас свій варіант правопису представив серб Вук Караджич, про який Й. Лозинський дізнався із книги «Wuk's Stephanowitsch kleine serbische Grammatik, verdeutscht und mit einer Vorrede von Jacob Grimm», датованій 1826 р. Чеський словесник Павел Шафарик заявив, що треба вигадати «просту, одностайну правопись» [54, с. 30], що сполучить весь слов'янський світ.

Проте, найзапекліша боротьба щодо азбуки розгорнулася у Словенії в 1825 р., поштовхом до якої став спротив новим буквам, які хотів ввести католицький священник, письменник Франц Метелько в своїй граматиці – метелчиці (один із варіантів словенсько-хорватської абетки). Автор нового правопису прагнув замінити поширений тоді варіант словенської абетки – богоричицю, якою послуговувалися з XV ст. Новий алфавіт містив чимало запозичень з іноземних мов, зокрема й кирилиці, для передачі звуків, які не мали подібних у західних мовах. Як наслідок, вибухнула дискусія між мовознавцями щодо єдиного правопису, а місцева влада постановила, що такі реформи є шкідливими. Усе зтихло після розробки хорватським поетом Людвігом Гаєм власного правопису («гаєвиці»). Швидше за все, саме через цю ситуацію Й. Лозинський «зупинив свій вибір на латинському алфавіті, як більш знаному та комфортному для галицьких русинів» [54, с. 31]. Крім того, «спроби упровадження латинки в освіті та літературі вітали й деякі польські письменники, на кшталт А. Беловського, А. Домбчанського та Л. Семенського» [96, с. 18]. Українська «азбучна» війна мала спільні риси з абетковими рухами на півдні Європи.

Й. Лозинський був переконаний, що «руської» граматики досі не існувало, а з граматики О. Павловського (1818 р.) на підросійській Україні мало що можна було взяти, всі письменники до того часу послуговувалися церковнослов'янською, свідченням чого були матеріали з праці Й. Левицького. Тому Й. Лозинський вважав, що «руська» мова «має право вибрати собі такий алфавіт, який буде для неї найвигіднішим» [75, с. 8]. Таким алфавітом Йосип Лозинський вважав польський, обґрунтовуючи свою

позицію тим, що «абетка», тобто українська латинська абетка, простіша для сприйняття.

Свої думки на користь латинки він виклав у дев'яти основних положеннях, де доводить на основі чітких аргументів, що: 1) кириличні назви літер складно вимовляти через наявність кількох звуків (живѣте, чръвь, рьци), на відміну від польських коротких - че, еф, ем, ер ; 2) кирилиця перенасичена буквами, котрі різняться у письмі та каліграфії, але позначають один звук, а у латиниці такого немає; 3) в кирилиці простежується дублювання букв: «и» іноді читаємо як «і» (ноги), «є» деколи як «е» (тебе) або як воно первісно вимовляється (твое); 4) у абетці не буде підсилювального «ъ», який давно не відіграє початкової функції і часто заступає голосний «о», воно не потрібне; 5) у кирилиці відсутні графічні знаки для звуків [г], [йо] (тут Й. Лозинський пропонує ввести букву е), [дж], [дз], а пом'якшення вказувати за польським зразком - ĩ, m̃, p̃, z̃; 6) у кирилиці немає знаків на [e] і [o], які переходять в [i]; у польському алфавіті з цього приводу намагаються писати рек, nes, kop, row (при вимові – пік, ніс, кінь, рів); 7) в декотрих фонемах немає єдиного значення (й виступає то [j], то [i]); 8) латинські літери усунуть проблему відмінювання іменників чоловічого роду, де слова класифікують за м'якістю-твердістю; 9) кирилиця перетворилась на мову мертву, а латинська графічна система знаходиться серед затребуваних, живих.

Згідно його теорії «запровадження латинки в українську писемність несло б для неї велику користь, оскільки латинська азбука була відома в цілому світі, а тому сприяла б розповсюдженню українства між слов'янськими народами» [54, с. 31]. Так виглядають головні доводи Й. Лозинського, що мають чітке філологічне спрямування, на користь абетки. Ці пункти не взялися раптово нізвідки, а були обміркованими: кирилиця поступалася латинці за поширеністю в Європі та мала свої недоліки.

На підтвердження власних аргументів щодо використання абетки він у 1835 р. опублікував свою фольклорну збірку «Ruskoje wesile» (Додаток Е.2) саме латинкою. Як він сам писав, на таку сміливість його надихнув В. Копітар,

бо перша версія збірки Й. Лозинського була написана кирилицею і, за словами О. Маковея, знаходилася у бібліотеці Львівського університету. Й. Лозинський, вірогідно, був знайомий із граматиною В. Копітара «Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnthen und Steyrmark» (1808 р.), в якій писав про формування нової графіки для всіх слов'ян, і «якби вдалося до основних латинських літер вигадати ще з десять букв, які б виглядали органічними та близькими до вимови слов'янської, то радості не було б меж з появи «розумної азбуки» [62, с. 419].

Хоча церковники негативно зреагували на статтю Й. Лозинського, серед них були окремі діячі, які також бачили застарілість кирилиці і бажали її осучаснення. Коли Й. Лозинський написав свою статтю про абетцядло до руського письменства, він звернувся до єпископа ГКЦ Івана Снігурського, чи можна її видати. Єпископ, так би мовити, «благословляє» роботу, щоб побачити реакцію тогочасного українського суспільства на ідеї реформи письма. Можливо, побоювання через резонанс, який викликала стаття в освітньому середовищі Галичини, її критика була підставою, що Й. Лозинський так довго не поспішав з друком своєї граматики. Граматика і численні публікації в різних тогочасних часописах були зваженими, з вагомою доказовою базою.

У підсумку можна сказати, що Й. Лозинський не бажав нашкодити українській мові та літературі. Він постійно виступав на захист живої народної мови, що підтверджують його наступні професійні публікації та щирі коментарі. Але цей виступ щодо латинізації мови зробив його, образно кажучи, «злочинцем» у радянській лінгвістиці та історіографії, звинувативши в підтримці полонізаційних процесів. Зробити такий висновок зарадило доволі необачне і дуже упереджене пояснення Я. Головацького про Й. Лозинського. У своїх «Воспомінаніях» [1] на схилі віку той зазначає, що відомий граматик писав статтю, вигідну для В. Залеського, який нібито боявся, що русини хочуть розвивати власну мову, як і правопис, окремо від польської. На нашу думку, це сумнівне припущення, адже Й. Лозинський не контактував із В. Залеським

і писав свою роботу з добрими умислами, насправді для реформи етимологічного правопису.

Свого часу слова Я. Головацького спростував український історик літератури і мовознавець Василь Лев, коли писав, що справжньою метою Й. Лозинського було не ополячити українців, а ліквідувати наболілий етимологічний правопис. Однак проти нього «зіграла невдала пора», поспішність разом з недостатніми аргументами і з поверхневим знанням історії української мови, а також важливе суспільне значення мовно-правописного питання. В. Лев писав: «Його інтенції були кращі, ніж це тоді здавалося» [59, с. 73]. Й. Лозинському вдалося видати тільки одну статтю в справі пропонованої реформи орфографії.

Суперництво кирилиці та латиниці нажило, по суті, ознак внутрішньої конфронтації між новаторами і «традиційниками», оскільки для останніх кирилична азбука була символом власної самосвідомості – спершу конфесійної, адже пов'язана зі східним обрядом, а далі етнічної (національної). Пізніше, на зламі XIX – XX ст., вона набула характеру міжнародного протистояння між поляками та українцями, бо питання мови і правопису, поряд з релігійним фактором, було ключовим у національній самоідентифікації.

Ідеї Й. Лозинського впровадження латинки в письмо галицьких українців стали першим першим пострілом у так званій «азбучній» війні, що розгорілася після публікацій авторитетного мовознавця. Це спричинило дискусію, що мала широкий суспільний резонанс, чи треба реформувати свою граматику і, головне, – яким чином. Вона то стихала, то знову роздувалася упродовж майже всього XIX століття. Незважаючи на відносно малий масштаб (бо дискусії точилися лише у вузькому середовищі освічених діячів, тоді як абсолютна більшість населення була неписьменною), «азбучна війна» дещо оживила тогочасне культурне життя Галичини, ставши важливою як науковою, так і суспільно-політичною подією.

3.2. Реакція української інтелігенції на виступ (М. Шашкевича, Й. Левицького, Д. Зубрицького та ін.)

Пропозиція Йосипа Лозинського замінити кириличний алфавіт «руської» мови латинським викликала жорстку критику з боку тогочасної української інтелігенції. Його проєкт не знайшов підтримки серед української громадськості та був гостро розкритикований. Одним з перших, хто відреагував на публікацію Й. Лозинського, був його колега по сану – священник, граматик та автор шкільних підручників Йосиф Левицький. У 1834 році він написав статтю «Відповідь на думку про впровадження польської абетки в українську писемність» («Odpowiedz na zdanie o zaprowadzeniu abecadla polskiego do pismienictwa ruskiego»), яка того ж року була опублікована в додатку до річника «Rozmaitości» [20].

Й. Левицький по пунктах спростував усі дев'ять положень Й. Лозинського, що обґрунтовували доцільність запровадження латинського алфавіту. Наприклад, він доводив, що: 1) букви не читають, а вимовляють: за такою логікою греки мусять зректися своїх літер, бо вони також називають свої букви (каппа, омікрон, сигма) не одним звуком; 2) кожна з тих букв має свій звук, хоч подібний, але в чомусь відмінний; 3) латинський алфавіт ускладнить спрощення звуків у самостійних частинах мови; 4) якщо почнемо уживати польську транскрипцію, то виникне ряд неточностей у вимові двох народів: важко буде відрізнити такі слова як «tiń» (тінь), «tiń» (тинь), «nis» (ньсь), «nis» (носъ) тощо; 5) у кирилиці краще розвинена письмова рівновага, ніж у латинці: ми читаємо ієгла, їама, ієхидна, але не пишеться так само; 6) українці, як і поляки, не мають у своїх мовах знаків на позначення глухих та дзвінких африкатів [ц], [дз], [дж] і ніколи не відчували їхньої потреби. Автор наголошував, що кирилиця має глибоке історичне коріння для русинів-українців і не може бути замінена латинкою через відсутність граматики, бо поляки мали також швидше «красномовців, поетів та істориків у своїй мові, ніж граматиків» [74, с. 285].

Про традиціоналізм Й. Левицького в українському письменстві зауважив і польський дослідник Каміл Дворнік, коли писав свою працю про внесок Й. Лозинського у мовному середовищі 30–40-х років XIX ст. Він зауважив, що Й. Левицький мотивував вживання кирилиці тим, що вона була питомою на західноукраїнських землях через історичну тяглість, тоді як поляки «запозичували латиницю і були змушені додавати до свого алфавіту діакритичні знаки» [96, с. 19]. Кирилична азбука, на його думку, спроможна чіткіше відбити на письмі звучання «руської», тобто української мови. Щодо однотипних звуків в мовленні та вимови букв, то Й. Левицький підтримував роздуми іншого дискусанта – Дениса Зубрицького (Додаток П.2) і вважав, що вони можуть різнитися. Правило «один звук – одна буква» породить «багато нових омонімічних пар, які не врятує і вживання діакретичних знаків, що утруднить правопис» [96, с. 21].

Цікавим є пояснення граматака, чому українську конфесійну літературу в Галичині почали випускати латинськими буквами. Винною, в його розумінні, стала матеріальна скрута греко-католиків, що не дозволила їм закупити дорогі шрифти та форми для друку кирилицею. За Й. Левицьким уживання кирилиці в церковних книгах було і залишається «елементом збереження національної ідентичності українців. Через латинізацію постане питання за чий кошт передруковувати українські книги, а залишати їх по-старому буде неактуально; це нашкодить майбутнім поколінням у вивченні української культури та мови» [96, с. 19, 20].

Галицький граматик підсилює свою позицію і думками сусідніх мовознавців та захисників слов'янщини. Так, він покликався на чеського мовника Й. Добровського, який вважав кирилицю найбільш зручною для слов'янських мов і застосовував змішаний алфавіт. Й. Левицький виступав за популяризування української літератури по всій Європі, але не шляхом латинізації; говорив про те, що поширенню українського слова допоможе не «переворот алфавіту», а створення визначних творів, шедеврів літератури народнорозмовною мовою, які буде достойно перекладено іноземними

мовами. Натомість заведення латинки спровокує поляків «знову переконувати в тому, що «руська», тобто українська мова – це насправді польський діалект, а доказовою базою буде якраз подібність української та польської мов у графіці та орфографії» [96, с. 25].

Страх розколу народу через мову – ще один меседж, який Й. Левицький виокремлює як ключовий. Збереження кирилиці мало б завадити колишнім польським урядникам асимілювати українське населення Галичини. Він відмовлявся від пропозицій спрощення приголосних, зате погодився з Й. Лозинським, що «написання звуку [jo] кириличними правилами важко і радив взяти за приклад правописну систему серба Вука Караджича (через тридцять років вона ляже в основу правопису, який розробить український публіцист та історик Михайло Драгоманов)» [96, с. 20, 21].

Після публікації Й. Лозинський написав відповідь Й. Левицькому. Однак, її не надрукували через заборону цензора Венедикта Левицького. Вийшла у світ лише завдяки Осипу Маковею, який опублікував її 1903 р. в «Додатках» до своєї праці «Три галицькі граматики» (Додаток К). У ненадрукованій статті Йосип Лозинський висвітлював альтернативний погляд на мовні питання. Він визнає, що на Русі протягом століть використовувалась «руська мова й руська азбука», але підкреслював, що ця мова мала суттєві відмінності від народної. Й. Лозинський «не пропонує сліпо копіювати польський алфавіт, а допускає внесення змін до латиниці, щоб максимально точно передати особливості української мови» [62, с. 427].

Навпрочуд дивною в цій ситуації є позиція раніше згаданого єпископа І. Снігурського, бо він спочатку умотивовував Й. Лозинського видати свою статтю, а коли розгорівся мовний скандал, то, по суті, відсторонився від нього, не заступився за автора, натомість «нагородив його опонента Й. Левицького за критику роботи про переваги латиниці» [62, с. 433].

Стаття Й. Левицького, за своєю подачею та риторикою, на нашу думку, є різка, жорстка і навіть кривдна щодо Й. Лозинського. Ймовірно, саме з часів першої «азбучної» війни між двома мовознавцями, знаними науковцями в

Галичині розгорілась болюча полеміка навколо питання правопису української мови, що тривала кілька десятиліть.

Історик та архівіст Денис Зубрицький також відповів на публікацію Й. Лозинського. Його стаття «Про запровадження польського абетцадла замість кирилиці до руського письма» (*O zaprowadzeniu Abecadla polskiego zamiast cirylicy do ruskiej pisowni*), надрукована у липні 1834 році, мала значний вплив на сучасників через поширення в рукописах. Це була друга відповідь Й. Лозинському; перша не була опублікована. «Запровадження...» вийшло як підзаголовок «Апології кирилиці або руської абетки» і спершу вважали (цю гіпотезу висунув Василь Щурат), що її автором був член перемиського Товариства вчених Микола Кмицикевич, але Михайло Возняк зміг довести, що це був все ж таки Д. Зубрицький. Це демонстрували тотожні погляди на факти, що обговорювались у працях чи листах Д. Зубрицького, зокрема у листуванні з російськими імперськими інтелектуалами та ідеологами концепції «официальной русской народности». Возняк підсумовував, що у статті висловлені «погляди крайнього реакціонера, безоглядного ворога всякого поступу» [34, с. 112]. Такі «титулярії» важко приписати М. Кмицикевичу, бо той був «затятим українофілом, патріотом свого народу, прагнув визволити українців з-під кріпацького ярма, виборити самостійність Україні та Польщі» [62, с. 440].

Названа стаття була побудована на консерватизмі, показує лояльні для цісарського престолу погляди. Зокрема, суттєво приділялись критиці вчинки та ідеї молодого покоління, яке, на думку автора, бажає все нищити поварварськи і не поважають дідівську спадщину. Так І. Вагилевича та Я. Головацького він називав «божевільною молоддю», що лізе туди, де є некомпетентною і прирікає власну долю на згубу. Діячі «Трійці», як стверджувала стаття, опинилися в колізії з австрійським режимом після виходу у світ «Русалки Дністрової». Що стосується мовного питання, то Д. Зубрицький зарозуміло ставився до живої народної мови. «Руську», тобто українську мову він назвав слов'яно-польською чи польсько-руською (згодом

таку термінологію взяли за основу російські великодержавники), протестував, чому її в Перемишлі іменують «руською» [62, с. 445]. Окрім того, автор не визнає, що літературну мову можна формувати з простонародної, в його розумінні, «нею може стати лише мова давніх руських пам'яток, традицію написання якою зберегли великороси» [62, с. 446].

Д. Зубрицький підкреслив історичне значення кирилиці для українського народу, зазначаючи, що вона використовується протягом століть. Він розумів «руський народ» як східнослов'янську єдність, що проживає на території від Білого моря аж до Криму. На його думку, всі ті русини говорять одною й тою самою мовою, що поділяється на різні наріччя, але ніхто з учених досі не намагався їх описати і провести між ними межі. Він проводить паралель з германськими землями, де існує майже 90 наріч, але витворена єдина літературна мова з унормованою та укоріненою літерацією. Не вдаючись у деталі, погодитися тут складно, адже в німецькій мові одними літерами можуть позначати різні фонемі. А от кирилиця, за його словами, «літерами позначає один й то же звук, і не потрібно вигадувати «штучні правила правопису» [62, с. 447], як це робить Й. Левицький.

«Сирими» в сучасному розумінні виглядали й аргументи Д. Зубрицького на коментарі Й. Лозинського, що конкретну букву ми читатимемо по-різному через її позиції у слові чи складах. Автор вказує, що звук [e] залишається незмінним, але русини ще додають звук [j] на початку слова, пропонує взяти російський варіант э. Така буквена інвентаризація історика суперечила його ж теоріям і показувала, що «кирилиця безпорадна і треба вводити чужі, а саме російські літери. Не доречними були і приклади носової [e], що притаманне польській мові, яке також вимовляється інакше» [62, с. 449].

Д. Зубрицький не полишав надій розвінчати твердження Й. Лозинського і про лишні редуковані голосні ь та ъ, і про вимову фонем [й] та [и], і про брак проривного задньопіднебінного [г] тощо, однак ці витлумачення чи заперечення не завжди були переконливими – кирилиця мала багато чутливих місць, які приховати було практично неможливо, через що докази її захисників

виглядали ненатурально. Щоб укріпити позицію старослов'янської мови як основної в українських писемних пам'ятках, Д. Зубрицький заявляв, що якби ця мова була чужою для русичів, то навряд чи стала інструментом проповідання святих Кирила та Мефодія, не прижилася б на цих землях, її не допустили б у всі галузі тогочасного життя Русі, починаючи від моменту хрещення. Однак його риторика не співпадала з історичними фактами. Старослов'янська як основна мова перших рукописних пам'яток мала б бути зрозуміла для всіх слов'ян, отже, її мали б знати мешканці як Сілезії, так і Паннонії, Моравії, Македонії чи Болгарії, а не лише для окремого народу. Кожен із слов'янських народів вже мав свою мову, як мав її «руський» народ. Не міг не знати Д. Зубрицький і про тиск з боку так званих «трьохязичників» на перших слов'янських місіонерів, які боролися за право відправляти Святу літургію слов'янськими мовами. «Відтоді вона обросла непорочністю та недоторканістю, церковна влада старанно обороняла престиж своєї культової мови, тому коли зачинались розмови про відхід від канону вони нарекали всіх еретиками та богохульниками» [54, с. 33, 34].

Отже, в розумінні Д. Зубрицького з княжих часів паралельно діяли дві мови – розмовна «руська», якою говорив простий народ і яка зберегла мовні риси до років життя самого полеміста, та старослов'янська – мова церкви та книг. Це визнавали навіть російські вчені М. Карамзін та М. Ломоносов, до мови творів яких, що була державною в Росії, так сильно тягнувся автор «Апології». Пропаганда Д. Зубрицьким переходу на російську мову була обкладена погордою і єхидством до народної мови, її опущенням до розряду неграмотної та менш освіченої. Він не добирає слів на адресу Й. Лозинського, в азбучній статті обзиває автора, грубо кажучи, *pólmędrki* (українською мовою – «недоумком»): «Pod pozorem krytycznego naukowego rozbioru lub nowych wynalazków usiłują *pólmędrki* burzyć wszystko, cokolwiek ma na sobie piętno starożytności» [62, с. 445]. Можна з упевненістю сказати, що Д. Зубрицький не приховував своєї любові до панруського світу і по праву вважається одним з перших ідеологів галицького москвофільства. Своїм

науковим доробком Д.Зубрицькому вдалося розбити чимало великодержавних тез польської історіографії, де з усією серйозністю доводили, що Галичина була споконвічно польською територією.

До дискусії щодо перспектив українського алфавіту та граматики долучився й лідер «Руської трійці» Маркіян Шашкевич, де виступив проти латинської абетки в руській письменності. Лідер «Руської трійці» вбачав колосальну загрозу національній безпеці в намірах провести латинізацію українського правопису, що спонукало його до написання статті-відповіді, яку розповсюджено у трьох тисячах екземплярів за кошти молодого студентства. Навесні 1836 р. Маркіян Шашкевич видав брошуру «Азбука і Abecadło» (Додаток 3), де жорстко розкритикував можливість латинізації «руської» мови. Ця публікація, подібно до статті Й. Лозинського, викликала широкий резонанс у культурному житті Галичини. Це була перша серйозна науково-популярна публікація М. Шашкевича, яка одержала загальне схвалення та підтримку тодішньої галицької інтелігенції. На аргумент Й. Лозинського, що кирилиця стоїть на заваді «приєднання слов'янської літератури до європейських літератур», М. Шашкевич стверджував, що тут дуже важливо зрозуміти, що мається на увазі під поняттям «приєднання»: «Чи впровадження чужих зворотів і способів вираження до зовсім відмінної слов'янщини, чи те, аби західний європеєць міг читати слов'янські твори» [62, с. 429].

На думку укладача брошури, головним аргументом для збереження кирилиці на українських землях є те, що література будь-якого народу є дзеркалом його способу життя, розуміння мислення та душевного пориву, а виходячи з того, що вся українська література ґрунтується на кириличних буквах, значить, вона мусить рости на тих самих правилах, що і в минулому, щоб не виглядати дивною, не опинитися в незрозумлій ситуації. «Література є конечною потребою цілого народу, ... головною ціллю є ширити освіту між всіма, навіть поодинокими членами цілого народу» [62, с. 429]. М. Шашкевич стверджував, що народна мова та власна література можуть «розвиватися лише на основі традиційного письма, на основі кириличної азбуки, якою були

написані давньоукраїнські книги» [62, с. 428]. Водночас він визнавав недоліки тогочасної української граматики, але вважав, що вона повинна відображати живу мову, а не навпаки. У своїй брошурі він наголошував, що не потрібно боятися народної мови, вона здатна стати основою для формування нового літературного стандарту.

Причиною цього М. Шашкевич вважав властивість мови рухатися, набувати інших форм та законів. Для прикладу, можна поглянути на слов'янські мови сто років тому і співставити з нинішніми редакціями. Колись втручанням у мовне середовище, в давню літературу дорікали невіглаством та варварством, а сьогодні це нормальне явище, де укладають збірники усної творчості, альманахи, книги та газети за модернізованими лінгвістичними канонами, де знайшлося місце простонародній мові. На думку автора, це пожвавили етнографи та фольклористи, які пильно спостерігали за народом, пробували зіставляти слов'янські наріччя, занурювалися в народну психологію, щоб краще пізнати мову, піднімали з архівів старовинні рукописи для аналізу письменства. І серед них можна було розшукати тих осіб, які бажали «переступити історичний час», висловити ідеї розвитку слов'янства гуртом – як політично, так і культурно, а зробити це реально за рахунок єдиної графічної системи, аргументуючи зведення руських текстів до польського алфавіту. Ці думки відшукали своїх прибічників, але «вони не так хотіли розкрити суть кириличної азбуки, як навісити їй ярлик перешкоди і галопом перейти на нову графіку» [62, с. 430].

М. Шашкевич критикує Й. Лозинського за його репліку, що українська мова не є літературною, на підтвердження наводить витяги старих літературних праць, які характеризував у власній граматиці ще Й. Левицький. Це не була чиста українська, тільки суміш різних мов, тому вона не мала своєї літератури і до цього часу не була мовою писемною, як міркує автор. М. Шашкевич погоджується з Й. Лозинським у тому, що «українська народна мова минулого ще не взяла на себе функцію писемної, літературної мови» [62, с. 430]. М. Шашкевич пункт за пунктом спростовує погляди Й. Лозинського

на латинізацію української мови, наводячи такі аргументи: 1) кириличним письмом створено визначні пам'ятки української літератури і вся писемність, починаючи від XI ст., тому в один момент взяти і одночасно перейти на нову графіку буде проблематично; 2) руські тексти, писані латинськими літерами – це наслідок втрати незалежності, примусового ополячення та покатоличення жителів колишньої Галицько-Волинської держави Річчю Посполитою, укладання уній, а не добровільні помисли; 3) латиниця притягне незнайому нам лексику і синтаксис, що буде перепорою для освіченості українського народу.

М. Шашкевич згадує слова В. Залеського про єдність європейських культур і намагається збагнути – українська латинка повинна стати близькою тільки для слов'янського світу, східноєвропейських націй чи доступною й іноземцям з країн західних, «бо чужоземець і земляк однаково мусили би покорпіти, щоб запам'ятати звороти нового правопису» [23, с. 7]; 4) латинка не допоможе розмити мовні бар'єри, адже не існує одного погодженого правопису: деякі слов'яни читають і пишуть неоднаково, хоч користуються одним алфавітом. Це призведе до того, що українську латинку читатимуть на свій розсуд і породжуватиме з українських слів нісенітницю; 5) кирилиця простіша (і на слух і на письмі) краще передає слов'янські звуки (ж, ш, ч, ц), одиничні фонемі та навіть склади; з латинською ми втратимо таку унікальність. До того ж шиплячі звуки південнослов'янські народи продовжують передавати кирилицею, навівши приклади робіт П. Дайнка, І. Берліча, Ф. Метелька; 6) латинські літери ускладнять визначення різниці між польською та українською мовами: *bóh, kóń, rów, méd* поляк буде читати як буг, кунь, рув, мід, і ніхто не скаже, що це мова «русська»; 7) М. Шашкевич добре вловив специфіку українського звука [и]. Він називає його «середнім між гострим і та глухим польським [у], російським [ы], що звучить як глибоко приглушене польське [і], наближаючись до [ü] німецького» [23, с. 28, 29].

Щоправда, М. Шашкевич позитивно говорить про доцільність приборати з кирилиці знак ь (свого часу за це виступав М. Лучкай), не згадує проблеми

однозначних фонем: *o* і *w*, *Ѡ* і *Ѳ*; не конкретизує, чому варто вживати сербську *Ц* (дж), а не польський відповідник. Проте, він зазначав, що дослідження походження мови – це справа невеликої когорти досвідчених філологів, а навмисно нав'язувати тисячам людей забуті слова та звуки як новотвір є, радше, нерозумно. Протистояння алфавітів викликало у М. Шашкевича певні сумніви, бо, в його розумінні, чи не кожна мова має хиб в плані правопису. Можливо, це було причиною його двоякості, коли він захищав старий уклад кирилиці, а водночас позитивно реагував на впровадження на західноукраїнських землях «гражданського» шрифту, яким видав «Русалку Дністрову». Однак, дискусії навколо реформ були актуальними, якщо йшлося суто про рідну азбуку, а не відмову на користь іншої. Реформа правопису, запропонована Й. Лозинським, «виглядала радикальною для тогочасної інтелігенції, серед якої знайшлися люди, що вбачали в цих намірах польський слід» [54, с. 43]. Галицькі «традиціоністи» протидіяла цьому, і це заважало унормувати орфографію.

Водночас не стояли осторонь правописних баталій також інші діячі «Трійці». Зокрема, Іван Вагилевич у листуваннях з російським істориком М. Погодіним переконливо писав, що немає тих, хто б сумнівався у правильності, природності «слав'янської азбуки для руської мови»; до того ж підкреслює її першість перед чужим «альфаветом» [62, с. 460]. Гаряча полеміка в епістоляріях на захист кирилиці розгорілася між Яковом Головацьким та його братом Іваном після того, як перший не хотів друкувати свою збірку польськими буквами для поширення творів на Балканах за порадою Григорія Ількевича. Іван Головацький намагався бути поміркованішим та споглядав на процеси латинізації «руської», української мови більш виважено. Він запевняв, що слов'янська культура може рухатися скоріше в разі переходу на латинську літерацію. Його риторика сформувала тоді доволі пророчу думку: «Чому ... ми маємо затримуватися із з'єднанням і

тепер відступати назад, щоб колись набагато пізніше дійти до межі?» [7, с. 152].

Коли брат Іван висловив пропозицію друкуватися латиницею, Яків Головацький негативно реагує на такі заклики і дорікає, що русинам головним ворогом має бути апатія до рідного та байдикуватість, що не дають об'єднатися в одне ціле століттями. Він зауважив, що європейцям перська, китайська чи санскрит аж ніяк не заважають вивчати та відкривати донині невідоме та прекрасне в країнах Азії та Близького Сходу, отже, вони зладяться осягнути мову свого сусіда у Східній Європі. Я. Головацький попереджав, що латинка згубно відіб'ється на незрілому русько-українському суспільстві, яке ще не готове до своєї окремішності, доведе до роздроблення всередині, порушить зв'язки з підросійськими українцями («малоросами», русинами). Колишній діяч «Руської трійці» вказував на те, що прийняття латинки перетворить нас на «ще одну польськомовну провінцію, як це сталося із Холмщиною» [43].

Так само, як на статтю Й. Левицького, Й. Лозинський написав відповідь і на статтю М. Шашкевича. Однак її також не надрукували. Лише у 1903 р. дослідник Осип Маковей оприлюднив цю статтю, що допомогло мовознавцям повною мірою ознайомитися з полемікою першої «азбучної війни» середини 1830-х рр. Отже, у своїй відповіді М. Шашкевичу Й. Лозинський писав, що мав на увазі тільки реформування чи удосконалення азбуки, і що свою думку формулював на двох засадах: 1) недосконалість кирилиці для «руської», тобто української мови; 2) можливість легкого поширення української мови завдяки латинському абецадлові. Він стверджував, що «народи, які використовують латинський алфавіт, зможуть стати частиною спільного культурного простору. При цьому, кожна мова збереже свої особливості, що регулюються граматиною та правописом» [62, с. 436].

Згідно концепції Й. Лозинського українська народнорозмовна мова повинна увійти в письменство, відбутися як літературна, в тому випадку її унормують, коли звуковий склад та граMATика буде відображати особливості

живої усної мови. У цьому ж руслі лідер «Руської трійці» М. Шашкевич наголошував, що народна мова повинна коритися правопису як законотворцю норм, але може існувати деякий час і без кодифікації. Й. Лозинський підкреслював, що українська простонародна мова, ставши писемною, матиме свою відповідну граматику, а не правила «церковного діалекту», будуватиметься за принципом «*jak sie mówić, tak się pisać powinno*» («як вимовляється, так і пишеться») [54, с. 83]. Як відомо, цей принцип уперше в Галичині використала «Руська трійця» у фольклорно-літературному альманасі «Русалка Дністровая» 1837 р., за прикладом наддніпрянських письменників і науковців.

Коли ж і друга стаття «*Odpowiedź na Recenzję p. Marciana Szaszkiewieža*» була недопущена цензором, Й. Лозинський написав 1836 р. спільну статтю-відповідь Й. Левицькому та М. Шашкевичу під назвою «Ще раз про введення польської азбуки в руську писемність» (пол. «*Jeszcze raz o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego*»). Наскільки відомо, існує два рукописи цієї відповіді. Перший варіант статті Й. Лозинського досить різко піддає критиці Й. Левицького за возвеличення церковнослов'янської та нехтування живої народної мови. Висловлено думку, що «варто не критикувати тих, хто творить літературні твори українською народнорозмовною мовою, а усіяко їх вітати, оскільки українська література ще не постала» [54, с. 40]. Тут він заявив про вихід з дискусії довкола правопису, висловивши сподівання, що згодом їх розсудить історія і стане очевидним, хто мав рацію, а чиї роботи залишаться «пам'ятниками мови». Однак, як бачимо, систематичні заборони цензорів змусили Й. Лозинського відректися від висловленого.

Змінивши первісну назву статті Й. Лозинського, здійснивши ряд змін у негодних для влади тезах, цензура знову не погодила її до друку. Було очевидно, що Венедикт Левицький не хоче допустити думки про переведення українського письма на латинку в широкі маси, хоч ідея латинізації набула поширення в певних колах інтелігенції та духовенства. Усі потуги

Й. Лозинського щодо публікацій виявилися марними. Дійшло майже до криміналу: за погляди стосовно латинізації руського письма Й. Лозинського почав переслідувати крилошанин І. Лаврівський, що відомо зі спогадів Й. Лозинського, Я. Головацького, Б. Дідицького [1].

Другий варіант статті – це вже була реакція на зауваження цензора на правописні пропозиції Й. Лозинського. У нову відповідь своїм критикам Й. Лозинський додав нові докази. Зокрема, покликався на статтю «Der Slovenen ABC-Krieg» за 1834 р, що була присвячена боротьбі південних слов'ян за азбуку. Й. Лозинський повторює свої ранні погляди про переваги абетка й у висновках дає зрозуміти, що буде противитися кирилиці, але водночас позитивно сприймає «гражданку», реформований кириличний шрифт. Тут його поведінка співпадала з позицією Є. Копітара, якому також імпонувала «гражданка», на противагу кирилиці, хоч і улещував понад усе латинську азбуку. Хоч Й. Лозинський у першому варіанті спільної відповіді заявляв, що вже сходить з поля бою і подає «дружню руку» своїм противникам, у другому варіанті, одержавши зауваження цензора, підтвердив: «Маючи, отже, такі слухні і вагомні докази, не можу відступити від висловленої раніше своєї думки» [54, с. 92].

Брошура М. Шашкевича та відповіді Й. Лозинського стали кульмінацією «азбучної війни», призупинивши її у 1836 р. В історії розвитку українського правопису ключову роль відіграв вихід у світ наприкінці 1836 р. (хоч на титулці була вказана дата 1837 р.) фольклорно-літературного альманаху «Руської трійці» під назвою «Русалка Дністровая». У ній було вміщено рецензію на «Руське весілля», в якій розкритиковано ідею латинізації «руського» правопису Й. Лозинського (Додаток И), а за польські букви, що пропонувалися автором для руського письма, сказано так: «Найбільшою обманою, ба неспрощеним гріхом в сем ділі є, що писатель, відвергши Азбуку питому рускую, приняв букви ляцькіі, котрі ціло не пристають к нашому язикови» [16, с. 133]. Однак серед науковців немає сумніву, що дискусія М. Шашкевича (і не тільки!) з Й. Лозинським підштовхнула «Руську

трійцю» на реформу правопису. Видання «Русалки Дністрової» «гражданкою», реформованим кириличним шрифтом, підкреслювало, що літературна мова галицьких русинів на основі кирилиці існує, і саме нею потрібно послуговуватися, а не переходити на абетка. Зокрема, проілюструвати такі переміни може зникнення -ъ, замість -ы уведено -и, поява нової фонемі -у і т. п. Обережними новатори були перед буквою ѣ : вони не відкинули її, а за прикладом О. Павловського з підросійської України, ввели замість теперішніх -і, -ї: свѣтло, ѣти, золотіѣ. Це сталося, на думку мовознавця та митрополита І. Огієнка, тільки тому, «що ѣ в Україні з найдавнішого часу постійно вимовлявся як і чи ї, а тому замінити ѣ на і, особливо в Галичині, де давня вимова ніколи не спинялася, кінцевої потреби не було» [65, с. 349]. Це була вагома зміна, попри те, що після впровадження «гражданки» в Галичині довго побутував півустан. Для Великої України це принесло добрі плоди.

Вихід у світ «Русалки Дністрової» призвів до розпалення ще однієї мовної війни – боротьби прихильників кирилиці та «гражданки». Затятими борцями з останньою були митрополит М. Левицький та цензор, довкола яких сформувався гурток, учасники якого виступали проти входження живої народної мови в літературу. Пізніше на Соборі руських вчених в 1848 р. «вони виступали за визнання церковнослов'янської мови літературною» [72, с. 25]. Це стало основою русофільства (москвофільства) в Галичині, що набрало сили із середини 1850-х рр. як панрусська, проросійська течія.

Роль головного поборника кирилиці взяв на себе Йосиф Левицький, продовживши ревно стояти на захисті старих норм правопису. Щоб «насолити» Миколі Устияновичу, що мав бажання виробити літературну мову на основі народної, у 1836 р. з нагоди похоронів М. Гарасевича він написав вірш живою розмовною мовою, але з реформованим правописом. Але Й. Левицький, ненавмисне чи ні, часто використовував у ньому латинське -j, що, навпаки, демонструвало «його нахабство, зневагу до рідної кирилиці» [54, с. 50].

Безперечно, на позицію «Трійці» також вплинула нова українська література з підросійської України, де «з кінця XVIII ст. вже формувалася літературна мова на народномовній основі, яка різними шляхами потрапляла в Галичину» [74, с. 286]. Узагалі, наміри реформувати кирилицю з пристосуванням до народної мови, творилися в першій половині XIX століття не лише в Галичині, а й у Наддніпрянщині. Чого лиш варта діяльність І. Котляревського, О. Павловського, М. Максимовича, Л. Боровиковського, А. Метлинського, П. Гулак-Артемовського, О. Корсуна і П. Куліша. Вони теж бачили вади кирилиці, як і Й. Лозинський, розуміли, що потрібна правописна реформа, але порятунком знайшли не в мертвій церковнослов'янщині, а в народнорозмовній мові, в її численних діалектах, які стали фундаментом формування стандартизованої, хоч як довго випало її ждати.

Стаття Й. Лозинського пробудила галичан, змусила замислитися над тим, хто вони є, чиї вони нащадки і що отримали в спадок від праотців. Як писав сам автор, «Тѣшило мене ... что по той статье Русины якъ-бы изъ сна обудилися и до своего самосознанія приходили» [54, с. 42, 43]. Алфавітна дискусія проклала дорогу, щоб нарешті закінчити унормування українського правопису та наблизити укладання власної граматики в близькому майбутньому. Після правописних суперечок на західноукраїнських землях свої граматики надрукували в різний час І. Вагилевич (1845 р.), Й. Левицький (1849 р.), М. Осадца (1862 р.), О. Огоновський (1880 р.) та ін., що послужили орієнтиром для просвіти нової генерації. У подальшому «ініціаторами мовних реформ ставали не лише австрійські урядові кола та польські представники влади, а й самі русини-українці» [68, с. 57]. Яскравий приклад – національне піднесення в країнах Центрально-Східної Європи в період «Весни народів» 1848–1849 рр. та заснування Головної руської ради як першої української політичної організації, що поставила на порядок денний питання формування єдиної української літературної мови. Ця правописна суперечка мала вплив і на культурно-політичний світогляд Галичини, зокрема на зародження із середини XIX ст. москвофільства, прихильників

церковнослов'янщини, та українофільства, народовства, що переросли в партійно-політичні ідеї та програми.

Історичний час, як писав Й. Лозинський у відповідях, все-таки розсудив – перемогу здобула азбука не латинська, а кирилична, реформована в «гражданку», що прилаштувалася до нових умов, але це відбулося досить пізно. Попри те, що нею були написані такі знакові твори тогочасної галицької літератури, як альманах «Русалка Дністровая», збірки Г. Ількевича, «Вінок русинам на обжинки» та ін., прихильники церковнослов'янщини та москвофільська (русофільська) течія ще довго захищатимуть стару кирилицю з етимологічним правописом, що завдасть шкоди розвитку української мови і літератури на народномовній основі. Нам може подобатися чи ні ідея латинізації «руської», тобто української мови, яку свого часу висував Й. Лозинський для галицьких русинів, але і Й. Левицький, і М. Шашкевич та інші їх однодумці серед нечисленної місцевої інтелігенції бачили реальну картину майбутнього – польське абецало в українській мові могло призвести до полонізації українців.

Перша «азбучна війна» відіграла велику роль у суспільному та культурному житті русинів-українців Галичини 1830-х рр. Завдяки мовним дебатам руська інтелігенція змогла захистити свою ідентичність та успішно опиратися спробам полонізації. Вона підживила інтерес до лінгвістичної проблеми, стала важливою стадією в кристалізації української мовної та культурної самосвідомості.

Розділ IV. ДРУГА «АЗБУЧНА ВІЙНА» В ГАЛИЧИНІ 1859 РОКУ

4.1. Спроби австрійських властей і польського намісника Галичини запровадити латинку для українського письма в 1850-х рр.

При аналізі подій першої «азбучної війни» можна з упевненістю сказати, що зміни та спроби реформування у правописній системі та графіці 1830-х рр. та пізніше були, здебільшого, з добрими намірами. Головним посилом того часу було зближення європейських народів та усунення мовних перешкод у єднанні культур, аніж навмисне бажання підкорити один етнос іншому через мовну анексію. Той же Вацлав Залеський, чий збірник «Пісні польські й руські люду галицького» вніс свою лепту до лінгвістичних дебатів про плюси та мінуси азбуки чи абетка, не вбачав розбіжностей у польській та українській літературах (у сфері друкування) та не мав на меті такі дії політизувати. В. Залеський був впевнений в тому, що кирилиця слугує «границею» між українською та західними писемностями, яка не дає нашій літературі представити себе сповна. У передмові до своєї книжки він писав: «Прийде час, коли всі слов'янські народи покинуть ті старі букви, які стоять на перешкоді входження слов'янської літератури до загальної маси європейської літератури» [24, с. 49].

Дискусії навколо питання трансформації системи українського письма в Галичині рідко були дружніми й мирними. У мовній царині достатньо експансіоністський напрямок заводи не австрійські власті, а підвладні їм поляки. Після поразки революційної «Весни народів» 1848 р. польська політична еліта налагоджує заходи щодо відновлення власної держави в кордонах до 1772 р. Вони прагнули відновити колишню велич у новій, Другій Речі Посполитій, де русинам-українцям як окремій нації не було місця. Польська сторона не хотіла спокійно спостерігати за розвитком українського культурно-освітнього та політичного життя в краї під впливом революційних подій 1848–1849 рр., коли було створено перший український політичний осередок – Головну руську раду, що виступала за національні права для

русинів-українців та поділ Галичини на Західну (польську) та Східну (українську).

До цього можна ще додати вихід у світ газети «Зоря Галицка» – першого часопису українською мовою, а невдовзі – урядового «Галичо-руського вістника». У жовтні 1848 р. відбувся Собор руських учених, де схвалено єдину граматику «руської» мови етимологічним правописом («максимовичівка»), з ініціативи ГРР почало діяти культурне товариство «Галицько-руська матиця», засновано кафедру української мови та літератури у Львівському університеті, яку очолив Я. Головацький, отримано дозволи видавати українські підручники для шкіл. Усе це сприяло «пробудженню національної самосвідомості галичан-українців, а це ніяк не входило в плани польської «гонорової шляхти», яка намагалася займати панівне становище в Галичині як окремій провінції Австрійської держави» [62, с. 461].

Зрештою, полякам вдалося в 1850-х рр. закріпитися біля владного керма в Галичині, при підтримці центральної австрійської влади, посилити свої впливи на політичне та громадське життя краю, що ознаменувало зміни в гірший бік для галицьких русинів. Значну роль у посиленні польського впливу в краї відіграв намісник поляк Агенор Голуховський, що керував провінцією майже чверть століття, з перервами. Розмови про самостійність русинів-українців залишилися в післяреволюційне десятиліття неоабсолютизму тільки на рівні правописних дискусій.

Друга «азбучна» війна починається наприкінці 1850-х рр., на цей раз уже з намагання уряду перемінити азбуку кириличну на латинську (але не на польський манер, а чеський – так звану «abecedu»). Різниця між двома «азбучними війнами» була ще і в тому, що перша охопила лише інтелігенцію, а друга викликала гарячі протести і серед частини селянства.

За рік до початку нових «буквенних» боїв у Перемишлі виходить тритомна збірка українських віршів «Nowyi poezyi maloruskii tj. pisny, dumy, dumki, chory, tanci, ballady etc. w czystom jazyci Czerwono-Rusyniw, wedla zytia zwyszaiw ich i obuczaiw narodnych» (1858 р.), надрукована латинськими

літерами. Її упорядником був українсько-польський поет, перекладач Лев Венглинський. Він підготував новий варіант фонетичної орфографії, в основі якої лежала польська латинка, запропонувавши стійкі пари переміни закінчень у словах (зокрема у кінці дієслів чоловічого роду минулого часу, відповідно до виголошення), чергування приголосних звуків, позначення на письмі йотованих звуків (я = ja , є = je , ю = ju , ї = ji) та шиплячих (ш = sz , ч = cz , ж = ż), палаталізованих голосних тощо. Також пропонував передачу м'яких приголосних аналогічно до польської версії – «на останньому складі слова, перед приголосними та наступними свистячими (наприклад, kołúś); можна використовувати ще голосний i, а для приголосних t i d типовий для латинської абетки діакритик: put', żolud', bad'ko» [83, с. 455].

На пропозиції інакших способів транскрипції української мови, висловлених у збірках Л. Венглинського, миттєво негативно відповів український редактор та журналіст Богдан Дідицький (Додаток П.1) у статті під назвою «Новые поэзии малорусские в чистомъ языцѣ Червоно-русиновъ», яку друкують в додатку «Сборник» до українського часопису «Вістник», що знаходився у Відні. «Матеріал був критичний від початку до кінця», – писав дослідник М. Лесюк [62, с. 473]. Автор робить акцент на тому, що Л. Венглинський сам собі суперечив – може писати одне і те слово по-різному, вказував, що той не дотримується ніяких орфографічних правил, а змістовність книг підкреслював їхньою низькою художньою цінністю та рівнем естетики. Б. Дідицький писав, що не є противником виводити на папері «руські» слова латинськими буквами, бо «наше письмо можна творити графічними знаками навіть китайськими буквами, якщо хтось пише для китайців» [62; с. 474], але тільки треба робити це грамотно, із правописними нормами.

Поки аналіз поетичних збірок Л. Венглинського продовжував публікуватися у наступних п'яти числах додатка, паралельно Б. Дідицький починає роботу над працею «О неудобности латинской азбуки въ письменности русской», що у вигляді брошури з'являється в першій половині 1859 р. в

імперській столиці. У цій роботі він так і зазначив, що «викликала цю статтю поява книжки Л. Венглінського» [62, с. 474]. За його словами, «руська» (українська) мова опинилася під загрозою: начебто експерименти з написання українських творів не кирилицею, а латинськими літерами була не новиною, і це могло витворити поганий приклад для наступних видавців. Першу частину статті Б. Дідицький зосереджує на переданні короткої історії кириличної абетки, застосовує порівняльний метод до інших слов'янських азбук, був переконаний в тому, що кирилиця краще передає дух «руської» мови, злучивши воедино питому вимову та етимологію. За його словами, кирилиця поєднує в собі «настоящее словопроизношение и историческое словопроисхождение со всевозможною точностию» [12, с. 13]. Проте цю тезу він не закріплює надійними доказами.

Другу частину статті Б. Дідицький відвів латиниці. Там було озвучено думку про суттєву різницю між мовами, які користуються латинськими буквами і розходяться в читанні та письмі. Він вказував, що «латиниці бракує графічних знаків, щоб гармонійно передавати звуковий склад, зате багато подвоєнь, що не завжди правильно передають звучання тої чи іншої фонемі» [12, с. 32]. До того ж, розвінчує міф про те, що коли українська мова перейде на латинську систему, то її з легкістю можна буде зрозуміти будь-якому іноземцю, адже близько двадцяти народів Європи мають правопис, базований на латиниці, але не можуть одразу ж розібратися, що їм говорить представник германської (німецька, нідерландська), романської (французька, італійська) чи кельтської (ірландська, валлійська) мовних груп (хоча тут, у його розумінні, чільну роль відіграє походження народів та специфіка їхнього формування). Все одно, потрібно буде «шукати вчителів та довгий час (щонайменше два-три роки) вглиблюватися в їхнє вивчення; букви запам'ятовуєш швидко, а ось як говорити – вже під питанням» [12, с. 31].

У процесі аналізу алфавітів близьких до нас сусідніх народів (чехів, угорців, поляків, словаків), Б. Дідицький зробив висновок, що жоден з них не годиться для латинізації української мови. Це пояснювалося тим, що важко

відрізнити один звук від іншого, немає відповідників для слов'янських щ, л, ч, ѣ, неможливо передати значення слова при вживанні до трьох алфавітів одразу. Автор наводив приклади слів, в яких певні звуки мають далекий один від одного генезис, і приклади неоднакової вимови в новозакритих складах в різних діалектах (підкарпатські форми куń, wul, rúk, закарпатські kuń, wul, ruk), а також зазначив, що латиницею всі ці видозміни передаватимуться через одну букву. На його думку, нереально виробити українську модифікацію латинського алфавіту, щоб вони і виражали український звук, і водночас у письмі «не дѣлали роздвоєнія малорускихъ нарѣчій» [12, с. 36].

Б. Дідицький підтримував думку, що українську стандартизовану мову необхідно формувати за тими зразками, якими написані найдавніші пам'ятки літератури, втримати традиційний канон, засвідчити безперевність сучасної та давньоруської мови X–XI ст., не допустити тисячолітній розрив національної історії писемності внаслідок латинізації, бо це «для словесности нашей не поступ, но погибель!» [12, с. 39]

Водночас Б. Дідицький піддає критиці тезу, що українські слова польському в творах писали Тимко Падура, Вацлав з Олеська, Йосип Лозинський та ін. Вони робили це для ознайомлення польського населення та літературної еліти з українською народною творчістю, а деякі з них з часом відкинули свої погляди. Для Б. Дідицького нісенітницею виглядали аргументи, що латиниця графічно краще оформлена, ніж кирилиця, і стверджував, що за бажання можна легко вдосконалити каліграфію кириличного шрифту. Безумовно, що у вирі мовних перетворень зчинився б галас навколо нового найменування українського алфавіту та вибору відповідної орфографії. Наприкінці публікації Б. Дідицький вкотре наголосив, що «латинізація призведе до розриву в літературі та культурі загалом» [62, с. 477].

Ситуація, що виринула з реакції Б. Дідицького на тези Л. Венглинського, засвідчила, що мовно-правописна проблема стала суттєвим чинником розвитку національного руху в Галичині в післяреволюційне десятиліття. Такий перебіг подій був характерним для багатьох поневолених народів

Європи, де літературні діячі та мовознавці підтримували національну свідомість, поки не виросло політичне покоління нових лідерів, яке виробило самостійницьку програму. Власне, мовна складова мала декілька течій: 1) скерувати народну мову в літературне русло, створити єдиний стандарт, на основі одного або ряду споріднених діалектів; 2) зберегти традицію писати церковнослов'янською мовою, що «була домінуючою в релігійних творах» [52, с. 131], але які зазнали істотного впливу від народнорозмовних елементів; 3) творити нову літературну мову, «послуговуючись розробками інших слов'янських народів, які були ближче до нас за історичним розвитком» [52, с. 132]. У результаті таких ідей «галицькі культурні кола виділилися у дві ключові групи діячів: перші (традиційники) виступали за церковнослов'янську мову, що функціонувала за етимологічним принципом; другі (реформатори) намагалися переконати в тому, що літературну мову слід виробляти на базі розмовної, за фонетичним принципом» [52, с. 136].

«Яблуком розбрату» всередині освіченої галицької інтелігенції, коли йшли дискусії навколо мови та правопису, завжди була проблема відсутності кодифікованого варіанту загальної мовної системи української мови, витвореної на народнорозмовній основі. Ті, хто були прихильниками народної мови, «володіли нею погано через панування польської та німецької мови в діловодстві, освіті з одного боку, та церковнослов'янської – в церкві, з іншого» [74, с. 301]. Підтримати правописні ініціативи галичан могли б з Наддніпрянської України, але там в цей час спроби національного відродження перекреслила російська реакція, коли заарештувала членів Кирило-Мефодіївського товариства в 1847 р., влаштовувала репресії проти діячів громадівського руху, власті чинили тиск на перші українофільські громади з кінця 1850-х рр., що призвело до ухвалення сумнозвісного Валуєвського циркуляру 1863 р. Дивлячись на те, що кваліфікованих кадрів, що зайнялися б дослідженнями та розробленням мовної системи, просто не було на західноукраїнських землях, «все зводилося на те, щоб покласти в основу нової мови «всеруську» церковнослов'янщину» [74, с. 301].

Противники народної мови стверджували, що «не треба витворювати щось інше в мовній сфері, бо існує вже готовий варіант літературної мови – давньоруська, якою користувались ще за княжих часів» [74, с. 301]. Зрештою, більшість із них зупинилися на тому, щоб укомплектувати церковнослов'янську запозиченнями із польської та російської мов. Такий процес спричинив утворення мовного явища під назвою «язичіє». Це макаронічна мова, яку використовували і просували москвофіли в Галичині, Буковині та Закарпатті у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. «Язичіє» складалося із мішанини церковнослов'янської та староукраїнської літературної мови, вагомої частки російських слів, було насичено полонізмами та українізмами. На письмі вживалась кирилиця та історико-етимологічний правопис. «Язичіє» стало головною мовою галицьких періодичних видань, таких як «Зоря Галицка», а також у москвофільських часописах Буковини, включаючи шкільні підручники. Нею свої твори писали відомі галицькі та закарпатські москвофіли – Я. Головацький, О. Духнович, М. Устиянович, А. Могильницький та ін.

Отже, головна суперечка серед галицько-руської інтелігенції в 1850-х рр. велася між противниками народної мови, що заперечували можливість творити літературу нею, та її малочисельними захисниками. Дискусії не тягнули за собою політичних зіткнень, а точилися тільки довкола мови друкуваних видань.

Перші заклики щодо створення єдиного правопису української мови як стандартизованого пролунали з уст М. Устияновича, під час його аналізу хорватської, сербської, болгарської мов. Ідею мовної соборності він виклав у часописі «Галичо-руський вістник» (1849 р.), де писав про «Μικρά Ρωσσία» («Малу Русь»), в якій проживало більше десяти мільйонів народу, що говорив однією мовою «съ малыми, або сказавши право зъ отмѣнами цѣлкомъ незначными» [74, с. 302]. Крім того, М. Устиянович підтримував оживлення староукраїнської задля побудови нової. Він зауважив, що цим шляхом пішло чимало народів Європи – чехи, французи, італійці, тому не можна робити із

цього дійства трагедії, це природне перетворення. Автор «симпатизує живій народній мові, пише з надією про те, що ми дійдемо врешті-решт порозуміння в мовно-правописному питанні, адже це ознаменує благополучний поступ «руської народности» [74, с. 303]. Пізніше було надруковано однойменну статтю, де говорилося про право народної мови на існування як літературної.

Ще одним поборником входження народної мови в літературу виступив Й. Лозинський, виклавши свої думки у розлогіх публікації на сторінках згаданого раніше «Галичо-руського вістника» в січні 1850 р. Тут підкреслюється важлива роль інтелігенції, яка мусить просвітити народні маси, але необхідно додержуватися в літературі народнорозмовної мови, фонетичної побудови. Вичерпно про засади правопису Й. Лозинський розкриває у львівському часописі «Пчола» (серпень 1849 р.). Автор був переконаний, що розмовна мова простолюду стане наріжним каменем просвіти рідного народу й покладався на те, що «в теперішній час вдасться виробити єдиний «руський», тобто український правопис на основі загальноживаного та поширеного діалекту» [74, с. 304].

Прибічники реформування літератури були переконані, що мова – це найважливіший фактор етнічної самоідентифікації. Втім, тривалу перевагу в мовно-правописних суперечках отримали консервативно налаштовані особи, які зосередилися навколо Ставропігійського інституту. Представники Ставропігії використовували свій культурно-освітній рівень для просування мовного запозичення, усіяких мовно-правописних експериментів, щоб не дозволити входження простонародної мови в літературу, поставити в основу української літературної мови, що формувалася, церковнослов'ящину. Фактично, Ставропігійон як громадська інституція греко-католицького духовенства перетворилася на головний бастион москвофільського руху на Заході України, котрий просував тези про «єдиний руский народ» і не визнавав органічності українства. Д. Зубрицький, один з ідеологів галицького москвофільства, за підтримки інституту видає в 1852 р. двотомник своєї ґрунтовної праці «История древняго Галичско-русскаго княжества»

російською мовою, де публічно виявляв презирство до живої народної мови й осуджував тих, хто зазивав писати «на областнім нарiччi Галицької чернi» [3, с. 51].

Б. Дiдицький того ж року видрукував свою поему «Конюшiй» тепер уже «язичiєм», приближеним до росiйської, яку дослідник Кирило Студинський охарактеризував «твором мертвим задля мови, ненародної, далекої від живого слова» [3, с. 51]. Головним «аргументом» ненависників народнорозмовної основи розвитку літературної мови була теза, що жива народна мова незріла, кустарна, недороблена, скупа, бідна на лексику та термінологію, засмічена полонізмами. За їхньою логікою, «така мова однозначно не може підвищити освіту та науку, людську свідомість, претендувати на передову мову європейських народів» [41, с. 13].

Мовні полемічні зіткнення між прихильниками живої народної мови та церковнослов'янщини, що лягло в основу макаронічного «язичія», відбувалися на сторінках галицької періодики у 1850-х роках. За цим можна прослідкувати, наприклад, у різних номерах газети «Зоря Галицка», яка перетворилася на поле бою двох фракцій: «консервативної, що було проти народної мови як літературної, вдавалося до різного роду русофільських мовознавчих ініціатив, та ліберально-демократичної, представники якого робили акцент на обробці народнорозмовного матеріалу, спираючись на польський досвід новочасного літературного процесу» [58, с. 86]. Часопис перейшов у руки Ставропiгiйського інституту в 1850 р., після чого «характер написання статей та публікацій опустився до проросiйських наративiв, частiше друкували роботи противникiв народної мови» [74, с. 306].

У 1850–1852 рр. редактором гезети був греко-католицький священник, драматург та журналіст Іван Гушалевич. Під вагою русофільських ідей він змінив свою позицію щодо народної мови, яку на перших порах, під час «весни народів», вважав запорукою культурної злуки з рештою України. Доказом його промосковської орієнтації може слугувати мовчазна згода редакції на друк анонімних нотатків неприятелів живої розмовної мови. Показово, що вже

з січня 1852 р. газета провела мовний ребрендинг: починає виходити під русифікованою назвою «Зоря Галицкая», замість «Зоря Галицка» і прямо «змагається проти народної мови» [31, с. 135], заступається за староцерковнослов'янську в літературі, підтримує застосування росіянізмів. Один із засновників ГРР, публіцист та історик Михайло Малиновський, що перейшов у москвофільство, схвально зустрів такі реформи нового напрямку «Зорі», де в одній із статей рекомендує галичанам «не опиратися на розмовну мову, бо в ній немає єдиних правил вимови та написання» [74, с. 307].

Австрійське керівництво критично підійшло до спроб зросійщення часопису й уживання слів, далеких від живої народної мови. Вже на початку 1852 року газета дістала урядову засторогу, аби «не вживати московських слів під загрозою заборони» [3, с. 56]. Цей рік виявився останнім, коли газета підкреслювала політичну активність, проголошену ще в часи заснування, з 1853 р. трансформувалася на літературний часопис. Новим редактором став Б. Дідицький, котрий в першу чергу провів шрифтову реформу – увів «гражданку». Він, як і попередній редактор, негативно відгукувався про народну мову в літературі, але не зраджував журналістських принципів у редагуванні газети, і за твердженням К. Студинського, виявив «велику старанність» і «обережність»; мав наміри виліпити літературну мову на базі церковнослов'янської для галичан-русинів. Б. Дідицький зробив висновки із діяльності І. Гушалевича, його незбалансованим русофільством, яке відлякувало читачів та передплатників. Редактор все-таки «наголошував про етнічну єдність Галичини з підросійською Україною, старався презентувати галицькій публіці твори нової української літератури» [3, с. 42].

Більш-менш зважений період роботи газети завершився в серпні 1854 р., коли внаслідок хвороби Б. Дідицький полишив редколегію, а його місце посів Северин Шехович – «людина з чітко окресленою промосковською ідеєю» [74, с. 310]. Якщо за керівництва Б. Дідицького газета ще публікувала твори українських письменників і в чомусь показувала прихильність до народу, то з приходом на редакторське крісло С. Шеховича 1854 р. «Зорю» поглинуло

штучне «язичіє», лінгвістичний хаос, засилля робіт російських літературних класиків і вороже ставлення загалом до українського. Ясна річ, що «така газетярська політика довела до ще більшого розриву часопису з галицькими українцями через народну мову, втратою попиту на виписування газети, зменшення доходів» [74, с. 311].

У листопаді 1854 р. «проукраїнське» крило Ставропігіону домагається зняти з посади редактора С. Шеховича і призначає новим начальником газети Миколу Савчинського. Звичайно, що тут не обійшлося без «кнута» австрійської влади, котра розглядала в часописі прояви симпатії до панрусизму. Було повернуто стару назву газети – «Зоря Галицка» – та відбувся рух до зближення з народнорозмовною мовою. Водночас «Зоря» виразно додержувалася тези про етнічну спільність «руських», тобто українських територій по обидва боки австро-російського кордону. Новий склад редакції негативно сприйняв «русофільський блок» інституту, до якого входили І. Гушалевиц, Я. Головацький, М. Малиновський та ін. Під їх тиском «з кінця 1855 року «Зоря» знову поступово відкочувалась у лоно «общерусов», вирішила підтримати видавничу справу закарпатця І. Раковського, який почав видавати російськомовну «Церковную газету» в Угорщині» [74, с. 313]. Впродовж 1856 року на шпальтах «Зорі Галицкої» з'являється мовна «мішанина», що відлякувала передплатників. Щоб збагнути спад популярності часопису, то в порівнянні з 1856 роком, коли видання мало 191 передплатника, у 1857 р. їхня чисельність сягнула заледве сотні. «Це мало катастрофічні наслідки для газети. 9 квітня 1857 року, на 13 числі, «Зоря Галицка» припинила своє існування» [74, с. 314].

Нестримне бажання москвофілів здійснити «мовне воз'єднання» Галичини з Росією зіграло з ними злий жарт. Часописи та журнали «Лада», «Семейная бібліотека», «Церковная газета» через малозрозумілу для місцевого населення російську мову зазнали краху в тиражі та передплаті. Не врятувала їх ані фінансова підтримка російських діячів на кшталт М. Погодіна, ані передрук із російських («Москвитянинь», «Кієвлянинь» тощо) або

українських видань повістей, поем, віршів різних письменників. Один з тодішніх ідеологів москвофільства С. Шехович визнавав, що «поширювати російськомовне письмо серед русинів складно, бо людність не знає її, хоч як і намагався переконати у зворотньому, в «природності» російської літератури для галичан» [74, с. 314].

Не втрачав віри й натхнення у насадженні російської мови в Галичині в 1850-х роках Д. Зубрицький, що був одним із догматиків русофільської течії. У своїх творах, які він писав, крім німецької та польської мови, ще й російською (але не живою народнорозмовною мовою галицьких русинів-українців), виразно обстоював відмову уводити простонародну мову в літературу й науку. Д. Зубрицький марив переходом галичан-українців на «великорусский», поздоровляв редакторів у спробах обрусіння «Зорі» в 1852 р. Він зневажливо реагував на друкування Ю. Вислобоцьким «Вѣстника для Русиновъ Аустрійскої державы» у Відні на нібито «польсько-мужицькому діалекті». Коли в 1858 р. у П. Куліша визріла ідея нарешті упорядкувати граматику української мови, то Д. Зубрицький «виступив з негативною реакцією, бо такі кроки могли нашкодити об'єднанню з московитами, адже виглядало абсурдним побутування двох граматик в одній Русі» [67, с. 129, 130].

Занепад галицької преси ознаменував гальмування літературного життя краю в 1850-х рр., що, по суті, завмерло. Як писав Остап Терлецький, «якби не урядовий «Вѣстникъ» і його літературні додатки, то можна би сказати, що завмерло зовсім» [88, с. 78]. Дебати на мовному ґрунті в 1850-х рр. затягували у себе все більше і більше представників нечисленної галицької еліти. Попри те, що дискусії мали мовно-літературний характер, якою має бути літературна мова в Галичині, тут ішлося «про напрям національного розвитку: або на народнорозмовній основі, через входження живої народної мови в письменство та формування єдиного літературного стандарту, за прикладом «Руської трійці» в (М. Устиянович, Й. Лозинський та ін.), або через

осучаснення церковнослов'янської мови» [58, с. 262], що на практиці зводилося до макаронічного «язичія».

Полеміка, що розгорнулася поміж інтелігенції, лишалася далекою й незрозумілою для простого народу. Байдужість охопила й величезну частину національно свідомої еліти, насамперед, священників, які колись були лідерами національного руху. Митрополит М. Левицький (помер у 1858 р. у віці 84 роки внаслідок тривалої важкої хвороби) та решту представників церковної ієрархії були розгублені та не спроможні до ролі провідника національного руху галицьких русинів-українців у нових соціально-політичних обставинах. Зрештою, «греко-католицьке духовенство підтримувало традиціоналістів, принципи вживання староруської мови, генезисну складову письма» [86, с. 80, 81].

Галицькі інтелектуали широко не користувалися розмовною українською мовою у власних наукових, релігійних чи освітніх роботах, не були готові до радикальних змін в плані витвору єдиної літературної мови. Сучасний австрійській філолог М. Мозер упевнений, що тексти, написані «язичієм», можна інтерпретувати як певний крок «до розбудови нової літературної мови на переважно народній основі» [55, с. 626]. Водночас була частина місцевої інтелігенції, яка «відкрито боролася за введення в Галичині російської літературної мови, обґрунтовуючи свою думку її довершеністю та з огляду на спорідненість населення згідно ідеології панрусизму» [74, с. 318].

Використання російської мови в часописах, що виходили друком у Галичині (хоч вони і були недовговічні), вселяло занепокоєння австрійських чиновників. І це не безпідставно, адже українська правописна дискусія співпала в часі з австро-італо-французькою війною, де у разі вступу Росії на боці когось із суперників Австрії, «українська карта» могла зіграти не на користь цісарській монархії. Тому москвофільські інтриги довкола мови формування літературної мови змусили поляків скористатися шансом упокорити галицьких русинів-українців.

У 1849 р. відбуваються зміни у виконавчих органах влади Королівства Галичини та Володимирії. Намісником цісаря призначено польського графа, міністра внутрішніх справ імперії Агенора Ромуальда Голуховського (Додаток Н.1). Як писав І. Франко, система, побудована Голуховським, хоча й була «на позір зразу німецька, в основі ... офіційно австрійська, чимраз виразніше починала служити польським національним інтересам» [90, с. 613]. За його каденції було розгорнуто широку антиукраїнську кампанію, зокрема щодо мовного питання. «Першою помітною жертвою політичних переслідувань став завідувач кафедри української мови і літератури Яків Головацький, що справді змагався за наближення «руської» мови до російської» [44]. Розібратися в цьому Агенор Голуховський доручив Євсевію Черкавському, на основі його інспекції підготовлено звіт для австрійського міністра Л. Туна (Додаток Н.2). За словами І. Франка, було це «політичне оскарження» з вимогами зняти Я. Головацького з посади керівника кафедри, увести в письменство латинську азбуку, щоб зупинити зросійщення народу, в гімназіях викладати польською та об'єднати релігійні календарі греко-католиків і римо-католиків.

Загалом, міністр граф фон Тун Гогенштайн погодився на пропозиції А. Голуховського, але дораджував вести справу обережно. Попри це, міністр був рішучим у питанні поширення русофільських впливів, зокрема доручив шукати наступника на місце Я. Головацького. Під тиском австрійської влади наприкінці 1858 р. єпископ С. Литвинович видає відозву до священників, у якій закликає вживати замість церковнослов'янщини живу розмовну мову, щоб недопустити поширення «великоруського наріччя». Л. Тун порадив не брати за основу руського письма польський алфавіт, а доповнити латинку, якою пропонувалося писати українські тексти, новими літерами. Проект нового алфавіту презентував ректор Львівського університету Є. Черкавський, пізніше за основу пропонованого правопису взяли доробок чеського мовознавця, політика, редактора шкільних підручників Австрійської імперії Йосифа Їречека (Додаток М.1). Загалом, правописна реформа була саме його

ініціативою. Вчений пропонував «переорієнтуватися з церковнослов'янської мови та російської термінології на народну, і цьому на його думку, сприяв би латинський алфавіт» [18, с. 21].

У Відні 1859 р. виходить друком боршура Й. Їречека, написана німецькою мовою, під назвою «Ueber der Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben» («Про пропозицію писати по-українськи латинськими літерами») (Додаток М.2). Вона складалася з чотирьох частин: у першій обґрунтовувалася доцільність використання латинських букв в українському письмі; у другій – зроблено спроби писати латиницею у супроводі з критикою; у третій – мовилося про основні правила нового правопису за модерним шрифтом; в останній частині автор подає зразки орфографії. У своїй праці Й. Їречек окреслює наміри австрійських можновладців упровадити латиницю для українського письма та ґрунтовно пояснює правильність такого рішення. Мовознавець зазначає, що справді, на той момент не було «чіткої схеми для класифікації та порівняння української мови з іншими слов'янськими» [74, с. 462]. Автор наголошував про самостійний статус української мови як окремої, але підтримав ідею переведення її на латинку.

Чеський філолог доводив мотивацію написання української мови латинкою через надмірний вплив на неї церковнослов'янщини, що зупиняло розвиток українського літературного процесу, синхронно засвідчивши, що свою «темну роль» у цьому ході відіграли й політичні мотиви. Так, із часом старослов'янська стала офіційною мовою не лише церкви, а й світської держави, нею писали в монастирях літописи, вели документацію та дипломатію, вона існувала в бібліотеках та школах при княжому дворі. Народна мова «злилася частково з церковнослов'янською, що сформувало міф, нібито мова церковна була «старшою» формою української, єдиною, яка може бути літературною. Навіть письменники, які хотіли писати літературу народною мовою, подеколи вживали церковнослов'янзми» [90, с. 613]. Що стосується шкільництва та освіти, то Й. Їречек наголошував, що «на той час

ще не було підручників з української мови, за якими можна було її вчити, тож зміна правопису не викликала б жодних проблем» [62, с. 465].

Єдиний варіант унормування українського правопису є або адаптація кирилиці, або замістити її чеським алфавітом, бо, на його думку, окремі звуки не можуть бути передані кириличним шрифтом. Так, звуки [h] і [g] позначаються однією літерою [g]. Відтак, якщо переходу на латинку не відбудеться, тоді церковнослов'янська та російська мови матимуть негативний вплив на розвитку української народнорозмовної мови і входження її в літературу, і, зрештою, «саме існування української літератури може опинитися під питанням. Тим же, хто боїться полонізації, він вказав на наявність підтримки «руської», тобто української мови та літератури, але латинськими буквами з боку держави [62, с. 465, 466]. Після латинізації української мови навчання у шкільній освіті, в розумінні Й. Їречека, спростилося б. Водночас вивчення кирилиці в школах, на його думку, доцільно було зберегти, адже ГКЦ застосовує церковнослов'янську мову як богослужбову.

Сучасний дослідник М. Лесюк підкреслював, що праця Й. Їречека була написана «науково, показує хороше його знайомство з мовною ситуацією в тодішній Австро-Угорщині», чимало думок та оцінок автора згодилося б прийняти беззастережно, але в цілому «заміна кирилиці на латиницю була категорично неприйнятною для українців» [62, с. 466]. Проєкт правопису Й. Їречека досить виважений та враховує досвід реформування слов'янських алфавітів, що можна розцінити як своєрідний компроміс між етимологічним і фонетичним принципами правопису, він сполучав різні латинські графічні системи. Наприклад, «з чеського азбуки взяли букви – š, v, а з хорватської – ć» [56, с. 146].

Цінним у проєкті правопису Й. Їречека, як зазначає дослідник В. Мойсеєнко, зокрема, є черговість відображення зм'якшення в консонантизмі за допомогою апострофа (наприклад, р - р'), але водночас йому «не вдалося повністю відобразити фонетику української мови ... підхід

Їречека ... не спирався стільки на живу мову, як на галицькі українські книги того часу» [56, с. 144, 145]. На користь латиниці Й. Їречек вводить ще одне солідне підтвердження. Він апелює до того, що в Галичині високий відсоток неписьменності, і більшість населення ще слід вчити грамоті та читанню. Тому, зважаючи на те, що в Австрійській державі «на офіційному рівні потрібно знати польську та німецьку мови, то русинам буде простіше адаптуватися і до свого нового латинського алфавіту, і до чужої мови» [62, с. 466].

Таким чином, австрійські власті з ініціативи польського намісника А. Голуховського в 1850-х рр. виступили з ініціативою заміни кириличного шрифту на латиницю. Для підтвердження таких новацій були видумані аргументи, нібито кириличний алфавіт «руської», тобто української мови – це основа для закріплення в Австрійській державі ідей москвофільства, зближення до Росії і т. п. Усе це було підлаштовано так, щоб дискредитувати русинів-українців Галичини в очах офіційного Відня та знівельовали усі їхні зусилля до відновлення національно-культурного життя. Очевидно, мовне питання в Галичині середини ХІХ століття набуло гостроти. Однак намагання польської адміністрації в Галичині вирішити «українське питання» за допомогою латинізації «руської» мови змусило галицьку інтелігенцію знову об'єднатися заради збереження української ідентичності.

4.2. Критика українських діячів ідеї впровадження латинки. Наслідки «азбучної війни»

Ініційований австрійськими властями процес латинізації української мови мав розпочатися з нового шкільного року в 1859 р. Про це, зокрема, весною того ж року писав І. Головацький у листі до свого брата Якова: «На наш народ приготовлено новий удар ... Чехи відбирають в нас кирилицю, а накидають нам свій правопис ... наші руські діти почнуть вчитись уже з чеських букварів, а кирилиця піде до коша ... Ось яку штуку показав чех! І полякам, і нам дулю, а собі все» [73, с. 22]. Підкидали дрова у вогонь і русофіли (москвофіли), з їх орієнтацією на єдиний панрусський простір, Москву,

публікуючи свої пропагандистські статті у російських часописах, де отримували схвальні відгуки. Промосковські рухи бачила і австрійська влада, реакцію котрої висвітлено у «Вѣстнику» (ч. 78) 1857 р. Автор статті писав про лояльність галицьких русинів до Росії та підтримку російської граматики. Він стверджував, що «русинам шкодять більше свої, ніж чужі» [73, с. 23].

У середині травня 1859 р. намісництво розіслало запрошення щодо участі в діяльності «азбучної комісії» з питань уведення латиниці в нову українську літературу. Спочатку йшлося про обговорення та обмін думками, налагодження дискусії, але А. Голуховський дописував у листах, що розглядатимуть заходи, аби почати вже з наступного року вилучення книг, написаних церковнослов'янською мовою, з державних закладів освіти. Влада розраховувала на підтримку від гімназійного інспектора та посла Галицького сейму А. Яновського та перемишльського єпископа УГКЦ Т. Полянського щодо урядових рішень. Навіть А. Голуховський написав власноруч припис на заклику до Й. Лозинського з надією, що той підтримає його ініціативу, «оскільки останній свого часу виступав за такі мовні перетворення» [32, с. 113]. Також адресатам було вислано проєкт латинізації українського письма Й. Їречека.

Для розгляду та ведення дискусії щодо затвердження проєкту правопису Й. Їречека 8 червня 1859 р. міністерство освіти Австрійської імперії ухвалює рішення про створення комісії у складі тринадцяти осіб: єпископа ГКЦ Спиридона Литвиновича, священників – виконуючого обов'язки глави Галицької митрополії Михайла Куземського (Додаток Р.1) та публіциста Михайла Малиновського (Додаток Р.2), професора, декана філософського факультету Львівського університету Якова Головацького, шкільного радника Євсевія Черкавського (Додаток Р.4), отця Йосипа Лозинського, директорів гімназій Амвросія Яновського (Додаток Р.5) та Томи Полянського (Додаток К.6), консультантів з питань шкільництва в губернаторстві Є. Зеліга та К. Моша. До цього кола увійшов також Й. Їречек, а головою комісії призначено Агенора Голуховського [62, с. 488].

Під час роботи комісії (за перший місяць літа 1859 р. було здійснено чотири засідання) більша частина представників від Галичини, зокрема Я. Головацький, М. Куземський, М. Малиновський та Й. Лозинський, «рішуче виступили проти запровадження латинського письма, для русинів-українців, вважаючи, що це було відверте зазіхання на національні права, бо потягне за собою остаточний розкол історичних традицій та грозить ополяченням» [108, с. 43]. За реформу латинки виступили міністерські урядники Й. Їречек та Є. Черкавський; за те, щоб перехід на новий правопис та друкування українських книг латинськими літерами відбувався поступово, не заперечували Т. Полянський, А. Яновський, К. Мош та Є. Зеліг [108, с. 44].

У дискусію на боці нечисленної української інтелігенції втягнулися представники інших народів. Спочатку в своїй відомій роботі «Vergleichende Gramatik der slawischen Sprachen» словенський етнограф та історик Франьо Міклошич висловив думку, що «додавання знаків у латинський алфавіт буде слушним для позначення звуків болгарської та «руської», тобто української мов у значно більшій мірі, ніж використання кирилівських букв» [62, с. 486]. Утім, пізніше він різко змінив свою позицію на користь кирилиці, коли зайшла мова про збереження національної самобутності. Б. Дідицький писав, що чесько-словацький філолог та поет Павел Шафарик, який був тестем Й. Їречка, також негативно відгукнувся на роботу свого зятя у зв'язку з його брошурою щодо зміни азбуки, що «той забрів у не своє поле» [62, с. 487].

Окрім них, за кирилицю заступився ректор «Барбареуму», міністерський радник Григорій Шашкевич, а також інші представники української громадськості. Намісник А. Голуховський, який від початку безжально розкритикував українських письменників, звинувачуючи їх у пропаганді та розповсюдженні в краї «великоросійської» мови, і дорікав, що всі русини не хотіли ніяк протидіяти цьому, тому ініціативу в мовній проблемі вимушено взяв на себе уряд. Доповідач не приховував політичного антиросійського підґрунтя азбучної реформи. Й. Їречек підтримав цю точку зору, наголошував, що перехід на латиницю зарадить «руській», тобто українській мові

відвернутися від «перетворення на великоросійську». Свої погляди на користь реформи Євсей Черкавський також будував на тому, що при схваленні латинського шрифту русини-українці здужають «наблизитися до освічених європейських кіл» [32, с. 114].

Українська реакція істотно різнилася від попередніх відповідей на подібні ініціативи. С. Литвинович (Додаток Р.3) зауважив, що ніхто не має права брати над русинами (українцями) будь-яке шефство, позаяк засади сьогоденної європейської освіти потребують забезпечення освіти національною мовою за допомогою конкретно питомої писемності, для чого абсолютно годилася кирилиця. Такими заявами він підштовхнув українське представництво «рухатися в напрямку, де кирилицю називали останнім форпостом національної ідентичності, від якої немисливо відмовлятися. Противники латинізації підкріпили свою позицію в кількох меморандумах, які розглядалися під час подальших дискусій» [32, с. 114, 115].

Усі проблеми навколо народної освіти М. Куземський приписував тодішній пресі, котра підживлювала на сторінках періодичних видань московську істерію. Передусім, він відкидає слова А. Голуховського та Й. Їречека про «неспроможність русинів-українців кодифікувати норми своєї мови і шукати прихистку в русифікаторській тенденції» [32, с. 116]. Це була відверта неправда, бо в період 1820–1850 рр. тільки на західноукраїнських землях під австрійською владою було укладено та опубліковано шість граматик, що базувалися на народнорозмовній мові. Владика констатував, що латинізація – це «польський штурм» на галичан, на Греко-католицьку церкву. М. Куземський домагався анулювання будь-яких планів у бік латинізації, розвинути послідовну політику уряду для розповсюдження «руської» мови в освітній галузі, друкувати україномовні підручники. Щоб заспокоїти «схвильоване населення» краю, він «попросив оприлюднити офіційну заяву з приводу відмови від переведення української мови на латинську транслітерацію» [32, с. 117]. Публічний виступ владики ГКЦ став першим, де

чітко прозвучала критика в бік віденського уряду через його мовно-правописні ініціативи.

Відповідь офіційних властей була миттєвою, намісник кинувся лінчувати опонента, і в його особі закликав до церковної цензури. Й. Їречек прямо говорив до владики, що напади на нього були одобрені центральними органами влади. М. Куземського було звинувачено в промосковській орієнтації, як адепта русофільства. 7 червня 1859 р. він «вийшов зі складу комісії і подав письмовий протест, в якому звинуватив намісництво в тому, що саме воно є натхненником латинізації» [32, с. 116, 117].

У свою чергу, свою позицію проти латинки М. Малиновський підкріплював документами офіційної влади Королівства Галичини і Лодомерії в 1850-х рр. Згідно постанови від 1856 р., намісництво та крайова президія скасовують вивчення «руської» мови в середніх школах. Того ж року було проголосовано за необов'язковість її вивчення в закладах освіти краю [32, с. 117]. Схоже рішення було ухвалено в 1851 р., за яким знати «руську» мову не було обов'язковою вимогою для чиновників у Східній Галичині. Від початку Кримської війни (1853–1856 рр.) галицьким русинам власті закидали симпатію до орієнтованих на Москву груп та рухів, які могли нашкодити державним інтересам. Натомість М. Малиновський доводив, що «москвофільство на теренах краю перебуває в меншості, тому говорити про тотальне обрусіння галицьких українців, а тим паче про їхній сепаратизм, немає потреби» [32, с. 117, 118].

Активну позицію в питаннях мови як ознаки національної самосвідомості зайняв і Я. Головацький. Свої думки щодо ситуації в краї колишній діяч «Руської трійці» описував за тринадцять років до початку нової «азбучної» війни. У німецькому Лейпцигу в журналі «Річник слов'янської літератури, мистецтва та науки» (1846 р.) під псевдонімом «Гаврило Русин» він надрукував статтю «Становище русинів у Галичині», в якій висвітлює, по суті, антиукраїнську політику уряду, закликає припинити утиски національно свідомої інтелігенції.

Під час нового протистояння кирилиці-латиниці, спровокованого властями наприкінці 50-х рр. XIX ст., в епістолі до Григорія Шашкевича від 25 червня 1859 р. Я. Головацький писав, що відправив комісії свої аргументи щодо можливості запровадження латинських букв. Він пропонував вислати Г. Шашкевичу дублікат свого меморандуму, в якому відстоював «руську справу», дебатував з Й. Їречком про переваги кирилиці та орфографії, що використовувалася тоді в школах Галичини. Про Й. Їречка із сарказмом зазначав: «Але най чужа безрога naszej царинки не рицькає» [62, с. 451]. Я. Головацький наголошував про незалежність «руської», тобто української мови, посилався на необхідність вживання етимологічного правопису, щоб «створити мовний стандарт не лише з сучасних слів живої мови, її діалектів, а звернутися до давніх літературних джерел» [32, с. 117]. Це відображало його поступову еволюцію на русофільські, москвофільські позиції, що завершилася виїздом до Росії в 1861 р. Водночас автор наголошував, що «збереження кирилиці не призведе до перетворення «руської», української мови на діалект російської» [62, с. 471].

За іронією долі Й. Лозинський, чия праця спровокувала першу «азбучну війну» в середині 1830-х рр., тепер виступив проти латинізації українського письма, відійшов від своїх ранніх принципів. Головним його посилом став «заклик до реорганізації народних шкіл, які вважав за необхідне віддати під патронат греко-католицької консисторії; захищав право надати «руській», українській мові офіційного статусу в Східній Галичині» [62, с. 488].

Радник міністра освіти Григорій Шашкевич оцінив спробу латинізації як «польський зашморг» для українського населення Галичини з ініціативи намісника А. Голуховського за згоди австрійського уряду. Проте, як писав Готгорій Шашкевич до Якова Головацького, «оть сторони Русинѡвъ... ничь не повинно ся дѣяти, щобы съ тымъ поданьемъ стояло въ противорѣчїи» [62, с. 469]. Адресант листа мав на увазі галицьких москвофілів, які «попри перешкоди державних цензорів просували інтереси мовної близькості з Росією на сторінках різних часописів, власне, і надали карт-бланш А. Голуховському

розпочати «абеткову бурю» [32, с. 118]. Москвофільські діячі, по суті, образно кажучи, заковувати українську літературну мову в «московські кайдани», про що писав Платон Костецький в своїй рецензії на роботу Богдана Дідицького «Зоря Галицкая яко альбум на годъ 1860». Водночас русофіли зайняли рішучу позицію на захисти кирилиці, що зірвала спроби прибічників латинізації української мови [62, с. 490].

За місяць до початку роботи «азбучної комісії», у травні 1859 р. спочатку в німецькомовній газеті «Lemberger Zeitung», а потім у щоденному польському часописі ««Gazeta Lwowska» з'являється анонімна стаття під заголовком «Латинські літери в українській мові» («Die lateinischen Schriftzeichen in der ruthenischen Sprache»), що наробила багато шуму і безжально піддала критиці вище згадану брошуру Б. Дідицького. На думку І. Франка, автором названого твору міг бути Є. Черкавський. Б. Дідицький вважав, що цю працю написав сам Й. Їречек [62, с. 479, 480]. Автор обстоював культурно-цивілізаційні привілеї вживання латинки в українському письмі, засуджував погляди колишнього редактора «Зорі Галицкої» щодо вживання церковнослов'янської мови та єднання її з велоросійською літературою. Ймовірно, в розумінні губернатора, вона мала стати «пробним каменем перед виходом брошури Йосифа Їречека» [62, с. 483].

Сам Б. Дідицький оцінив такі закиди у свій бік як особисту образу. У відповідь на анонімку він розпочинає роботу над працею «Споръ о рускую азбуку», що вийшла друком вже після «війни» про правопис. У листах до Я. Головацького він просить надіслати йому всі номери газети, де були згадки про статтю Є. Черкавського, а також посприяти, щоб редакція газети дала спростування («Освѣдченіє руской азбуки дотычащее»). Б. Дідицький завзято трудився над статтею, яку завершив 20 липня 1859 р. У ній він, зокрема, повідомив, що «полеміка завершилася вдало для русинів» [74, с. 325]. Загалом стаття Б. Дідицького була побудована на спростуванні свідчень Є. Черкавського. Вона стала потужним контрударом автору німецькомовної статті. Б. Дідицький боровся за етимологічний принцип правопису

кириличним шрифтом, що давали, наприклад, можливість для різномаяття графем для передачі на папері одного звуку. Зусиллями Б. Дідицького вдалося «підготували належну психологічну атмосферу серед галицької інтелігенції, настроївши її проти латинки» [62, с. 482].

Болуче на повідомлення про перехід на латиницю відреагував ще один прибічник кирилиці і церковнослов'янської мови, завзятий москвофіл Іван Гушалевич. У листі до Я. Головацького він скаржився, що ледь не щодня приходять звістки про нові мовні правила, якими русинів прагнуть загнати в мовне ярмо. І. Гушалевич був переконаний, що у всьому винні поляки, які навмисно хочуть «вѣрныхъ Русиновъ оттолкнути отъ Австрій» [3, с. 450].

Проти спроб латинізації українського письма виступили й інші представники русько-української інтелігенції, що не позиціонували себе з русофільською течією. У місцевій пресі одна за одною оприлюднювалися збентежені публікації на цю тему. Причому більшість відгуків були спрямовані проти статті Є. Черкавського, а не Й. Іречека. Так, в першій декаді червня 1859 р. в урядовому «Вѣснику» у статті «Допись изъ Коломийского» автор зауважив, що «тепер люди балакають лише про війну та азбуку» [62, с. 483]. Стаття згадувала про перші спроби перевести українську мову на польське абецадло в 1830-х рр. та про виданий в кількох числах «Дневникъ рускій» під редакцією І. Вагилевича польськими буквами в 1848 р., а також про недавні поезії Л. Венглинського латинським шрифтом. За критику Є. Черкавським мовної мішанини автор «Допису» «резонно і з певною іронією зауважує, що навіть якби Дідицький і перейшов на латиницю, то це не означає, що він став би писати чистою українською мовою» [62, с. 490].

У тому ж номері, де був надрукований «Допись изъ Коломийского», редакція повідомила підписників про кінець роботи урядової комісії, що займається правописною реформою. Наголошувалося, що з усіх куточків Галичини надходять листи зі страхом негативних наслідків, які принесуть майбутні нововведення для розвитку «руської» мови. Уже в наступному номері редакційна колегія часопису «повторно запевнила читачів та передплатників,

що підстав для переживання за абетку немає, уряд доброзичливий до русинів і не зробить їм нічого поганого, усі можуть бути спокійні» [62, с. 484].

Поборники запровадження латинської графіки, на противагу своїх опонентів, не були консолідованими. З повідомлень А. Голуховського до міністра Л. Туна за червень – липень 1859 р. дізнаємося, що «за результатами експертної комісії сформувався блок противників латинізації, така собі «партія» М. Куземського, куди входили греко-католицькі священники. Вони, за словами намісника, позитивно відгукувалися про православ'я» [74, с. 323]. Водночас голова комісії згадував про нібито бажання русинів нарешті здійснити перехід на латиницю та про рух на друкування латинськими буквами шкільних посібників [62, с. 485].

По суті, перемогу в «азбучній війні» здобула тогочасна українська інтелігенція, що рішуче виступила проти латинізації свого письма. Завдяки старанням Б. Дідицького, Г. Шашкевича, Й. Лозинського, Я. Головацького, М. Куземського та багатьох інших патріотично налаштованих галичан, а також підтримці авторитетних філологів з сусідніх народів, губернатор А. Голуховський та його прибічники були змушені відступити, як писалося, «руська сторона не прийняла нав'язаного правопису, називаючи його «какографією» [44]. Особливу роль тут відіграла Греко-католицька церква. Проти спроби переведення «руської» мови на латинку рішуче виступили греко-католицький митрополит Григорій Яхимович із майже всім священничим церковним кліром. Так, він напряду написав листа до імператора з протестом проти «правописної провокації» та безпідставних обвинувачень українського священництва та інтелігенції в неприхильності до австрійської влади. Він заявив, що «руське населення не бажає послуговуватися таким правописом і прагне, щоб у всіх школах Східної Галичини з перевагою руських учнів мовою навчання була руська мова, а в інших школах ... була лише як один з предметів навчання» [44].

Віденський уряд «не міг зневажити єпископа С. Литвиновича, спеціальні скарги від митрополита Г. Яхимовича і тому вирішив закрити справу про зміну

письма» [62, с. 490]. Польська сторона одразу ж звинуватила представництво ГКЦ в прихильності до Росії та усіх інших «смертних гріхах». 23 вересня 1860 р. митрополит написав уже другу петицію до монарха, в якій говорилося про спроби нав'язати русинам чужий алфавіт, якщо влада піде на такий крок, то він демонстративно полишить управління митрополією. Митрополит сформував п'ять вимог для захисту «руської», тобто української мови та її впровадження в культурно-освітній галузі та в державному апараті: 1) ліквідувати проєкт впровадження латинки замість кирилиці, розпустити комісію і не заважати розвитку української народної мови, без накинених заборон і корективів; 2) запровадження «руської» мови в школах, де більшість становлять учні українського походження; 3) включити в перелік вивчення «руської» мови у всіх середніх школах краю; 4) дозволити використання русинами рідної мови в адміністративних установах, трибуналах, громадських місцях і т. п.; 5) урядники були зобов'язані знати «руську» мову, якщо вони претендують на посади в місцях українських поселень [44].

Листи митрополита Г. Яхимовича, шквал критики з боку місцевого греко-католицького духовенства, вчителів зробили свою справу: уряд Австрії «відмовився від подальшої насильницької латинізації українського населення, а через короткий час дозволив оплачувати друкування українськомовних книжок кирилицею» [108, с. 43, 44]. Щоправда, українська громадськість, яка була національно незрілою в ту пору і мало скористала з революційних досягнень «весни народів» 1848 р., наївно сподівалася на допомогу австрійського уряду. Якби не рішучий спротив греко-католицьких священників та дуже нечисленної української світської інтелігенції Галичини, то планомірний задум на знищення «руської» мови міг би бути ухвалений.

Духовенство ГКЦ до кінця не розуміло, на базі якої мови треба творити єдиний літературний стандарт, і надалі «значна частина священників дотримувалася формування стандартизованої української мови на основі церковнослов'янщини» [32, с. 257]. 25 липня 1859 р. міністерство наук і богослужінь Австрії поставило останню крапку в питання правопису,

ухваливши відповідне рішення, ґрунтуючись на висновках «азбучної комісії». У ньому, зокрема, було засвідчено, що кирилиця залишиться, книжки друкуватимуться таким правописом, як і було донині. Після відмови від ідеї латинізувати українську мову, міністр підтримав тільки пропозиції А. Голуховського, які могли завадити об'єднанню норм орфографії Галичини та Наддніпрянської України. Урядовцям дозволялося дублювати латиницею кириличні тексти законів, «під заборонаю опинився «гражданський» шрифт, який міг бути розцінений як російський вплив» [55, с. 472]. Водночас у початкових народних школах допущено утраквізацію (двомовність) навчальних текстів, але латинізованих за польським взірцем. «Власті прийняли міркування Є. Черкавського русинів без вживання чужомовної лексики, за винятком запозичень – термінології та понять, що не були присутні в українській мові» [32, с. 153].

Щоправда, український фольклор продовжували записувати латинськими буквами у своїх працях такі діячі, як Платон Костецький, Лев Венглинський, Тимко Падура та деякі ін., але вони не були численними. Спалахи «азбучної війни» ще кілька років не затихали. «Втихомирити» ситуацію вдалося постановою цісаря від 10 квітня 1861 р., в якій було сказано, що «адміністративні органи влади та судова система можуть (але не мусять) використовувати «руську», тобто українську мову у вигляді кирилиці» [44]. Таке рішення дозволяло галицьким посадовцям ігнорувати кирилицю в україномовних документах.

Таким чином, друга «азбучна війна» 1859 р. мала для національного руху русинів-українців Галичини подвійні наслідки: вона змусила національно свідому українську інтелігенцію консолідуватися через загострення розбіжностей з поляками, зайняти оборонну позицію щодо мови як основи національної (етнічної) самобутності, традиційною складовою якої була кирилиця, з другого боку, ізолюватися, зосередити увагу тільки на мовно-літературній проблематиці, лінгвістиці. І русофіли, й українофіли серед місцевої руської інтелігенції погоджувалися, що «існує потреба опиратися на

народні говори, наріччя, впливати на їхній розвиток, пильнувати за поповненням новотворами і т. п.» [32, с. 155]. Розбіжності, в основному, були лише в тому, на чий основі повинна розвиватися модерна літературна мова – на мові, що формувалася з киево-полтавського та наддністрянського говорів, услід за «Енеїдою» І. Котляревського та «Русалкою Дністровою» в Галичині, або на основі старої церковнослов'янщини, пов'язаної з «великоруською», російською мовою, на практиці це призводило до вживання макаронічного «язичія». Мовно-правописне питання традиційно перебувало на порядку денному для дискусії про національну самоідентифікацію східнослов'янського населення Габсбурзької монархії.

Суперечки навколо вживання кирилиці-латиниці створювали основу для майбутнього національного розвитку галицьких русинів-українців. Важко уявити, якою була б доля західноукраїнських земель, якби уряд попри протести місцевої інтелігенції все-таки насильно прийняв латинський шрифт для «руської» (української) мови. Безперечно, це утворило б ще більшу прірву у відносинах з наддніпрянськими громадсько-культурними діячами, завадило б руху соборності українських земель та формуванню повноцінної нації на обох берегах Дніпра і Збруча. Однак перемогу в другій «азбучній війні» здобули прихильники кириличного шрифту.

Розділ V. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ

Вивчення історії допомагає молоді не лише пізнає минуле, а й набуває інструментів для аналізу сучасних процесів та формування власного бачення майбутнього. Мета громадянської та історичної галузі – «розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами; формування ідентичності громадянина України» [25, с. 11]. При дослідженні історії мовних дискусій школярі усвідомлять, що мова – не статична, а динамічна складова, яка постійно розвивається і змінюється під впливом різних соціальних, культурних та політичних факторів. Це, в свою чергу, сприяє формуванню толерантного ставлення до мовної різноманітності та розуміння того, що не існує єдиної «правильної» мови.

Ключові компетентності, які допоможуть при обговоренні мовних дискусій:

Мовна компетентність у суспільствознавчих дисциплінах середньої школи відіграє головну роль у формуванні свідомої та відповідальної особистості. На уроках з історії української мови та правопису передбачає комплексний розвиток мовних навичок вона дозволить усвідомити її багатогранність та формує повагу до коренів. Глибоке розуміння граматичних правил та правопису є основою грамотності. Розвиток навичок самоконтролю сприяє усуненню помилок. Збагачення словникового запасу робить мову більш багатшою та точною. Ознайомлення з мовними нормами в різних історичних контекстах розвиває інтерес до мови та допомагає зрозуміти причини мовних змін. Формування поваги до мовного багатства та регіональних варіантів виховує толерантність.

Інформаційно-цифрова компетентність. Учням необхідно вміти шукати, критично оцінювати та використовувати інформацію з різних джерел, аби обґрунтовано підтримати власні погляди у мовних дискусіях. Важливим є також вміння уникати маніпуляцій та виявляти пропаганду.

Культурна компетентність. Оскільки мовні дискусії можуть торкатися питань національної ідентичності та культурних особливостей, важливо, щоб учні розуміли значення різних мовних практик та виявляли толерантність до культурних розбіжностей. Це допоможе уникнути стереотипів і сформує повагу до багатомовності.

Соціальна та громадянська компетентність. Школярі повинні усвідомлювати роль мови як інструменту для взаєморозуміння та соціальної інтеграції. Вони повинні навчитися відповідально висловлювати свої погляди, уникаючи образливих висловлювань і зберігаючи толерантне ставлення до різних мовних спільнот.

Розвиток цих компетентностей допоможе учням стати більш критичними мислителями та ефективними дослідниками. Під час вивчення історії становлення та розвитку української граматики вони зможуть аналізувати різноманітні джерела інформації, оцінювати їхню достовірність та виявляти причинно-наслідкові зв'язки між історичними подіями. Це, в свою чергу, сприятиме формуванню об'єктивного погляду на минуле та здатності до конструктивних дискусій.

Розуміння мови як інструменту пізнання історії, культури та суспільства дає можливість учням глибше досліджувати минуле, аналізувати сучасні події та формувати власну думку. Постійний зв'язок між українською мовою та історією держави нерозривно пов'язаний з утвердженням національної приналежності, самосвідомості школяра. Вивчення історичних писемних джерел, написаних українською мовою на підсвідомому рівні дає можливість збагнути, що мова є живим носієм історичної пам'яті та культурної спадщини.

Вживання української мови у викладанні історії та громадянської освіти в ЗЗСО підтримує розвиток критичного та аналітичного мислення, навичок спілкування між учнями. Це допомагає їм чітко, конструктивно та обґрунтовано доносити свої точку зору, влитися в діалог та бути активнішими, рішучішими у громадському житті. Також важливо, що мовна компетентність не перебуває лише у вигляді добрих знань граматики та лексики. Вона вбирає

в себе розуміння контексту, вміння пояснювати тексти та послуговуватися мовним словниковим запасом для самовираження та комунікування.

Розвиток мовної компетентності в історичній освіті середньої школи – це не примха вчителя, а ключовий фактор формування свідомого та активного громадянина України, як суб'єкта національної безпеки.

Дослідження історії будь-якої мови завжди є етнополітичним питанням, адже мова – головна ознака існування новочасної нації, виступає маркером у розмежуванні народів, навіть географічно чи історично споріднених. Особливо це стосується східної моделі нації, до яких дослідники відносять українську. «Спільність мови, культури, національного світогляду, самосвідомості утворюється поступово і разом із мовою є суттєвими ознаками нації», – писала кандидатка філологічних наук, доцентка Тетяна Видайчук [102, с. 48]. Завдяки розумінню історії становлення рідної мови як літературної, знання фактів, процесів її розвитку формуватиме у молоді національну ідентичність та історичну пам'ять.

Магістерська робота має міждисциплінарний характер (лінгводидактичний та історико-лінгвістичний), тому при розробці методичного розділу було взято до уваги провідні дослідження двох гуманітарних галузей. Про освітню цінність вивчення мовно-історичних явищ рідної мови писали С. Єрмоленко, Л. Мацько [115], Л. Довбня [113]. Краєзнавчий та етнокультурний аспект у побудові навчального процесу на історії мови зауважили О. Семенов, Л. Базиль [78]. Суспільних чинник щодо побутування української мови вивчав Л. Масенко [6]. Про взаємозв'язок мови та національної самосвідомості писав у своїй монографії О. Казакевич [46]. Суть «мовних війн» розкрито у дослідженнях В. Селезньова [79]. Втім, досі не розроблено вичерпної теорії, методики та практики щодо опрацювання в освітньому процесі фактів історії рідної мови.

Окрім того, не треба замовчувати від школярів причини та наслідки ідеологічного терору, а саме численні факти безперервного лінгвоциду української мови та утисків українців, який розпочався більше трьох століть

тому різними імперіями та союзами, особливо в часи «возз'єднання» з Московщиною. Потрібно систематично згадувати основні «скорботні дати» в історії української мови. Для планування таких бесід рекомендуємо ознайомитися з працею Г. Куземської «Нездоланна Україна: Хроніка нищення української Церкви, мови, культури, народу» (2014), де вміщено великий перелік відповідних подій, детальний аналіз владних деректив, указів та їхні наслідки для мови [116].

В освітньому середовищі перед учителем-істориком стоїть непросте завдання – пояснити учням фактажі мовного минулого. При розкритті генези української мови вчитель повинен орієнтуватися у визначеннях та поняттях, особливо донести класові розбіжність між історією живої розмовної української мови та історію літературної писемної української мови. До того ж, протягом навчання у 5–9 класах школярі стикатимуться з термінами, які періодично потрібно проговорювати та пояснювати.

Спираючись на принципи особистісно-орієнтованого навчання та положення діяльнісного підходу, можна запропонувати систему методів, що допоможе глибше засвоїти та запам'ятати головні факти з розвитку української мови на уроках історії.

МІМ (моторико-ілюстративна мнемоніка або мовно-історична пам'ять) – це система методів та прийомів, які можна застосовувати для продуктивного подання інформації (з натиском на всі види пам'яті) про рідну мову школярам на уроках історії із застосуванням технічних засобів навчання та інформаційно-цифрових технологій. Мета МІМ – полегшити процеси засвоєння та сприйняття базових знань та умінь, що формують свідомого громадянина держави, котрий знає свою історію та мову.

Діти сьогодення не сприймають суто текст та звичайну розповідь вчителя. Вони прагнуть бути залученими до певного виду діяльності, практикуватися у знаннях та вміннях, здобутих на уроках. Тож, головним завданням такої методики є зацікавити учнів у вивченні нового метаріалу за рахунок постійного залучення до певної дослідницької роботи чи ігрових моментів.

Така система підходить для різних вікових груп, буде цікавою як для п'ятикласників, так і для старшої школи. Матеріали дослідження з історії латинізації українського алфавіту в симбіозі з МІМ можуть бути використані в шкільній освіті для:

- ознайомлення учнів з історією української мови та культури;
- розвитку критичного мислення та навичок аналізу історичних джерел;
- формування розуміння важливості мови як елемента національного надбання;
- виховання поваги до різноманітності мов та культур

Розглянемо декілька прикладів прийомів та видів учнівської роботи для різних класів.

Для школярів середньої школи (5–9 клас):

- створити плакат про історію українського алфавіту;
- візуальна наочність: демонстрація ілюстрацій та фотографій, які допоможуть учням краще зрозуміти тематику та проблематику;
- ігрові методи (вікторини, кросворди, квести тощо);
- зіграти в рольову гру, в якій учні будуть представниками різних груп людей, які мали різні думки про латиницю, кирилицю та про українську граматику загалом

Для школярів старшої (профільної) школи (10–11 клас):

- вивчати документ (літературу), який описує процес латинізації українського алфавіту (аналіз історичних джерел, таких як документи, статті, листи);
- організація дискусії/дебатів з різних точок зору на проблему латинізації;
- провести дослідницький проєкт, в рамках якого вивчити життя та діяльність одного з діячів українського національного відродження, який був прихильником або противником латинізації;
- як підсумок уроку (рефлексія) – написати есе про вплив латинізації на українську мову та культуру.

Використання матеріалів дослідження з історії мови в ЗЗСО може зробити навчання цікавим та ефективним, а також допомогти учням краще зрозуміти історію української мови та культури.

При вивченні чутливих сторінок українського мовного минулого важливо дотримуватися принципу історичної об'єктивності, контексту, різноманіття думок. Необхідно також враховувати політичний та соціальний контекст того часу, в якому відбувалася правописні дискусії щодо впровадження замість кирилиці – латиниці для української мови. Важливо, щоб учні мали можливість висловити свої думки з цієї теми та розуміли про що саме диспутувати з іншими.

Систему практичних умінь та пам'яті можна застосовувати у різних видах та формах учнівської роботи, стандартних чи новаторських форматах проведення уроку. Сконцентруємося тільки на трьох з них:

- традиційний урок;
- бінарний урок;
- позашкільна/позакласна робота та факультативи.

На *мотиваційному етапі* традиційного уроку перед початком вивчення історичного модуля про співіснування кирилиці й латиниці, можна використати принцип наочності – демонстративний матеріал з формуванням питань, що стосувалися б шрифтів. Найкраще взяти за основу скріншоти смс-повідомлень початку 2000-х (легко самостійно в інтернеті або подати учням на домашнє завдання знайти у старих мобільних пристроях батьків такі меседжі як випереджувальне завдання) та сьогодення, де латинка була ключовим алфавітом і спробувати описати зручність/незручність такого письма, поміркувати логічно, чому не кириличними літерами користувались у перших стільникових телефонах. Це підвищить інтерес до нової і дуже складної теми про історію української мови та правопису, покаже що минуле не так вже і далеко від нас.

На *актуалізаційному етапі* слід зрозуміти, який рівень знань школярів про алфавітну систему, їхню історію на українських етнічних землях, що таке шрифт і чи був він однаковий весь час, як вони реагують на поняття «правопис» і чи знають, яким з них послуговується сучасна Українська держава, коли було прийнято чинні мовні норми і т. п. Нерозуміння відповідної термінології та логічного ланцюжка, формування інструментарію, який складає сучасна мовна система, врешті-решт реалізується в плутанині історичних подій. Така евристична бесіда чи поверхнєве опитування допоможе вчителю зрозуміти від чого відштовхуватись і куди рухатися в поданні матеріалу про мовні дискусії.

При *вивченні нового матеріалу* вчитель використовує всі можливі технічні засоби навчання, які є в його доступі. Найкраще тут прислужить ноутбук чи комп'ютер та екран для показу коротких відео про історію української мови та мовних суперечок середини ХІХ ст. Показ портретів діячів того часу, обкладинок та уривків з їхніх творів дозволить стати учасниками тієї епохи. Навпрочуд доречно буде знайти та продемонструвати карту світу чи Європи, де вказано, які держави користуються тою чи іншою транслітерацією.

Доповненням такого уроку стане проведення імпровізованих дебатів: клас ділиться на дві групи: перша – це прихильники латинізації українського письма, друга – противники і борці за збереження кирилиці. Викладач виступає в ролі модератора і може вибрати серед старшокласників до трьох осіб, які мають наприкінці сказати, хто краще зміг переконати. Іншим прикладом реалізації діяльнісної підходу є робота з історичними джерелами. Так, учням роздають уривків з листів, праць, статей, які виходили друком у процесі «азбучних війн», щоб вони проаналізували наявну інформацію, сформуvalи чітку відповідь на питання, які ставитиме вчитель і сформуvalи свою позицію про прочитане ними.

Під час *систематизації* опрацьованого впродовж уроку учням можна запропонувати короткі тестування, роботу з документом, застосувати звичні

для нас прийоми «Займи позицію», «Мозковий штурм», «Колесо успіху» тощо. Гарною рефлексією може бути ігровий момент – зіграти у настільну гру, спеціально створено під дану тему.

У висновках вчитель може зробити коментар, власний погляд на мовну ситуацію в Галичині та ознайомить з думками сучасних мовознавців та істориків, іноземних вчених.

Для домашнього завдання подати перегляд фільмів про український шрифт і правопис, щоб учні створили короткий ролик про мову як творча робота, обдумати питання щодо сучасних реалій і доцільності знову порушувати питання переходу української на латиницю. Щоб краще зрозуміти можливості використання матеріалів дослідження на уроках історії в ЗЗСО, пропонуємо ознайомитися з планом-конспектом уроку з історії (Додаток С) та грою (Додаток Т) в Додатках.

В останні роки педагоги активно використовують нестандартні форми навчання, роблячи уроки цікавими та ефективними. Ці уроки відрізняються незвичайною структурою, використанням ігрових елементів, дискусій та інших методів, що активізують пізнавальну діяльність учнів. До нетрадиційних уроків належать: уроки-дискусії, дослідження, уроки-рефлексії, реквієм, урок-змагання, квест тощо. Учні з ентузіазмом сприймають такі уроки, адже вони дають можливість не лише отримувати знання, а й проявляти себе, співпрацювати з однокласниками, розвивати творче мислення. Зокрема, до нестандартних належить інтегрований урок, різновидом якого є бінарний. Це подвійний урок, де два вчителі різних предметів об'єднують свої знання та методи для вивчення теми, що має спільні точки дотику. Бінарні уроки дають учням ширше уявлення про світ, допомагають їм бачити зв'язки між різними науками, а також розвивають критичне мислення та творчі здібності. Переваги нетрадиційних уроків: підвищення мотивації учнів; розвиток міжпредметних зв'язків, формування навичок критичного мислення, удосконалення творчих здібностей.

Розрізняють бінарний урок та міжпредметний, першому притаманно чітко виділити час та етап пояснення матеріалу свого предмета, а другому – використувати два і більше предметів упродовж всього уроку.

Таким чином, вивчення історії української мови в середній школі є необхідним. У цьому переконує наша історія і сьогодення. Лінгвістична складова сприятиме розвитку в учнів мовної, історичної та політичної ерудиції, дасть змогу пізнати життя рідної мови, її далеку історію, звичаї, форми існування мови, «уможливить формування української ідентичності, історичної пам'яті, виховуватиме в учнів переконливе уявлення, що українці – частина слов'янського європейського світу» [110, с. 60]. На уроках історії ця тема вивчається в 9 класі ЗЗСО (розділ V «Західноукраїнські землі у складі Австро-Угорщини у другій половині XIX століття», де розглядаються основні течії суспільно-політичного руху в краї досліджуваного періоду). Це доцільно вивчати школярам за допомогою перегляду документальних фільмів, проведення уроків-дискусій, лекцій, роботи з текстом окремої пам'ятки української мови відповідного періоду і т. п. Питання щодо форм та засобів впровадження відповідного матеріалу в навчальний процес потребують більш детального дослідження та обґрунтування в науково-методичній літературі.

ВИСНОВКИ

Мовно-правописні дискусії в Галичині 30–50-х рр. XIX століття – це вузькоспеціалізоване поле дослідження, що вимагає детального аналізу джерел і фахової літератури. Особливу цінність для таких студій становлять листи, граматики, статті та інші документи того часу, що безпосередньо стосувалися питань формування українського правопису. Вивчення першоджерел дозволяє реконструювати дискусії про норми мови, які точилися серед української інтелігенції Галичини в досліджуваний період.

Мовознавчі дискусії в Галичині у середині XIX ст. щодо питання трансформації системи «руської» (української) мови були бурхливими та досить гострими. Для місцевих русинів-українців кирилиця була не лише писемністю, а й символом їхньої ідентичності – спочатку релігійної, а згодом національної. Водночас латиниця, за твердженнями її прихильників, краще передавала особливості наддністрянського варіанту української мови, нібито сприяла її європеїзації (бо більшість народів Європи пишуть латинкою). Суперечки між прихильниками кирилиці та латиниці в Галичині набули рис міжнаціонального протистояння між українцями та поляками. Поляки після втрати державності наприкінці XVIII ст. та поразки у подіях «весни народів» 1848–1849 рр. продовжували планувати схеми та заходи щодо відновлення власної держави в межах кордонів 1772 р.

Польські діячі не могли змиритися з тим фактом, що русини-українці Галичини під впливом революційних подій 1848 р. стають рівноправними учасниками політичного та культурно-освітнього життя коронного краю. Заснування першої української політичної організації на західноукраїнських землях – Головної руської ради, висунення ідеї поділу Галичину на руську (Східну) та польську (Західну), вихід першого періодичного часопису «Зоря Галицька» стали ключовими факторами щодо утвердження серед краян мовно-культурної самосвідомості та самостійності. Тому, мовно-правописні дискусії досліджуваного періоду, перемога в них прихильників кириличного

шрифту сприяли єднанню та консолідації русинів-українців Галичини і налагодженню братніх зв'язків з «малоросами»-українцями Наддніпрянщини.

Аналізуючи події першої «азбучної війни» 1834–1836 рр., можна зробити висновок, що запропоновані спроби змінити правописну систему русинів-українців виходили із середовища самої нечисленної галицько-руської інтелігенції, зокрема Й. Лозинського, мали за мету зближення європейських народів та усунення мовних перепон у єднанні та взаємовпливах культур. Хоча не можемо з упевненістю стверджувати (бо історія не знає умовного способу), що якби переміг план запровадження латинської графічної системи серед галицьких русинів, не почалися б швидкі асиміляційні процеси в бік польської мови, початком яких став би алфавіт. Не треба забувати, що саме мова була ключовим чинником національної самоідентифікації в ХІХ ст. Однак, завдяки чіткій та впевненій позиції учасників правописних полемік, прихильників традиційного письма (М. Шашкевич, Й. Левицький, Д. Зубрицький та ін.) вдалося відстояти використання русинами-українцями кириличного алфавіту.

Друга «азбучна війна» 1859 р. мала для національного розвитку русинів-українців подвійні наслідки: спроби реформи українського письма, переходу його на латинку за чеським зразком (був навіть розроблений правопис Й. Їречека) змусили національно свідомих діячів згуртуватися в зв'язку з черговим загостренням відносин із поляками, зайняти рішучу позицію щодо мови як основи національної самобутності, окремішності, традиційною складовою якої була кирилиця. Підтримка урядового проєкту латинізації польським намісником спонукала нечисленну українську інтелігенцію об'єднатися навколо мовно-літературної проблематики та лінгвістичних питань. Щоправда, серед тогочасних українських діячів були розбіжності, суперечки в тому, на якій основі повинна розвиватися українська літературна мова, – на мові киево-полтавського говорів, за прикладом творчості «Руської трійці», чи на основі старої церковнослов'янщини, що на практиці призводило до вживання так званого макаронічного «язичія».

«Азбучні війни», попри невелике географічне охоплення, суттєво вплинули на культурне життя Галичини, стали важливою подією як у науковому, так і в суспільно-політичному житті краю. По-перше, цей конфлікт стимулював розвиток українського національного руху, консолідував місцевих русинів-українців у боротьбі проти полонізації та сприяв розвитку національної мови і культури. По-друге, він зумовив зосередження руху виключно на мовному питанні, зацікавленості місцевої інтелігенції живою народною розмовною мовою, усвідомлення етнічності соборності українського населення Австро-Угорщини та Російської імперії, але водночас відволікло від вирішення інших важливих проблем.

Мовно-правописна дискусія сприяла зародженню двох основних течій в українському національному русі Галичини другої половини ХХ ст.: русофільства (москвофільства) та українофільства (народовства). Русофіли вважали, що латинизація загрожує єдності всіх східнослов'янських народів, яку, на їхню думку, забезпечувала писемність сусідньої Російської імперії, з її державним статусом. Натомість народовці-українофіли прагнули розвитку літературної української мови на основі народної говірки. Народовську течію очолили такі діячі, як Данило Телячків, Федір Заревич, Ксенофонт Климкович, Кость Горбаль, Володимир Шашкевич та ін. У 1860-х рр. з'являються нові народовські видання: «Вечерниці» (1862 р.), «Мета» (1863 р.), «Нива» (1863 р.) та ін. До Галичини потрапляють твори Тараса Шевченка, що дало могутній поштовх до активізації українського національного руху. Однак це питання виходить за межі пропонованого дослідження. Безумовно, мовно-правописна дискусія сприяла консолідації русинів-українців Галичини та їхньому єднанню з українцями інших регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Джерела особового походження: спомини, листування

1. Головацький Я. Ф. Воспоминания о Маркиане Шашкевиче и Иване Вагилевиче. *Литературный сборник издаваемый литературным обществом Галицко-Русской материцы*. Львов, 1885. Вып. 1. С. 10–41.
2. Студинський К. Й. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–1849. Львів: Накладом Наукового товариства імені Шевченка, 1909. Т. XI–XII. 457 с.
3. Студинський К. Й. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–1862. Львів: Накладом Наукового товариства імені Шевченка, 1905. Т. VIII–IX. 592 с.
4. Студинський К. Й. Кореспонденція Дениса Зубрицького (1840–1853 рр.). *Записки НТШ*. Київ, 1901. Т. 43. С. 1–66.
5. Тишинська Є. Погодін і Зубрицький. *Записки НТШ*. Львів, 1918. Т. СХХV. С. 115–164.

II. Опубліковані збірники документів та матеріалів

6. Масенко Л. Т. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали. Київ: Києво-Могилянська академія, 2005. 399 с.
7. «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. Упоряд., відп. редактор Ф. Стеблій. Київ : Наукова думка, 1989. 544 с.

III. Періодичні видання

8. Відозва Головної Руської Ради від 10 травня 1848 року. Львів: Зоря Галицька, 1848. Число 1. URL: <https://zbruc.eu/node/105185> (дата звернення: 17.10.2024)
9. Зоря Галицька. Перша газета українською народною мовою. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Zoria_Halytska (20.10.2024)
10. Rozmaitości. Додаток газети «Gazeta Lwowska». Jagiellonian Digital Library. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl> (дата звернення: 26.11.2024)

IV. Праці діячів досліджуваного періоду

11. Головацкий Я. Ф. О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ Австрійского владѣнія въ той землѣ. *Науковий сборникъ, издаваемый литературнымъ обществомъ Галицко-русской матицы*. Львовъ, 1865. 40 с.
12. Дѣдицький Б. А. О неудобности латинской азбуки въ письменности русской. Вѣдень, 1859. 47 с.
13. Дѣдицький Б. А. Въ одинъ часъ научиться малорусину по великорусски. Додатокъ до «Слова». Львовъ: Въ типографіи Института Ставропигійского, 1866. Ч. 80. 32 с.
14. Лозинський Й. І. Українське весілля. Київ: Наукова думка, 1992. 175 с.
15. Могильницький І. Відомість о руськім язиці. Підготовка до друку, вступна стаття і примітки Василя Грещука. Івано-Франківськ: Плай, 2003. 132 с.
URL: <https://shron1.chtyvo.org.ua> (дата звернення: 25.11.2024)
16. Русалка Днестровая. Будим: Письмом Корол. Всеучилища Пештанского, 1837. XX. 133 с.
17. Didytskyi B. A. Spor' o russkuï azbuku. Lwów: Instit. Stavropig. 1859. 56 s.
18. Jireček J. Über den Vorschlag, das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben. Wien: K.u.K. Ministerium für Cultus und Unterricht, 1859. 60 s.
19. Lewicki J. Grammatic der ruthenischen oder klein russischen Sprache in Galizien. Przemyśl, 1834. XXVI. 212 s.
20. Lewicki J. Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego. Lwow: Rozmaitości, 1834. № 29. 228 s.
21. Łozynskyj J. O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego. Lwow: Rozmaitości, 1834. № 29. S. 228–230.
22. Mogilnickyi J. Rozprawa o języku ruskim, przez Jana Mogilnickiego. W Wiedniu: W wytłoczni Karola Gerolda, 1837. 32 s.
23. Szaszkiewicz M. Азбука і Abecadło. W Przemyślu: W drukarni Biskupiej, 1836. 30 s.
24. Zaleski W. Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. We Lwowie: Nakładem F. Pillera, 1833. 516 s.

V. Нормативно-правові документи в галузі освіти України

25. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. №898. 108 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.11.2024)
26. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. 380 с.
27. Концепція Нової української школи. Концептуальні засади реформування середньої школи. Ухвалено рішенням МОН 27.10.2016. 40 с.

VI. Монографії, статті, збірники

28. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Київ: Вища школа, 1991. 231 с.
29. Бородін К. Українська пісня в зацікавленнях Вацлава Залеського. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2017. 228 с.
30. Бородін К. «Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego» Вацлава з Олеська в рецепції західнослов'янських учених ХІХ ст. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2007. Вип. 56. С. 39–46.
31. Брик І. С. Початки української преси в Галичині і львівська Ставропігія. Львів: Збірник Львівської Ставропігії, 1921. Т. 1. С. 134–135.
32. Вендланд А.-В. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915. Львів: Літопис, 2015. 688 с.
33. Верига В. І. Нариси з історії України (кінець ХVІІІ – початок ХІХ ст.). Львів: Світ, 1996. 448 с.
34. Возняк М. С. Авторство азбучної статті з 1834 р. *Окрема відбитка із Записок НТШ*. Львів, 1925. Т. СХХХVІ. С. 107–118.
35. Возняк М. С. Апологія кирилиці Дениса Зубрицького. *Записки НТШ*. Львів, 1929. Т. 150. С. 122–142.
36. Возняк М. С. Студії над галицько-українськими граматами ХІХ в. *Записки НТШ*. Львів, 1909. Т. 98. Кн. ІІІ. С. 107–161.
37. Возняк М. С. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. Львів: З друкованого видання спілки «Діло», 1924. 178 с.

- 38.Гнатюк В. М. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880 рр.). Відень: Накладом СВУ, 1916. 66 с.
- 39.Грицак Я. Й. Нариси з історії України: формування української модерної нації. Київ: Генеза, 2000. 249 с.
- 40.Герус-Тарнавецька І. С. «Азбука і Abecadlo» (Роль М. Шашкевича у формуванні українського правопису і літературної мови в Галичині). *Шашкевичіана*. Львів–Броди–Вінніпег, 1996. Вип. 1–2. С. 212–219.
- 41.Грещук В. В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини ХІХ ст. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ, 2001. Вип. VI. С. 11–16.
- 42.Дорошенко В. В. Українство в Росії: новіші часи. Відень: Накладом «Союза визволення України», 1916. 114 с.
- 43.Заброварний С. І. Перша «азбучна війна» в Галичині. Варшава: Наше слово – український щотижневик у Польщі. 2011. URL: <https://nasze-slowo.pl/persha-azbuchna-viyna-v-galichini> (дата звернення: 12.06.2024)
- 44.Заброварний С. І. Друга «азбучна війна» в Галичині. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. Львів, 2017. Число 87. URL: <https://www.ji.lviv.ua> (дата звернення: 20.10.2024)
- 45.Ісаєвич Я. Д. Етнічне коріння української нації. Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України. Львів, 1995. С. 16–22.
- 46.Казакевич О. М. Українська мова, нація та ідентичність у міжімперському просторі (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). Київ–Вінниця: Нілан-ЛТД, 2018. 405 с.
- 47.Каппелер А. Громадянська чи етнічна нація? Зауваги з теорії та історіографії. Київ: Видавництво «К.І.С.», 2011. С. 13–30.
- 48.Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. Київ: Либідь, 1999. 352 с.

49. Колесник І. І. Українське національне відродження XIX століття: варіанти прочитання (до 90-річчя Феодосія Стебля). *З історії західноукраїнських земель*. Львів, 2021. С. 3–23.
50. Кугутяк М. В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) Івано-Франківськ: Видавництво ПНУ, 1993. 199 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 9.11.2024)
51. Магочий П.-Р. Українське національне відродження. Нова аналітична структура. Київ: УІЖ, 1991. № 3. С. 97–107.
52. Магочий П.-Р. Мовне питання як фактор національного руху. *Галичина. Історичні есе*, Львів, 1994. С. 131–136.
53. Макарушка О. Початки нового українського письменства в Галичині. *Україна*. Київ, 1928. Кн. 2 (27). С. 40–47.
54. Маковей О. С. З історії нашої фільольогії. Три галицькі граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський). *Записки НТШ*. Львів, 1903. Т. LIV. 96 с.
55. Мозер М. Причинки до історії української мови. Вінниця: Нова книга, 2011. 848 с.
56. Мойсеєнко В. Ю. Про одну спробу латинізації українського письма. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. Львів, 1997. № 9. С. 140–147.
57. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 582–583.
58. Мудрий, М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2001. Вип. 9. С. 262.
59. Лев В. М. Боротьба за українську літературну мову в Галичині та за характер її. Збірник на пошану Івана Мірчука (1891–1961). Мюнхен–Нью-Йорк–Париж–Вінніпег, 1974. С. 67–86.
60. Лесюк М. П. Доля моєї мови. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2004. 288 с.

- 61.Лесюк М. П. Іван Франко про азбучні дискусії в Галичині. *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica*. Варшава, 2007. Т. 23–24. С. 278–297.
- 62.Лесюк М. П. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2014. 724 с.
- 63.Лесюк М. П. Формування української літературної мови в Галичині в умовах австрійського режиму. *Галичина*. Івано-Франківськ, 2003. № 9. С. 145–154.
- 64.Лисяк-Рудницький, І. П. Інтелектуальні початки нової України. *Історичні есе*. Київ: Основи, 1994. Т. 1. 530 с.
- 65.Огієнко І. І. Історія української літературної мови. Київ: Наша культура і наука, 2004. 434 с.
- 66.Огієнко І. І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь», 1990. 216 с.
- 67.Орлевич І. В. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-ті рр. XIX ст.). Львів, 2001. С. 110–130.
- 68.Остащук Р. В. Перша «азбучна війна» в Галичині середини 1830-х рр. *Студентські історичні зошити*. Івано-Франківськ, 2024. №16. С. 51–58.
- 69.Остащук Р. В. Реформа правопису: доцільність заміни кирилиці на латиницю для України (міжнародний досвід). *Матеріали VII Міжнародної мультидисциплінарної студентської наукової конференції «Глобалізація наукових знань: міжнародна співпраця та інтеграція галузей наук»*. Суми, 2024. Вип. 10. С. 672–674.
- 70.Остащук Р. В. Історія формування південнослов'янських абеток (вуковиця, гаєвиця, метельчиця). *Збірник наукових праць з матеріалами III Міжнародної наукової конференції «Інноваційна наука: пошук відповідей на виклики сучасності»*. Могилів-Подільський, 2024. С. 540–544.
- 71.Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова: монографія. Київ: Наукова думка, 1993. 199 с.

- 72.Пільгук І. І. Літературне відродження на Західній Україні (30–50-і роки XIX ст.): вступна стаття. URL: <http://litopys.org.ua/zahpysm/zah.htm> (дата звернення: 16.09.2024)
- 73.Плекан Ю. В. Нариси з історії москвофільства на Галичині (середина XIX – початок XX століть). Івано-Франківськ: НАІР, 2020. 108 с.
- 74.Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття: монографія. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. 932 с.
- 75.Райківський І. Я. Концептуальні засади українського національного відродження XIX століття. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 2008. Вип. 14. Ч. 2. С. 3–17.
76. «Руська трійця»: історія та сьогодення. URL: <https://lib.if.ua/news> (дата звернення: 10.06.2024)
- 77.Сарбей В. Г. Національне відродження України. Київ: Альтернативи, 1999. Т. 9. 336 с.
- 78.Селезньов В. В. Мовні війни. Міф про зіпсованість української мови. Харків: Віват, 2016. 256 с.
- 79.Семенов О. М., Базиль Л. О. Мовно-літературна освіта в Україні: погляд крізь роки. Київ: Фенікс, 2008. 240 с.
- 80.Сімович В. І. Йосиф Їречек і українська мова (до азбучної війни 1859 р.). Прага: Видання Українського високого педагогічного інституту імені М. Драгоманова, 1933. 75 с.
- 81.Сімович В. І. Латинка для нашої бібліографії. Чернівці: Мовознавство. 2005. Т. 1. 520 с.
- 82.Смаль-Стоцький С. Й. Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення. *Записки НТШ. Праці філологічної секції*. Львів, 1925. Т. 141–143. С. 1–42.
- 83.Совтіс Н. М. Правописні міркування Льва Венглінського у рецепції Івана Франка. *Київські полоністичні студії*. Київ, 2017. Т. 29. С. 455.

84. Стеблій Ф. І. Предтеча «Руської Трійці»: Перемишльський культурно-освітній осередок першої половини XIX ст. Львів, 2003. 96 с.
85. Стеблій Ф. І. Слов'янський з'їзд в Празі. URL: <http://www.history.org.ua> (дата звернення: 15.07.2024)
86. Сухий О. М. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. С. 69–87.
87. Тейлор А. Габсбурзька монархія 1809-1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 268 с.
88. Терлецький О. С. Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. Львів: Друкарня НТШ, 1903. 146 с.
89. Тершаковець М. І. Відносини Вартоломея Копітара до галицько-українського письменства. *Записки НТШ*. Львів, 1910. Т. ХСІV. Кн. II. С. 84–106.
90. Франко І. Я. Азбучна війна в Галичині 1859 р. Зібрання творів у 50-ти томах. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 47. С. 549–650.
91. Франко І. Я. Літературна мова і діалекти. *Літературно-науковий вістник*. Київ, 1907. Т. 37. Кн. 2. С. 225–230.
92. Худаш М. Л. Алфавітно-правописні принципи Й. Лозинського. *Українське весілля*, Київ: Наукова думка, 1992. С. 26–44.
93. Цьольнер Е. Історія Австрії. Львів: Літопис, 2001. 712 с.
94. Шпорлюк Р. Українське національне відродження у контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX століть. Київ: Україна. Наука і культура, 1991. Вип. 25. С. 159–167.
95. Щурат В. Г. Азбучна стаття Миколи Кмицикевича з 1834 р. *Записки НТШ*. Львів, 1908, Т. LXXXI. Кн. I. С. 134–144.

96. Dwornik K. Słoweńska «abecedna vojna» i pierwsza ukraińska «азбучна війна» w Galicji – próba porównania. URL: <https://www.academia.edu> (дата звернення: 03.12.2024)
97. Fellerer J. Ukrainian Galicia at the Crossroads: The «Ruthenian Alphabet War» of 1834. *Recontextualizing East-Central European History: Nation, Culture and Minority Groups*. Cambridge, 2010. P. 106–124.
98. Hroch M. How Does Nation Formation Depends on Nationalism. *East European Politics and Societies*. Warsaw, 1990. Vol. 4. № 1. P. 101–115.
99. Magocsi P.-R. The Language Question as a Factor in the National Movement in Eastern Galicia. Toronto: University of Toronto Press, 2002. P. 83–98.
100. Nowacka D. *Azbuka czy abecadło? Droga do ukraińskiego języka literackiego w Galicji pierwszej połowy XIX wieku*. Zielona Góra: Morpho, 2014. 342 s.
101. Stępień S. Borderland City: Przemyśl and the Ruthenian National Awakening in Galicia. *Galicja: A Multicultured Land*. Toronto, 2005. P. 52–71.
102. Struve K. *Von Religion zur Nation: Der ruthenische Fall*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005. 381 s.
103. Wereszycki H. *Pod Berlem Habsburgow*. Kraków: Wyd-wo Literackie, 1974. 314 s.

VII. Науково-довідкові видання

104. Галушко М. В., Романюк М. М. *Українські часописи Львова 1848–1939 рр.: історико-бібліографічне дослідження*. Т. 1. 1848–1900 рр. Львів: Світ, 2001. 744 с.
105. Підкова І. З., Шуст Р. М. «Азбучна війна». *Довідник з історії України*. Київ, 1993. Т. 1. С. 22.
106. Рудницький Я.-Б. «Азбучна війна». *Енциклопедія українознавства*. Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1955. Т. 1. С. 31–32.
107. Середяк А. В. «Азбучна війна». *Енциклопедія Львова*. Львів: Літопис, 2007. Т. 1. 43 с.

108. Стеблій Ф. І. «Азбучна війна». *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1. С. 43–44.

VIII. Підручники і посібники, навчально-методична література

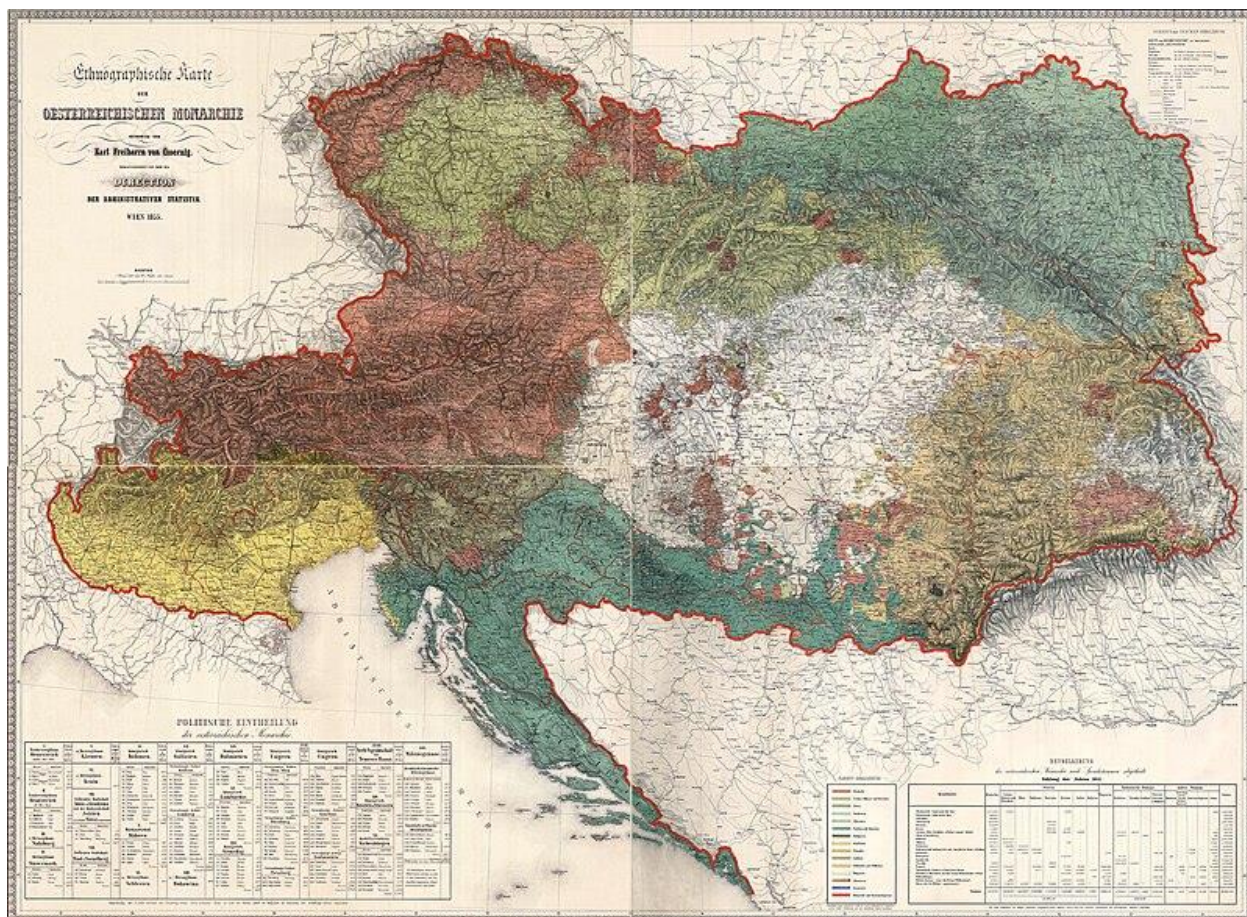
109. Бойко І. Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): навчальний посібник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2018. 312 с.
110. Видайчук Т. Л. Аспекти історії української мови як засіб формування національної ідентичності та історичної пам'яті. *Український педагогічний журнал*. Київ, 2022. Вип. 2. С. 48–63.
111. Власов В. С., Панарін О. Є., Топольницька Ю. А. Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2021. 256 с.
112. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Харків: Радість, 2017. 288 с.
113. Довбня Л. Е. Історія української мовознавчої думки в педагогічній системі підготовки вчителя-філолога. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Переяслав-Хмельницький, 2013. Вип. 28. С. 89–94.
114. Дудко І. Д. Історія українського суспільства: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2011. 597 с.
115. Єрмоленко С. Я., Мацько Л. І. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови. *Дивослово*. Київ, 1994. Вип. 7. С. 28–33.
116. Куземська Г. В. Нездоланна Україна: Хроніка нищення української Церкви, мови, культури, народу. Київ: Фенікс, 2014. 132 с.
117. Пометун І. О., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
118. Реєнт О. П. Історія України: підручник для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеза, 2017. 272 с.

119. Яровий В. І. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.): навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: Либідь, 2001.

ДОДАТКИ

Додаток А

Етнографічна карта Австрійської монархії, зроблена Карлом Фрайгером фон Чернгаузенем. 1855 рік

Джерело: Вікісховище – централізоване сховище вільних файлів мультимедіа для використання в проєктах Фонду Вікімедіа. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Ethnographic_map_of_austrian_monarchy_czoernig_1855.jpg

Додаток Б

Кирилична абетка (1) та латинський алфавіт (2).

КИРИЛИЦЯ					
А а	аз	О о	он	Ь ь	єрчик
Б б	буки	П п	покой	Ѣ ѣ	ять
В в	віди	Р р	рци	Ю ю	ю
Г г	глаголь	С с	слово	Ѧ ѧ	і + а = я
Д д	добро	Т т	твердо	Ѧ ѧ	юс малий
Е е	єсть	У у	ук	Ѣ ѣ	юс великий
Ж ж	живіте	Ф ф	ферт	Ѧ ѧ	юс малий йотований
З з	зело	Х х	хер	Ѣ ѣ	юс великий йотований
И и	іже	Ѡ ѡ	омега	Ѣ ѣ	ксі
І і	і	Ц ц	ци	Ѣ ѣ	псі
К к	како	Ч ч	черв	Ѣ ѣ	фіта
Л л	людіє	Ш ш	ша	Ѣ ѣ	іжиця
М м	мисліте	Щ щ	ща		
Н н	наш	Ъ ъ	єр		
		Ы ы	єри		

1

ЛАТИНСЬКИЙ АЛФАВИТ			
БУКВА	НАЗВА БУКВИ	БУКВА	НАЗВА БУКВИ
A a	а	N n	єн
B b	бе	O o	о
C c	це	P p	пе
D d	де	Q q	ку
E e	є	R r	єр
F f	єф	S s	єс
G g	ге, же	T t	те
H h	ха, аш	U u	у
I i	і	V v	ве
J j	йот, жі	W w	дубль-ве
K k	ка	X x	ікс
L l	єл	Y y	ігрек
M m	єм	Z z	зєт(зєта)

2

Джерело: 1. Нова січ – Міжнародний козацький журнал.

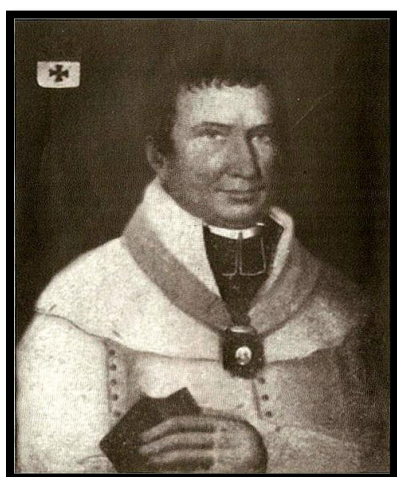
URL: <https://www.novasich.top>2. Стенд «Латинський алфавіт». URL: <https://shop.urok-ua.com/stend-latynskyj-alfavit-artykul>

Додаток В

Портрет Івана Могильницького – українського освітнього і церковного діяча, філолога, одного з провісників національного відродження в Галичині (1).

«Відомість о руськім язиці» І. Могильницького (2) «Титульна сторінка статті «Rozprawa o języku ruskim, przez Jana Mogilnickiego» (3).

Уривок зі статті Івана Могильницького (4).

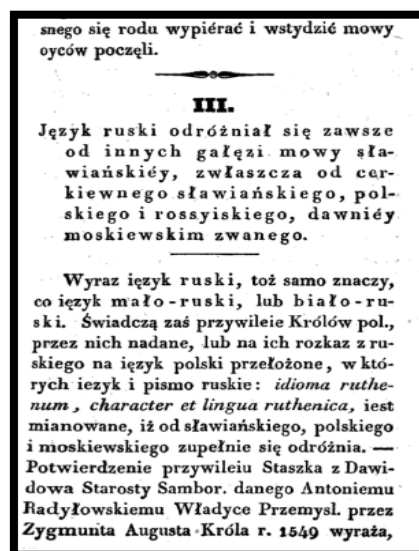
1

2

3

4

Джерело: 1. Українська Вікіпедія.

URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Могильницький_Іван

2. Чтиво – вільна онлайн-бібліотека україномовної літератури.

URL: <https://chtyvo.org.ua>

3-4. Google-Книги. URL: <https://books.google.com.ua/books>

Додаток Г

Портрет Михайла Левицького - митрополита Галицького та Архієпископа Львівського – предстоятеля Української греко-католицької церкви (1816-1858). Член Товариства Перемиського культурно-освітнього товариства греко-католицьких священників (1816 р.)

Джерело: Українська Вікіпедія.

URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Михайло_\(Левицький\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Михайло_(Левицький))

Додаток Д

Портрет Мотія Чопа – словенського лінгвіста, поліглота, історика літератури

(1). Титульний аркуш статті про словенську «азбучну війну» (нім. ABC-Krieg), опублікована 27 липня 1833 році в журналі «Illyrisches Blatt» (2).

1

2

Джерело: 1. English Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Matija_Cop

2. Digitalna knjižnica Slovenije. URL:

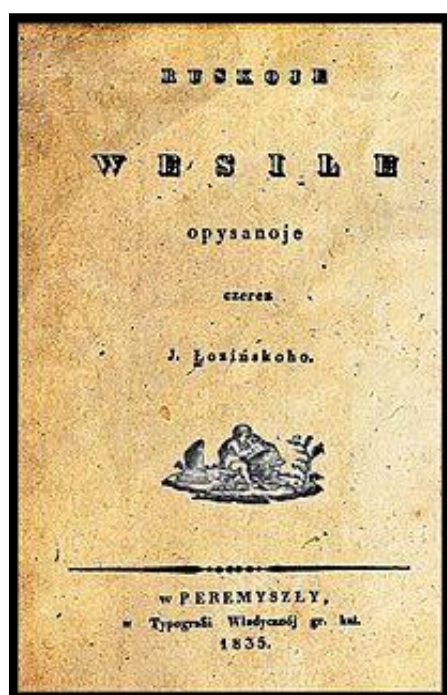
http://www.dlib.si/images/logos/dlib_logo_170px.png

Додаток Е

Зображення Йосипа Лозинського - українського греко-католицького священника, мовознавця, публіциста (1). Праця «Ruskoje wesile» о. Й. Лозинського, в якій він першим використав абетку, що згодом отримала назву «абецadlo» (2). Обкладинка перевиданої праці в 1992 році (3)

1

2

3

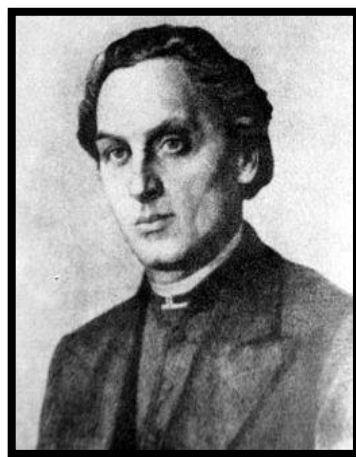
Джерело: 1-2. Українська Вікіпедія. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/Лозинський_Йосип_Іванович

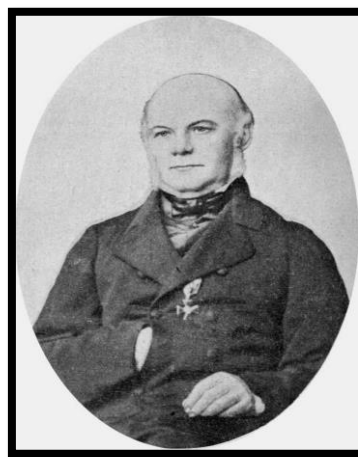
3. Електронна бібліотека «Україніка». URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua>

Додаток Ж

Портрети діячів «Руської трійці»: Маркіян Шашкевич (1), Яків Головацький (2), Іван Вагилевич (3). Обкладинка альманаху «Русалка Дністровая», виданого у Буді (Угорщина), 1937 рік (4).

1

2

3

4

Джерело: 1. Українська Вікіпедія. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/Шашкевич_Маркіян_Семенович

2. Українська бібліотечна енциклопедія. URL:

<https://ube.nlu.org.ua/article/Вагилевич%20Іван%20Миколайович>

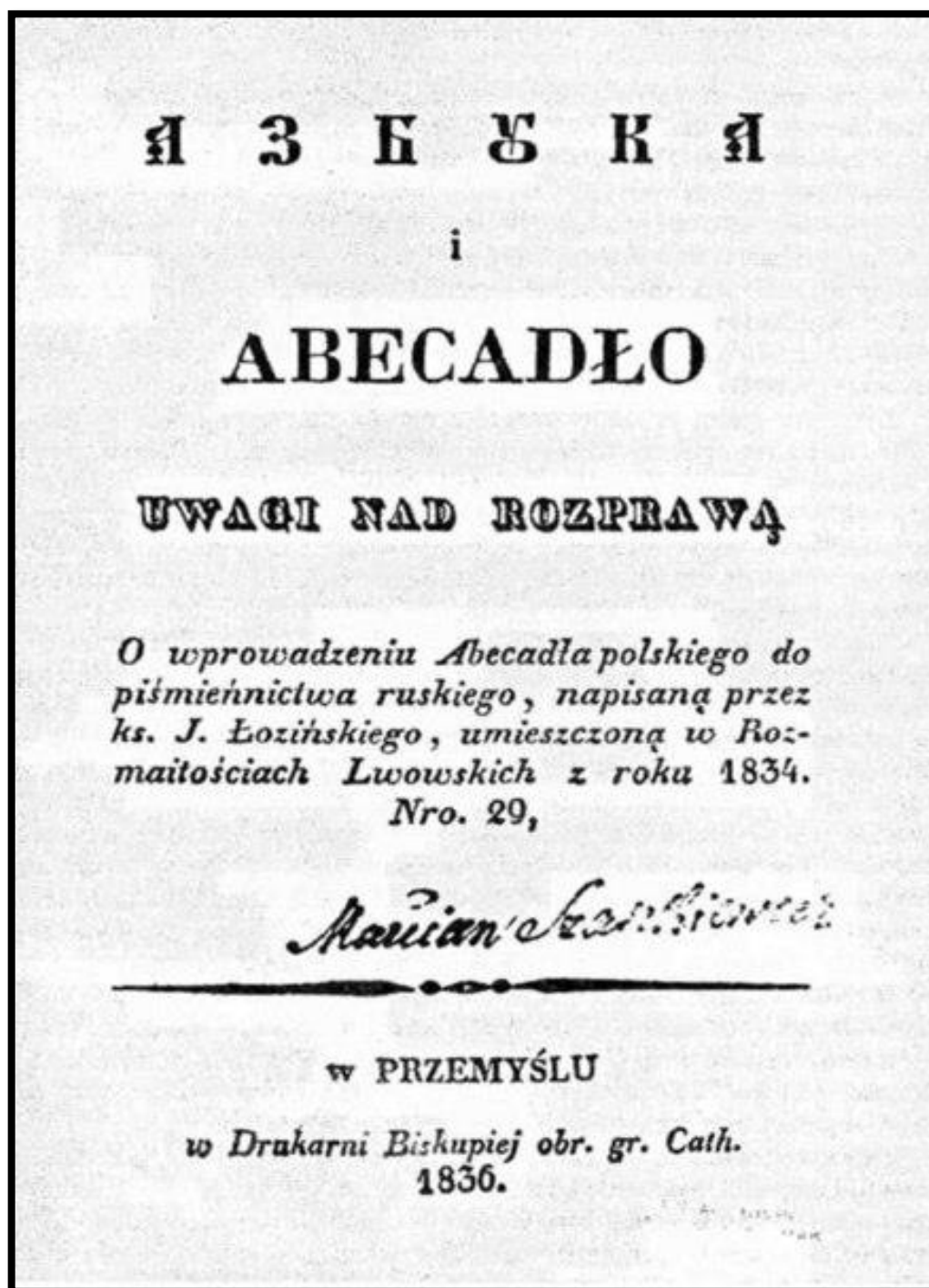
3. Українська бібліотечна енциклопедія. URL:

<https://ube.nlu.org.ua/article/Головацький%20Яків%20Федорович>

4. Електронна бібліотека «Україніка». URL: [https://irbis-](https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005264)

[nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005264](https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005264)

Обкладинка «Азбука і Abecadlo» – полемічного твору Маркіяна Шашкевича проти латинки, виданий у Перемишлі в 1836 році

Джерело: Українська Вікіпедія. Азбучна війна.

URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Азбучна_війна

Додаток II

Уривки з альманаху «Русалка Дністровая» (Розділ «Старина», с. 130–133), де висловлено міркування М. Шашкевича щодо ідеї впровадження латинського шрифту в українську мову Й. Лозинським

130

РУСКОЕ ВЕСЕЛІЕ описаное через І. Лозинь-ского в Перемишля — в типографіи вла-дичній гр. кат. 1835.

Велика и всехваляна була гадка писателя сего дѣла, згорнути ладкани, привести їх в лад, и приложити к ним опис обрядів весѣльных народа руского. Путруді-ся писатель не мало, заким їх з помеж народа, з вѣчноѣ казаў-бись нетямки дивг, також з других писателѣв винаў и всякую пѣснь на єя питомим поставиў мѣстци. *) Лишь жальковати-ся, що ще и половини вѣх обрядів и пѣсень по всей Руси спѣваемых не зібраў — лишь доганочка, що не ветрѣчаем в сей книжцѣ того, чого-смо ждали, и чого при зберцѣ народних пѣсень не льза забувати. — К чемуби нам придались зберки народних, перед всѣма обрядових пѣсень, з якого станица нам ся

*) Шкода, що П. А. не госноу-ся многоцѣнним дѣлом Г. Дмитра Бунташ-Каменского: Истерія Малой Россіи, — Моск. 1830. — Части. III.

присмотрувати на них и самся присмотрю-ваў, як давні тиѣ пѣсни и обряди, и про що доси не зветочѣли и не переого монѣли, котрі передвѣцькі а котрі нишѣшні, яка в них всѣх разом мисль; що там дѣют князѣ, княгинѣ, бояри. хоругви, коровай, жудерне деревце в ним, золотокучі ко-вальчики, що косу росковуют, едамашки, паволожа, посаг, хлѣб и сѣль, козаки, ску-пини, и много єного; — на оставок о папѣѣ и складѣ пѣсень весѣльных, чим відличают-ся від думок, чабарашок, шумок, коломинок, и єних пѣсень руских? — о сем всѣм нѣ слѣду; писатель бѣля того тозлегонька незнакомо перемчаў, або моўчки цѣло мимолитиў. — Язык и пра-вопись в сесѣм хорошим дѣлѣ, (не мовлю в пѣснях) перший мало а вторая цѣло, не рускі. Величю краси дѣви (ладкани); прибраў в лахмате не насѣке переплѣў краси пахнючі цѣвти терниноў и бодлаками, нарядиў чужі мисли и слока нагннками рускими, и поставиў на їх причолку дивогляди Кшидз, największy, według taano, starościny, chorony, iridio, и ще дуже много єних, що истинного Русина ужесають.

Найбільшою обманою, ба неспроценним грѣхом в сем дѣлѣ є, що писатель відвѣгши Азбуку питому рускую, приняў букви лаяцькіѣ, котрі цѣло не пристають

132

к нашому языкови. *) Чи годит-ся безчестити святиню? чи годит-ся потручати ногою сивенького старця, що ся нами від молодости нашої опѣжуваў, заступаў від бурн, хорониў перед жегущим огнем, придаржуваў душу в тѣлнім тѣлѣ? Чи годит-ся відвергати Азбуку святого Кирилла любомудрца високоумного, многоученног, що ся так добре вдивиў в язык славянскій, що бистрим соколовим оком проймаў го на вскрізь, що сильним думающим духом обняў всѣ голоси величюго звенящего языка Славян, а знаючи добре, що їх нѣ греческими нѣ римскими буквами не льза писати, яў-ся подати нам су кромѣ знаки, писменні сотворити Азбуку народно-славянскую, и звѣў дѣло піднебесное, с котрим кромѣ греческой и латинской нѣ одна травопись з помеж тая многа языків римѣ придержати нездужат? — Лишиў-ся тот подарок сего великого мужа святим найчестийшим, найдорожчим спадком, котрого нам всѣ завидуют, котрий нас перед всѣким прославляє свѣтом, до жото-

*) Глянь народолюбивий читателю: Odpowied na zdanie o wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego (Г. Лозинького) w Przemyslu 1835. — Азбука і Абецедо — (Uwagi nad rozprawą) O wprowadzeniu Abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego — tamże 1836. —

133

рого наші дѣди цѣлим сердцьом прилѣгли, неугасною милостію обнимали, вѣчно-дбающим оком стерегли, и питомими грудьми заступали. — И чиж можно було инакше? Азбука святого кирила була нам небесною, незборимою твердою перед довершенним знидѣньом, була найкрѣпѣшчим стоўпом, несхолибимою скалою, на котрій Русь святая через тилько столѣтей люто печалена, крепко стояла. — Е то дѣва райская звѣздострийна озорена добродѣйною силою, що нас теплим солоденьким дохом овѣває; єѣ то чудне дѣло, що ми доси СУСИМАМИ! —

Джерело: Diasporiana - українська діаспорна електронна бібліотека. URL:

<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23156/file.pdf>

Додаток К

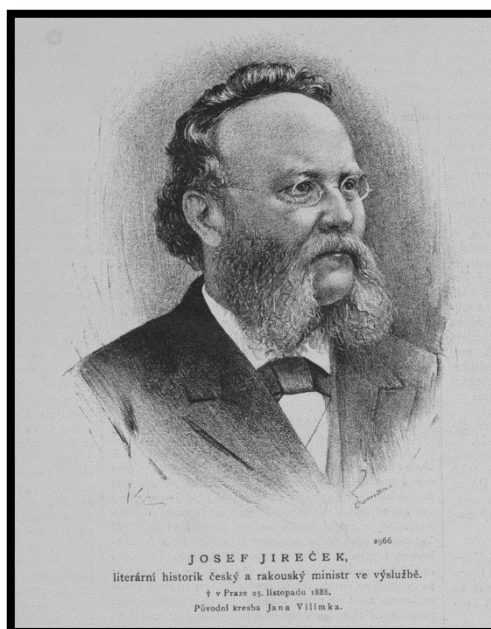
Обкладинка нарису українського письменника та філолога Осипа Маковея «З історії нашої фільольогії. Три галицькі граматика (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський)». Львів, 1903 рік

Джерело: Львівська обласна універсальна наукова бібліотека. URL:
<http://lounb.org.ua/Files/O.%20Makovej.%20Try%20galytski%20gramatyky.pdf>

Додаток М

Портрет Йосифа Їречка – чеського історика, філолога і політичного діяча (1).
«Пропозиція» Й. Їречка (видана 1859 року у Відні), в якій він запропонував
свій проект латинської абетки для української (руської) мови (2).

1

2

Джерело: Українська Вікіпедія.

URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Йосиф_Їречек

Додаток Н

Фото Агенора Ромуальда Голуховського (старшого) – графа, польського аристократа, міністра внутрішніх справ (1859–1861), намісник цісаря в Галичині (1849–1859); державний міністр (1860) (1). Портрет Леопольда Графа фон Туна унд Гогенштайна – провідного австрійського державного діяча, міністр освіти та релігії (2).

1

2

Джерело: 1. Українська Вікіпедія.

URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Агенор_Голуховський_\(намісник\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Агенор_Голуховський_(намісник))

2.English Wikipedia. URL:

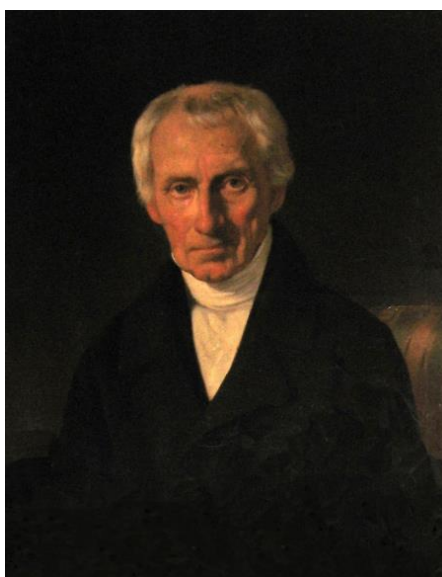
https://en.wikipedia.org/wiki/Leopold,_Count_von_Thun_und_Hohenstein

Додаток П

Портрет журналіста та редактора Богдана Дідицького (1889), виконаний Т. Копистинським (1). Портрет історика, «батька» галицького москвофільства Дениса Зубрицького авторства А. Рейхана (2).

1

2

Джерело: 1. Українська Вікіпедія. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/Дідицький_Богдан_Андрійович

2. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. URL:

<https://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/pro-biblioteku>

Додаток Р

Члени «азбучної комісії» 1859 року: Михайло Куземський (1), Спиридон Литвинович (2), Михайло Малиновський (3), Євсей Черкавський (4), Амвросій Яновський (5), Тома Полянський (6).

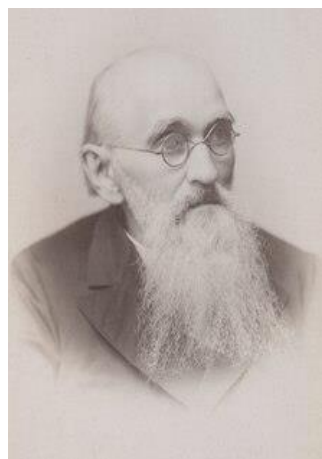
1

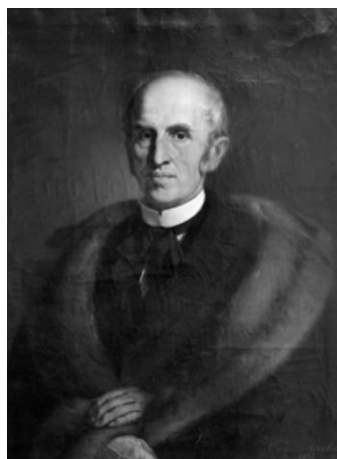
2

3

4

5

6

Джерело: 1.Українська Вікіпедія. URL:

[https://uk.wikipedia.org/wiki/Михайло_\(Куземський\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Михайло_(Куземський))

2.Українська Вікіпедія. URL:

[https://uk.wikipedia.org/wiki/Спиридон_\(Литвинович\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Спиридон_(Литвинович))

3.Українська Вікіпедія. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/Малиновський_Михайло_Іванович

4.Українська Вікіпедія. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/Євсей_Черкавський

5.Українська Вікіпедія. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/Яновський_Амвросій_Васильович

6.Українська Вікіпедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Тома_\(Полянський\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Тома_(Полянський))

Додаток С. План-конспект уроку з предмету «Історія України»

Урок № 11

Дата 30.11.2024

9 клас

Тема: Початок національного відродження на західноукраїнських землях

Мета:

- **навчальна:**

- ознайомити учнів з особливостями суспільно-політичного життя на Заході України кінця XVIII – першої половини XIX століть («Згадайти все», робота зі схемою, проблемні питання, аналіз історичних джерел)/*хронологічна, інформаційна, просторова;*
- описати історичні передумови та причини початку національного відродження на західноукраїнських землях у XIX столітті (бесіда за питаннями)/*логічно-інформаційна;*
- охарактеризувати перший етап національного відродження на західноукраїнських землях (дискусійні студії, колективне обговорення, робота з таблицею)/*логічно-інформаційна, просторова;*
- порівняти процес національного відродження на західноукраїнських землях з аналогічними процесами в інших частинах України (порівняльна таблиця, бесіда за питаннями)/*інформаційна, просторова;*
- визначити історичне значення діяльності греко-католицьких священників та «Руської трійці» як вияву галицько-українського відродження (робота з історичними документами, схемами, «Мозковий штурм», групова робота, проблемні питання)/*логічна, інформаційно-просторова ;*
- вказати роль та значення альманаху «Русалка Дністрова» - «політичного маніфесту українства» (робота з джерелами)/*інформаційна;*
- проаналізувати сутність «азбучних війн» та їхній вплив на розвиток української мови і культури в Галичині (проблемні питання, настільна гра)/*інформаційно-просторова;*
- сформуванню уявлення про видатних діячів національного відродження та впливу на їх погляди ідей просвітителів (робота з біографічними даними, аналіз джерел)/*інформаційна, просторова;*

- **розвивальна:**

- розвивати критичне мислення, аналізуючи історичні джерела та оцінюючи різні версії подій (робота з історичними документами, фото, біографіями, схемами,)/логічна, інформаційно-просторова;
 - удосконалити навички роботи з підручниками, документами, мемуарами та іншими джерелами інформації/логічна, інформаційна, просторова;
 - уміти використовувати карту як джерело інформації (робота з картою)/ просторова;
 - навчити учнів систематизувати отримані знання та робити висновки (проблемні питання, робота зі схемою, таблиця, історичні документи)/логічно-інформаційна, просторова;
 - розвивати навички командної роботи, вміння досягати спільних цілей та вести дискусії з повагою до думки інших (аналіз історичних документів, групова робота, настільна гра, QR-коди)/комунікаційна, просторова, аксіологічна;
 - сприяти формуванню навичок роботи з історичними поняттями (словникова робота)/інформаційна;
 - опрацювати інформацію про «азбучні війни» та визначити їхній вплив на суспільно-політичне життя українців («Мозковий штурм», евристична бесіда, робота з історичними джерелами)/інформаційна, просторова, особиста;
 - сформувати власну позицію щодо подій того періоду, спираючись на отримані знання (колективне обговорення, дискусійні питання)/інформаційна, особиста;
- **виховна:**
- виховувати повагу до історичного минулого українського народу та його боротьби за свої права (бесіда за питаннями, дискусійні студії, «Згадати все»)/громадянська, особиста;
 - сприяти формуванню національної самосвідомості учнів та почуття гордості за свою країну (робота з історичними джерелами, портретами, проблемні питання)/інформаційно-просторова, громадянська;
 - сформувати в учнів розуміння процесу національного відродження на західноукраїнських землях як складного і багатогранного явища (робота зі схемами, таблиця, бліцопитування)/інформаційна, особиста;
 - підкреслити актуальність вивчення історії національного відродження для розуміння сучасних українських реалій (дискусійні студії)/логічно-інформаційна, громадянська;

- розкрити роль «Руської трійці» та інших діячів у становленні української національної свідомості (QR-коди, «Мозковий штурм», проблемні питання)/інформаційно-просторова, особиста;
- виховувати толерантність та повагу до інших культур і мов, засуджуючи будь-яку форму дискримінації/громадянська, особиста;
- показати значення «азбучних війн» для розвитку української мови та культури (бесіда за питаннями, настільна гра)/інформаційна, аксіологічна;
- заохочувати учнів до активної громадянської позиції та зацікавленості в подальшому вивченні історії України (QR-коди, командні змагання, гра, схеми, таблиця)/просторова, аксіологічна, особиста

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

Обладнання: підручник «Історія України» 9 клас (О.П.Реєнт, О.В.Малій) – 2017 рік; ноутбук, мультимедійна дошка; схема «Реформи Марії-Терезії та Йоїфа II»; схема «Причини утворення Товариства греко-католицьких священників»; портрети культурно-освітніх та релігійних діячів Східної Галичини та Закарпаття; порівняльна таблиця; зображення Івана Франка; карта «Західноукраїнські землі на початку XIX ст.»; QR-коди; настільна гра «Азбучні» війни в Галичині»; дидактичний матеріал

Основні дати:

- **1816 рік** - створення в Перемишлі Товариства греко-католицьких священників;
- **1830-1850-ті роки** - спроби впровадження латиниці в українську мову. «Азбучні війни» в Галичині;
- **1833-1837 роки** - діяльність у Львові «Руської трійці»;
- **1837 рік** - опублікування в Буді (Угорщина) альманаха «Русалка Дністровая»

Основні терміни: русини, «будителі», «Руська трійця», альманах, латинізація, «азбучні» війни, абетка

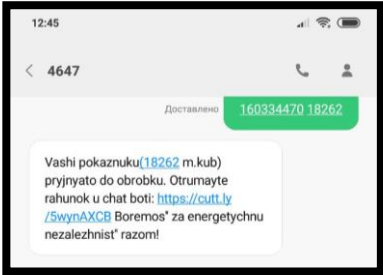

Основні історичні постаті: А. Бачинський, І. Базилевий, М. Лучкай, О. Духнович, І. Могильницький, М. Левицький, І. Снігурський, М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький, Й. Лозинський, Й. Левицький, А. Голуховський, Й. Їречек

План уроку

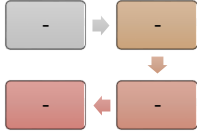

1. «Будителі» Закарпаття
2. Товариство галицьких греко-католицьких священників
3. Складові першого етапу українського національного відродження на західноукраїнських землях. «Руська трійця»
4. Спроби впровадження латиниці в українську мову. «Азбучні війни» в Галичині

Хід уроку

Доза часу	Етапи уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
2 хв	I. Організаційний	Хвилина мовчання за загиблими у російсько-українській війні. Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Підготовка робочого місця. Запис у журналі інформації щодо наявності учнів на занятті. Побаження гарного дня та успіхів у вивченні нової теми.		
4 хв	II. Перевірка домашнього завдання	<u>Дошка/просторова</u> Покажіть на карті регіони західноукраїнських земель та адміністративні утворення, до складу яких вони входили (<i>Гоменюк</i>) 	<u>Письмова робота</u> Як відбувалася боротьба західноукраїнського селянства проти соціального гноблення? (<i>Литвиненко</i>) <u>Усна робота</u> Поміркуйте, що втратили і що отримали західні українці, опинившись під владою австрійських Габсбургів. (<i>Свістяк</i>)	Інформаційна Логічна Інформаційна

5 хв	III. Мотиваційний	<p style="text-align: center;">Цитата/логічно-інформаційна</p> <p>За словами І. Франка, «...при руській мові, при руській народності лишалися тільки прості хлопці і вбогі та мало вчені сільські священики. Вищі духовні, єпископи та каноніки (штатний священнослужитель єпархіального кафедрального собору) говорили й писали по-польськи або по-латині».</p> <p style="text-align: center;">Проблемне питання/логічно-інформаційна</p> <p>Чому право на окремішність українців окупаційні режими іронічно зводили до фрази «хлоп і поп - весь руський народ»? (клас)</p> 	<p style="text-align: center;">Словниковий запас</p> <p>Русини - самоназва українців Галичини, Буковини та Закарпаття за часів Австро-Угорщини.</p> <p>За допомогою уривку визначте яким було становище українців на початку XIX ст. (клас)</p> <p style="text-align: center;">Вправа «SMSка»</p> <p>Поясніть, чому перші повідомлення в телефонах мали тільки латинську транслітерацію?</p> 	<p style="text-align: center;">Інформаційна</p> <p style="text-align: center;">Логічна</p> <p style="text-align: center;">Інформаційна</p> <p style="text-align: center;">Логічна</p> <p style="text-align: center;">Інформаційна</p>
5 хв	IV. Актуалізаційний	<p style="text-align: center;">Розповідь учителя/ інформаційна</p> <p>Умови, у яких відбувалося українське національне відродження на західноукраїнських землях, були набагато складнішими, ніж у Наддніпрянщині, де зростанню національної свідомості сприяла пам'ять про Гетьманщину.</p> <p>За час перебування під владою різних держав русини фактично втратили власну еліту, переважну їх більшість становило селянство. Єдиною суспільною верствою, спроможною відігравати роль духовних лідерів у Східній Галичині та Закарпатті, було греко-католицьке духовенство. У результаті реформ Марії Терезії та Йосифа II воно позбулося польського тиску й отримало можливість здобувати добру освіту. Так, початок західноукраїнського національного відродження був</p>	<p style="text-align: center;">Робота зі схемою</p> <p>Охарактеризуйте зміст реформ Марії Терезії та Йосифа II у сфері освіти та культури (Гривнак):</p> <p style="text-align: center;">«Згадати все»</p>	<p style="text-align: center;">Інформаційна</p> <p style="text-align: center;">Просторова</p> <p style="text-align: center;">Інформаційна</p>

		<p>пов'язаний із діяльністю греко-католицького духовенства і через це мав набагато консервативніший характер, ніж у Наддніпрянщині.</p> <p>Реформи кінця XVIII ст. покращили становище русинської спільноти в краї. Завдяки цьому австрійська влада мала підтримку русинів, коли протидіяла польським та угорським національним рухам. Водночас влада Габсбургів не бажала посилення українського національного руху і розглядала його лише як засіб ослаблення інших рухів.</p>	<p>1. Що таке національне відродження? (Свістяк)</p> <p>2. На які стадії (етапи) його поділяють дослідники? (Федорук)</p> <p>-Визначте відмінні риси у національному відродженні українських земель у складі різних імперій (клас)</p>	<p>Інформаційна</p> <p>Логічна</p> <p>Інформаційна</p>
20 хв	<p>V. Вивчення нового матеріалу</p> <p>Андрій Бачинський</p> <p>Іоаникій Базилевич</p>	<p>Розповідь вчителя/інформаційна</p> <p>1</p> <p>Перше покоління <i>«будителів»</i> Закарпаття і Східної Галичини вийшло із середовища греко-католицького духовенства, що здобуло освіту у Відні, у «Барбареумі». Цей навчальний заклад у той час був своєрідним європейським центром слов'янського відродження. Із його стін вийшло чимало майбутніх слов'янських просвітителів. У Закарпатті наприкінці XVIII ст. центром русинського національного відродження стала <i>Мукачівська греко-католицька єпархія</i>. Такої ролі вона набула за часів діяльності єпископа <i>Андрія Бачинського (1772-1809 рр.)</i>.</p> <p>Під ім'ям «будителів» в історію Закарпаття увійшли <i>І. Базилевич, М. Лучкай, О. Духнович, А. Добрянський</i> та інші. «Будителі» ставили своєю метою пробудження в народі національної свідомості, упровадження рідної мови в освіту, збереження традицій та культури. Вони виступали за дослідження і популяризацію місцевої історії як невід'ємної частини історії всієї України. Відстоювали необхідність участі українців Закарпаття в усіх сферах громадського та суспільно-політичного життя.</p> <p>«Будителі» критикували політику <i>мадяризації</i> та <i>онімечення</i> українців. Їхня діяльність сприяла розширенню зв'язків краю з</p>	<p>Словниковий запас</p> <p>«Будителі» - визначні громадські та політичні діячі періоду національно-культурного відродження слов'янських народів Австрійської імперії кінця XVIII - першої половини XIX ст.</p> <p>Робота з історичним документом</p> <p>Які конкретні методи використовували «будителі» Закарпаття для протидії асиміляторській політиці щодо українців? (Андрійшин)</p> <p>Робота зі схемою</p>	<p>Інформаційна</p> <p>Інформаційна</p> <p>Просторова</p> <p>Логічна</p> <p>Інформаційна</p> <p>Логічна</p>

	 <p>Олександр Духнович</p> <p>Іван Могильницький</p>	<p>Галичиною та Наддніпрянщиною, з ідеями загальнослов'янського відродження в Чехії, Словаччині, Польщі, Сербії, Хорватії.</p> <p style="text-align: center;">2</p> <p>На початку XIX ст. актуалізується питання розвитку української мови, її захисту, утвердження української національної свідомості. У 1816 р. з ініціативи І. Могильницького та митрополита М. Левицького в Перемишлі виникла перша в Галичині культурно-освітня організація - Товариство галицьких греко-католицьких священників, навколо якого об'єдналося патріотично налаштоване греко-католицьке духовенство.</p> <p>У «Статуті», написаному І. Могильницьким, передбачалося відкриття українських шкіл, а також розгортання широкої просвітницької діяльності серед вірян. Його зусиллями було засновано значну кількість народних парафіяльних шкіл. Спільно з митрополитом М. Левицьким І. Могильницький домогся викладання української мови в школах Галичини. Також ним було укладено «Граматику язика словеноруського» (1823), яка вважається першою в Галичині граматикую книжної української мови. У передмові до неї спростував поширені на той час помилкові уявлення про українську мову як діалект польської або російської та аргументовано визначив її як одну із східнослов'янських мов, що існували окремо.</p> <p style="text-align: center;">3</p> <p>Протягом перших десятиліть XIX ст. в краї завдяки самовідданій праці дослідників-аматорів відбувалося вивчення історії, мови і народної культури русинів. Плодами єдиного поетичного дерева вважав східно- і західноукраїнські народні пісні Петро Лукашевич, який видав збірку «Малоросійські і червоноармійські думи і пісні».</p>	<p>З'ясуйте причини утворення Товариства галицьких греко-католицьких священників (<i>Костишин</i>)</p> <div style="text-align: center;"> <p>«Персоналії»</p> </div> <p>У чому історичне значення діяльності І. Снігурського? (<i>Тимофіїв</i>)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Вкажіть місто, що стало центром українського відродження в Галичині у 1830-ті роки? (<i>Федорук</i>) - Хто входив до «Руської трійці»? (<i>Литвиненко</i>) - Яку мету й засоби її досягнення ставили перед собою учасники «Руської трійці»? (<i>Андрійшин</i>) 	<p>Інформаційна Просторова</p> <p>Інформаційна</p> <p>Логічна</p> <p>Інформаційна</p> <p>Інформаційна</p> <p>Логічна</p>
--	--	---	--	--

Михайло
Левецький

Маркіян
Шашкевич

У 30-40-х рр. ХІХ ст. українське національне відродження на західно-українських землях стало переходити від фольклорно-етнографічного до культурницько-літературного етапу. Його уособленням стала діяльність **«Руської трійці»** - утвореного у Львові культурно-просвітницького об'єднання демократичного спрямування зі студентів семінарії та університету, що діяло в 1833-1836 рр. Із цього часу центром українського відродження у Східній Галичині став Львів.

«Руською трійцею» семінаристи називали трьох друзів, об'єднаних спільними поглядами, - **Маркіяна Шашкевича (1811-1843), Івана Вагилевича (1811-1866) та Якова Головацького (1814-1888)**. Натхненником і душею цього гурту був М. Шашкевич. Поступово навколо них об'єдналося близько 20 однодумців. Основну увагу члени гуртка приділяли творенню на базі русинської народної мови літературної української.

Важливе місце в діяльності «Руської трійці» мала підготовка й видання альманаху **«Русалка Дністровая» (1837) - першої на західноукраїнських землях книжки, надрукованої українською мовою**. Проте альманах був заборонений і знищений за розпорядженням цензури.

У другій половині 30-х рр. ХІХ ст. гурток розпався, проте його члени продовжували окремо свою діяльність.

Підсумком патріотичної діяльності «Руської трійці» стало формулювання головних програмних засад українського національного руху, які 1846 р. були викладені у статті Я. Головацького **«Становище русинів у Галичині»**. У 1848 р. вони були покладені в основу діяльності Головної руської ради.

4

«Азбучні війни» - це боротьба української громадськості Східної Галичини у 1830-1850-х роках проти спроб

Словниковий запас

Альманах - збірка літературно-художніх і/або науково-популярних творів, об'єднаних за якою-небудь ознакою

Робота з історичним джерелом

Назвіть твердження, з якими ви згодні. Чи актуальними є висновки Я. Головацького?
(Гоменюк)

- З якою метою влада та намагалась латинізувати українську мову? (клас)
- Скільки було «азбучних війн» загалом? (Свістяк)

Групова робота

Аналіз історичних джерел

Інформаційна

Просторова

Логічна
Інформаційна

Логічна

Інформаційна

Інформаційна
Просторова

Яків
Головацький

Іван Вагилевич

РУСАЛКА
ДНѢТРОВАЯ

У ВІДНІ
Підприємство Друкарня «Печатня»
1875

«Русалка
Дністроя»

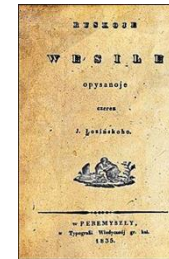
Йосип
Лозинський

австрійських урядових і польських шовіністичних кіл латинізувати український алфавіт. Мали місце два спалахи «Азбучної війни». **Перший був викликаний** появою у 1834 р. статті «*O wprowadzeniu abecadła polskiego do pismienictwa ruskiego*» українського вченого **Й. Лозинського**, в якій він запропонував увести замість не відповідної фонетичній системі української мови кирилиці польський алфавіт (*абцадло*). Для наочного переконання в такій доцільності він у 1835 р. цим алфавітом опублікував свою етнографічну працю «*Ruskoje wesile*». Ця пропозиція Й. Лозинського зазнала гострої критики, зокрема в публікації Й. Левицького «*Відповідь на погляд про запровадження польської азбуки в руську писемність*» (1834) та брошури лідера «Руської трійці» М. Шашкевича «*Азбука і abecadło*» (1836).

Другий спалах «азбучної війни» спричинили спроби губернатора Галичини, поляка **А. Голуховського** в 1859 р. законодавчим шляхом запровадити латинський шрифт в українську азбуку. Проект нового правопису розробив чеський філолог **Й. Іречек**. Такі дії влади викликали протест української громадськості краю. Проти латинізації виступили **М. Малиновський, С. Литвинович, Г. Яхимович, М. Куземський, Б. Дідицький, Г. Шашкевич**. Протест підтримали відомі вчені-славісти **Ф. Міклошич і П. Шафарик**. Це змусило реакційні кола відмовитися від латинізації української писемності.

В 1861 році уряд скасував свої розпорядження.

- Які відомі культурні діячі Галичини долучилися до боротьби проти латинізації? (Костишин)

«Руське весілля» Й. Лозинського, 1835

«Пропозиція» Й. Іречека, видана 1859 року у Відні.

- Які наслідки мали «азбучні війни» для розвитку української писемності? (Тимофіїв)

**Інформаційна
Логічна**

Інформаційна

6 хв	VI. Систематизація знань	<p style="text-align: center;">Бліцопитування/логічно-інформаційна</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. У якому регіоні західноукраїнських земель наприкінці XVIII ст. розпочалося українське національне відродження? (<i>Федорук</i>) 2. Кого називають «будителями»? (<i>Литвиненко</i>) 3. Яке місто стало центром першої хвилі українського відродження в Галичині? (<i>Свістяк</i>) 4. Коли було створено «Товариство галицьких греко-католицьких священників для поширення письмами просвіти й культури серед вірних»? (<i>Андрійшин</i>) 5. Коли було створено «Руську трійцю»? (<i>Костишин</i>) 6. Хто був ідейним натхненником «Руської трійці»? (<i>Гривнак</i>) <p style="text-align: center;">Колективне обговорення/логіна, комунікаційна</p> <p><i>У 1836 р. М. Шашкевич уперше в історії Східної Галичини виступив українською мовою в музеї семінарії перед духовенством і гостями. Він прагнув довести, що нею можна виголошувати богословські ідеї. Виступ усім сподобався. Відтоді вживання української мови стало набувати все більше прихильників серед галицьких русинів.</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Яке було загальне ставлення до української мови в Галичині напередодні промови Шашкевича? (<i>Гоменюк</i>) 2. Що спонукало саме Маркіяна Шашкевича виступити з такою ініціативою? (<i>Свістяк</i>) 	<p style="text-align: center;">Історична лінія</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Реформи Марії-Терезії та Йосифа II. (<i>Костишин</i>) 2. Утворення Товариства греко-католицьких священників. (<i>Гривнак</i>) 3. Друк «Русалки Дністрової» (<i>Гоменюк</i>) 4. Перша «азбучна війна» (<i>Литвиненко</i>) <p style="text-align: center;">Командна робота</p> <p>Настільна гра «Азбучні війни в Галичині» (<i>клас</i>)</p> <p style="text-align: center;">Дискусійна студія</p> <p>Які чинники сприяли, а які заважали українському національному руху на західноукраїнських землях (<i>клас</i>)</p>	<p><i>Хронологічна</i></p> <p><i>Хронологічна</i></p> <p><i>Хронологічна</i></p> <p><i>Хронологічна</i></p> <p><i>Просторова</i></p> <p><i>Аксіологічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Інформаційна</i></p> <p><i>Особиста</i></p>
1 хв	VII. Висновки	<p style="text-align: center;">Слово вчителя/інформаційна</p> <p>Наприкінці XVIII ст. на Закарпатті русинські «будителі» першими розпочали досліджувати історичне походження, культуру й мову свого народу.</p> <p>Протягом перших десятиліть XIX ст. ідеї українського національного відродження завдяки діяльності греко-католицького духовенства набули поширення у Східній Галичині.</p>		

		Діяльність «Руської трійці» сприяла тому, що народна мова русинів стала поступово набувати рис літературної української мови та впроваджуватися в широкий вжиток.										
2 хв	VIII. Домашнє завдання	<p align="center">Письмова робота</p> <p>Заповнити (перший етап) порівняльну таблицю «Розвиток українського національного відродження/руху на українських землях у складі Російської та Австрійської імперій».</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th rowspan="2">Стадія національного руху</th> <th colspan="2">Основні події українського національного руху, які відбувалися на українських землях у складі</th> </tr> <tr> <th>Російської імперії</th> <th>Австрійської імперії</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table> <p align="center">Усна робота</p> <p>1.«Русійною силою національно-визвольного руху на західноукраїнських землях стали священники греко-католицької церкви». Доберіть факти на підтвердження цієї тези.</p> <p>2. Яка з історичних постатей, на ваш погляд, відіграла непересічну роль (чи мала виняткове значення) у національно-культурному процесі на західноукраїнських землях першої третини XIX ст.? Свій вибір поясніть.</p>	Стадія національного руху	Основні події українського національного руху, які відбувалися на українських землях у складі		Російської імперії	Австрійської імперії				<p align="center">Робота з картою</p> <p>Уміти показати на карті міста, що стали центрами національного руху Галичини</p> <p align="center">Проблемне питання</p> <p>Проаналізуйте здобутки українського національного руху у Східній Галичині з кінця XVIII ст. до 1848 р.</p>	
Стадія національного руху	Основні події українського національного руху, які відбувалися на українських землях у складі											
	Російської імперії	Австрійської імперії										

Додаток Т. Настільна гра «Мовні війни в Галичині»

